

BRILL'S STUDIES IN INTELLECTUAL HISTORY

General Editor

A.J. VANDERJAGT, University of Groningen

Editorial Board

M. COLISH, Oberlin College

J.I. ISRAEL, University College, London

J.D. NORTH, University of Groningen

H.A. OBERMAN, University of Arizona, Tucson

R.H. POPKIN, Washington University, St. Louis-UCLA

VOLUME 23

MEDIEVAL LATIN TEXTS ON THE ETERNITY OF THE WORLD

EDITED BY

RICHARD C. DALES AND OMAR ARGERAMI

E. J. BRILL
LEIDEN • NEW YORK • KØBENHAVN • KÖLN
1991

The paper in this book meets the guidelines for permanence and durability of the Committee on Production Guidelines for Book Longevity of the Council on Library Resources.

Library of Congress Cataloging-in-Publication Data

Medieval Latin texts on the eternity of the world / edited by Richard C. Dales and Omar Argerami.

p. cm.—(Brill's studies in intellectual history, ISSN 0920-8607; v. 23)

Includes bibliographical references and indexes.

ISBN 90-04-09376-1

1. Eternity—Early works to 1800. 2. Philosophical theology—Early works to 1800. I. Dales, Richard C. II. Argerami, Omar. III. Series.

BT910.M43 1991

115—dc20

90-28369

CIP

ISSN 0920-8607
ISBN 90 04 09376 1

© Copyright 1991 by E. J. Brill, Leiden, The Netherlands

All rights reserved. No part of this book may be reproduced or translated in any form, by print, photoprint, microfilm, microfiche or any other means without written permission from the publisher

Authorization to photocopy items for internal or personal use is granted by E. J. Brill provided that the appropriate fees are paid directly to Copyright Clearance Center, 27 Congress Street, SALEM MA 01970, USA. Fees are subject to change.

PRINTED IN THE NETHERLANDS

TABLE OF CONTENTS

Introduction	1
William of Durham's <i>Questiones de eternitate</i>	4
The Text of Two Sets of Anonymous Questions <i>De eternitate</i>	22
The Text of the Anonymous Question <i>Si potuit deus facere mundum ab eterno</i>	32
<i>Anonymous Gloss on In principio creavit deus celum et terram</i>	35
The Text of Odo Rigaldus's <i>De erroribus circa durationem rerum exeuntium</i>	45
Aristotle's Teaching on the Eternity of the World	54
Peter of Tarantaise on the Eternity of the World	61
John Pecham, Whether the World Was Able to be Created From Eternity	69
Anonymous Parisian Franciscan Master	88
Friar Arlotto of Prato on the Eternity of the World	115
Gilbert of Stratton on the Possibility of a Beginningless World ..	132
Peter of Auvergne, <i>Whether God Could Make the World From Eternity</i>	141
James of Thérines, <i>Whether the Emanation of the First Creatures Immediately From God Could Have Been From Eternity</i>	149
Anonymous, <i>Whether the World Was Able to be Produced From Eternity</i>	165
Nicolas Trivet, <i>Whether It Was Necessary That God Preceded the Production of the World by Duration, or by Nature Only</i>	174

TABLE OF CONTENTS

<i>John of Jandun, Whether Motion is Eternal</i>	180
Bibliography	197
Index of Scriptural Citations	209
Index of Authorities	212
Index of Names	222

INTRODUCTION

This dossier of medieval Latin texts on the eternity of the world originated in a suggestion of Fr. Louis J. Bataillon to Omar Argerami. Somewhat later, Richard Dales and Argerami discovered that they were both working independently on an edition of Eustace of Arras's *Quaestiones de aeternitate* and decided to pool their efforts, the result of which was published in *AHDLM* 55 (1986) and 56 (1987). When they discovered through correspondence that they each had other texts on the eternity of the world in various stages of preparation, Professor Argerami relayed Fr. Bataillon's suggestion to Dales, and the project was under way, but without any prospect of publication. Mrs. Elisabeth Erdman-Visser of E. J. Brill was enthusiastic about the project, and we are most grateful for her support.

We present here a group of texts on the eternity of the world, extending from the 1220s, the time when this topic began to be debated as a theological question, to the second quarter of the fourteenth century, near the end of the period of medieval interest in the subject. Many are anonymous, all but one are from the theological rather than the arts faculty, and many are too brief to warrant separate publication. Our masters represent a wide range of thought over about a century of time, and these texts fill up many lacunas in our knowledge of medieval discussions of the eternity of the world.

Most of the texts included in this dossier have not previously been published, but several (those of Arlotto of Prato, John Pecham, and Peter of Tarantaise) have. We have presented our reasons for including each in the introductions to the separate editions. In most cases, one or the other of us had done the preparatory work on any given text. But the final result is a cooperative effort, and we individually share responsibility for each text. Although we have worked mainly from photographs, we realize the pitfalls of this and have made every effort to check our transcriptions against the manuscripts *in situ*.

It is more difficult to justify our exclusions. The most important of these is a question by William of Ware, composed during the first decade of the fourteenth century. Professor Dales has transcribed it from Florence, Bibl. naz. MS Conv. Soppr. A. IV. 42 and found it to be a most interesting and important work, but its length and difficulty preclude our including it here. Sibert of Beka's question in Vat. MS Borgh. lat. 39 is of little interest or value, and the text of this unique manuscript is not

good. John of Naples was an important fourteenth-century Thomist who disputed several questions relating to the eternity of the world, but they, like that of William of Ware, are lengthy and difficult, and unlike William's, they add little to the debates.

Many of these works are represented by a unique manuscript, and several of these are extremely difficult to read. And in all of these MSS, one occasionally comes across a word or abbreviation which cannot be deciphered. In these cases, when what was written could reasonably be interpreted as a word which would fit the context, we have labelled it *lectio incerta*. When the meaning was clear from the context, but the marks made by the scribe did not correspond to any word which would make sense, we have supplied the word to fit the context, noted by *scripsimus*, and given the MS reading in the notes. And when the marks of the scribe could not be deciphered at all, we have simply marked it *verbum illegibile*. Several of our works are *reportationes* or seem to have been copied from *reportationes* without the corrections of the master. The texts consequently are far from completely trustworthy, although we have taken pains to make them as accurate as possible.

The *fontes* too present a problem. It was customary for quotations of authorities to be given from memory, and many of these were in fact passed along orally rather than coming directly from the work cited. Even questions which have been reworked by the master for publication often contain misquotations or erroneous references, or are more or less vague paraphrases of an authority. We have done our best to identify all of these, but we have not always been successful.

Throughout these texts, we have employed the spelling of the codices themselves, so that these works may be read in the language in which they were written. The so-called standardized or normalized spelling corresponds to no historical state of the Latin language; it disguises the pronunciation; and it falsifies the variants (which, of course, must also be normalized). Our decision has resulted in our retaining such spellings as "mondus" for "mundus" and "cumpositus" for "compositus" and keeping the vernacular articles "ly" or "li" and "del" as they appear in the MSS. Some Latin spellings are universal (or almost so) in texts dating from the twelfth century on, even though they differ from the classical spellings: for example, "intelligere" (never "intellegere"), "Aristotiles" (never "Aristoteles"), "diffinitio" or "diffinicio" (never "definitio"), "ymago" (seldom "imago"). "Ae" and "oe" diphthongs uniformly become "e" (so we do not have to decide whether to use "coelum" or "caelum"). These texts after all have philological as well as philosophical and theological significance, and we intend our editions to respect that aspect of our responsibilities.

Among the typographical editorial devices we have used are the following. We use square brackets to enclose numbers -- [19] -- or section

titles -- [Responsiones] -- which are not in the MSS but which we have supplied for ease of reference. We use angle brackets to enclose words or letters -- <quod>, conditio<ni> -- which we have supplied to provide the correct meaning or syntax. The other devices and abbreviations are self evident.

We have annotated and cross-referenced these questions quite heavily with other discussions of the eternity of the world, whether published or not, in order to illustrate the interrelatedness of the various works in the tradition. The most important items of common material are: the "two means" argument, derived from Richard of St. Victor, *De trinitate* 1, 6; the investigation of the sameness or difference of the "nows" of eternity, *aevum*, and time; the argument that time is intrinsically unlimited; the stronger statement of the same point, which separated natural philosophy from theology and eventually led to the doctrine of the double truth (see R. C. Dales, "The Origins of the Doctrine of the Double Truth," *Viator* 15, 1984, 169-179); the distinction between *creatio actio* and *creatio passio*; the garbled quotation of ps.-Dionysius, *De divinis nominibus* 4, 16, to the effect that good is self-diffusive; the criticism of Boethius's definition of eternity in *De consolatione* 5, pr. 6, a procedure followed by William of Durham, Anonymous I, and Alexander of Hales, *De eternitate, evo, et tempore*; and a consideration of the problem of relations (e.g., does God undergo a change from non-creator to creator if he created the world *de novo*?).

After the condemnations of 1277, attention was concentrated on the questions of whether creation from nothing necessarily entailed a temporal beginning and whether the impossibility of a beginningless world could be strictly demonstrated; and on the characteristics and implications of an infinite past time. The works of Bonaventure and Aquinas figured prominently in the background of these later questions, and the tensions between the viewpoints of these great Mendicant masters spurred the thinkers of the late thirteenth and early fourteenth centuries to some philosophical and theological thought of very high quality.

There was then a coherent tradition of discussions of the eternity of the world dating at least from William of Durham's questions sometime before 1229, and much of this survived the violence of the 1270s and continued to play a part in the questions of the post-1277 period.

WILLIAM OF DURHAM'S *QUESTIONES DE ETERNITATE*

The *Questiones de eternitate* of William of Durham, dating probably from the late 1220s, are the earliest ones of this genre of which we know. To those accustomed to the disputed questions of the period of high scholasticism, these questions will seem strange. While not quite amorphous, they nevertheless exhibit little of the structure of the developed *quaestio*. Nor is their function completely clear. While there seem to be some elements of a genuine disputation in them, they look more like a question and answer session between master and student, a somewhat formalized classroom discussion of points raised by Lombard's *Sentences*; and in fact the master sometimes slips out of his role as disputant to explain to the student how to expound a given text. The *opponens*, apparently a student (or students) rather than another master, is free to pose additional questions to the master within the framework of the series of questions announced at the beginning of the treatise, and the master replies to these as they are brought up.

Although this work is extremely old-fashioned in its attitudes, standpoint, and procedures, it is nevertheless of seminal importance, as it enunciates some matters which would become standard in subsequent discussions of the eternity of the world. It begins with a word by word criticism of Boethius's definition of the eternal in *De consolatione philosophiae* 5, pr. 6; the master is at pains to discriminate among various close synonyms for "eternal"; the problems of whether the "nows" of time and eternity are the same or different and whether there is continuation and quantity in eternity are discussed at some length; it concedes that time has no beginning *ex se*, but only *extra se*; and it introduces one of the more common arguments of the early period of debates on the eternity of the world (i.e., prior to 1260) that if one posits the extremes, he must posit the means, and that therefore there should be some being which is *ex alio* and *ab aeterno*. In this work it is stated in the form that every temporal thing is doubly between being and non-being, namely before and after. The master, like all his successors, denies the implication and holds that a temporal being can only have non-being before being.

Even though much about this work is old-fashioned, William does use Lombard's *Sentences* as the basis of his questions, and he is conversant with recently acquired authors. He knows and paraphrases the concluding sentence of Aristotle's *Physics*, which he does not consider a threat;

he is acquainted with two translations of ps.-Dionysius's *De divinis nominibus*; and he cites Damascenus in Burgundio's translation, as well as using the traditional Latin *auctores* Augustine, Boethius, Anselm, Bernard of Clairvaux, and the *Glossa ordinaria*, and the less well known Haymo of Halberstadt, who is also cited by Alexander of Hales.

Although it is common in disputed questions to quote from memory and consequently often to give inexact accounts of an authority's words, William's questions are far worse than usual in this regard. Many of the citations are only approximate paraphrases, thus complicating the task of accurate identification. We have used every resource available to us to identify the sources, but several (especially his references to the *Gloss*) continue to defy all attempts. The problem is further complicated by one of the peculiarities of William's style, namely his using noun clauses in indirect discourse without an introductory "quod" or "ut," so that the paraphrases have the appearance of direct quotations. And William is particularly fond of asyndeton, thus making the task of punctuation (of a largely unpunctuated text) more difficult.

Unlike the other questions in this section of the codex, these are surrounded by closely written marginal comments, all written in the same hand, which was not the same as wrote the text. These are of three types. First are brief glosses on William's text. Second are words which seem to be scribal omissions, added by the annotator, although they may in fact be of the third type. By far the most numerous and important are the notes of a second, anonymous, master, who uses William's text as the basis for his own discussion. One's initial assumption must be that these were also parts of William's text omitted by the scribe, but two considerations make this highly unlikely. In the first place, their inclusion destroys the coherence of William's presentation. And in the second place, every "Solutio" in the marginal notes is introduced by "dicendum" or "dicendum est" (see notes 14, 23, and 30), a formula which never appears in the body of the text.

William of Durham, *Questiones de eternitate*

Douai, Bibliothèque municipale MS 434

[Tom. 1, fol. 83va] De eternitate secundum magistrum Guillelmum de Durham.

Queritur primo quid sit eternitas; secundo que differentia eius ad tempus vel eternitatem increatam;¹ tertio quale spatium et cuiusmodi ibi sit; quarto cuius vel quarum sit, an angelorum, animarum, demonum in inferno, in patria; quinto quid sit in eternitate; VI^a an plura eterna vel eternitates plures.

[I. A] Circa primum, quid sit, queritur sic: Dicit Boecius: "Eternitas est interminabilis vite tota simul ac perfecta possessio."^a Augustinus IIII *De trinitate*: Eternitas est immortalitas aut incommutabilitas.^b Alibi dicitur:^c "Eternitas est spatium separatum non intersectum." Vel sic: "Eternitas est spatium non separatum neque intersectum, id est interminatum in infinitum." Aliter: "Eternitas est spatium quod non separat et non distinguit^d motus celi."^e

Circa primam obicitur circa illud "interminabilis vite": ergo sol et luna non sunt eterna, quia in eis non est vita. Circa illud "possessio," dicit Damascenus^d quod est spatium, et spatium est quantitas. Possessio autem quantitas non est. Circa illud "perfecta," ergo in demonibus non est. Circa illud "tota simul," ergo non est spatium, in quo nichil est perfectum et nulla perfectio.^f Quod est contra predicta.

Solutio. Illa Boecii materialis est, sicut hec sillaba est litterarum compositio;^g reducatur ad formalem, et dicetur sic: eternitas est interminatio vite tocius simul et perfecte, sicut illa sillaba est litterarum compositio.

^a Boethius, *De consolatione philosophiae* 5, pr. 6, CCL 94, p. 101.

^b Cf. Augustinus, *De trinitate* 4, 18, CCL 50, p. 193.

^c Cf. Isaac Israeli, *Liber de definitionibus*, ed. J. T. Muckle, *Archives d'histoire littéraire et doctrinale du moyen âge* 12-13 (1937-1938), 299-340, in pp. 327 et 340; cf. Eustachius de Arras, *Quaestiones septem de aeternitate*, (1-3), q. 3, n. h, ed. R. C. Dales et Omar Argerami, *Archives d'histoire littéraire et doctrinale du moyen âge* 54 (1986), 130.

^d Cf. fortasse Ioannes Damascenus, *De fide orthodoxa* 15, 4, ed. Eligius M. Buytaert, *St. John Damascene De Fide Orthodoxa. Versions of Burgundio and Cerbanus* (St. Bonaventure, New York), 1955, p. 67.

Hec igitur formalis est, habens partes que dicunt differentias. Et hec diffinitio Boecii proprie est salvatorum, et per hoc cessat obiectio de demonibus, sole, et luna. Et illud "vite" notat differentiam ad non spiritu-alia, ad non habentia vitam, illud "perfecta" ad non perfectam vitam habentia, ut demones. Illud "tota" notat differentiam ad successiva; illud "interminabilis" ad finita. Item, illa "spatium." Et cum dicit quid est secundum rem, vera est illa ratio que indicat rem per partes et differen-tias.⁶ Non intersectum dicit ibi non terminatum,⁷ separatum inquantum mensurat, non tamen simpliciter separatum.

[B] Circa illam Augustini: "Immortalitas," et cetera,^e obicitur: Opposita sunt eternitas et tempus. Ergo eorum sunt opposite rationes. Sed tempus est rei mutabilis. Ergo eternitas rei immutabilis. Dyonisius *De divinis nominibus* X dicit: "Eterna, incorruptibilia, immortalia, invariabilia, existentia"^f eodem modo, et dicuntur eterna absolute ingenita, et ponit quod eternum dicitur multis modis: eternum incorruptibile simpliciter, eternum totum tempus a principio mundi usque ad finem. Item, eternum^g antiquissimum. Si eternitas est mensura incommutabilis rei, ergo non est incommutabilis, quia nichil se ipsum mensurat.

Solutio. Diffinitio Augustini materialis est, et dicit "immortalitas" ratione demonum, "incorruptibilitas" ratione solis et lune, "incommutabilitas" ratione angelorum et animarum salvatarum.^g

[II] Secundo queritur quid sit eternitas secundum substantiam, an sit quantitas et cuiusmodi, an discreta vel continua.

[A] Si continua et una pars post aliam; non ergo tota simul.^h Item, Dionisius dicit: "Proprietas evi est antiquum et invariabile et totum secundum totum metiri."ⁱ Alia translatio habet: "universale esse in metiendo."^j Hoc universale "animal rationale mortale" omnes homines mensurat invariabiliter.^k Si igitur eternitas est universalis in metiendo, semper est et ubique. Item, Damascenus, loquens de loco dei et an-gelorum, dicit: "Corporalia habent corporalem locum, intelligentia intel-ligibilem."^l Sed locus et tempus simul. Similiter igitur habebunt tempus

^e Cf. Augustinus, *De trinitate* 4, 18, CCL 50, p. 193.

^f Ps.-Dionysius, *De divinis nominibus*, 10, versio Sarrazeni, *Dionysiaca: Recueil donnant l'ensemble des traductions latines des ouvrages attribués au Denys de l'Aréopage*, ed. Ph. Le Chevallier (2 vols., Paris, 1937), I, p. 489.

^g Cf. Augustinus, *De trinitate* 4, 18, CCL 50, p. 193.

^h Ps.-Dionysius, *De divinis nominibus* 10, versio Sarrazeni, *Dionysiaca* I, p. 490.

ⁱ Id est, Eriugene. Cf. *Dionysiaca* I, p. 490. Citatur etiam ab Eustachio de Arras, *Quaestiones septem de aeternitate*, (4-7) q. 5, n. a, ed. R. C. Dales et Omar Argerami, *AHDLM* 55 (1987), 67 et Anon. mag. Parisiensis, *infra*, p. 95.

^j Ioannes Damascenus, *De fide orthodoxa* 13, 2, ed. Buytaert, pp. 56-57.

intelligibile, et sicut substantie corporales naturales mutabiles habent mensuram motus, tempus; ita invariabiles invariabilem mensuram, que est eternitas. Et nota quod finitum et infinitum accident quantitati. Sed infinitum quandoque respicit quantitatem, quandoque non. Augustinus dicit *De trinitate* increata: non sunt gradus in trinitate.^k Sed est una eternitas et trina eternitas. Sed nulla quantitas potest esse universalis in meciendo. Ergo evum quantitas esse non potest; multo forcius nec eternitas.¹¹

[Solutio] Nota: potencia, que activa est, sequitur esse. Augustinus ostendit qualiter quantitas est in esse spirituali libro *De quantitate anime*.^l Dupliciter dicitur quantum. Hercules dicitur tantus quia tot pedum, et tantus, id est tante virtutis. Hoc ultimo modo est quantitas in spiritualibus et eternitate; primo modo in temporalibus et tempore. Et una est mensura omnium motuum inferiorum, scilicet motus solis et lune, per quem dies et noctes mensurantur. Motus firmamenti est mensura secundum quod habet rationem temporis. Item, quantitas partibilitas passive potens parti.¹²

[B] Item, est potentia activa rei incorporalis eternitas, que est immensitas infinita potentie secundum durationem, et nomen eternitatis sequitur potentiam. Angelus habet potentiam vivendi, conservandi, ministrandi. Et potentia conservandi angelum in esse eternitas dicitur, non potestas omni modo conservandi, sed conservandi in esse. Dicit Augustinus: "Ipsa bona immutabilia sunt in quantum a deo sunt."^m Sed numquid est mensura in inferno, ubi pene sibi invicem succedentes et pena active et pena passive secundum potentiam recipientis pena mensuratur? Numquid potest dici ibi: "hec pena tantum durat," et huiusmodi?

Respondeo quod pene mensurantur secundum aversionem a bono incommutabili, et ideo eterne sunt.

[C] Item, mensurantur secundum quantitatem peccati, ut quantitati peccati respondeat quantitas pene, sic defectus et privacio mensura est.

[D] Item, obicitur: Dicit Bernardus: "In anima tria intueor: rationem, voluntatem, memoriam, et hec tria ipsam animam esse dico. ... Rationi futurus est deus plenitudo lucis, voluntati multitudo pacis, memorie continuatio eternitatis."ⁿ Ergo in eternitate est continuatio, et ita quantitas. Et aliquid continuatur ad aliquid nunc ad nunc vel aliquid huius-

^k Cf. fortasse Augustinus, *De trinitate* 7, 6, 12, vel 8, 1, 2.

^l Cf. Augustinus, *De quantitate animae* 3, *PL* 32, 1037.

^m Cf. fortasse Augustinus, *De natura boni* 3, *CSEL* 25.2, p. 856.

ⁿ Bernardus Claravallensis, *Sermones super Cantica canticorum* 9, 5, *Sancti Bernardi Opera*, edd. J. Leclercq, C. H. Talbot, et H. M. Rochais (9 vols., Rome, 1957-1977), I, p. 57.

modi. Augustinus *De perseverantia* dicit: "Perseverantia est continuatio infinita vel interminata, quia si terminata tunc non perseverantia."^o Sed bonum temporale esset, et dicitur Matth. XIII: *temporales sunt.*^p Numquid igitur continuatio interminata eternitas est?^q

Solutio. Respondeo quod sic. Et nota duo: divisibile, indivisibile; mobile, immobile; partibile, impartibile. Iungamus sic: mobile, divisibile, variable; simplex, invariabile. Motus est ad ens divisibile et variable sicut tempus ad res mutabiles et mobiles. Angeli habent statum ministrantis et assistentis. Hebr. 1: *omnes sunt amministratorii spiritus.*^q Matth.: *Semper vident faciem patris,*^r prout assistentes. Sunt indivisibles, immobiles, et secundum quod ministrant in tempore, divisibles; et sicut tempus se habet ad mobile, sic eternitas ad esse indivisibile, impartibile; et patri attribuitur eternitas, sicut memoria patri attribuitur, et memorie continuatio eternitatis, ut supra in auctoritate Bernardi.^s

[E] Item, queritur an eadem ratio sit eternitatis in creato et in increato. Non videtur, quia increato est ipsa essentia eternitas; in creato vero eternitas non est essentia, sed accidens. Quare ergo supra dictum est "interminabilis vite;" item "spatium," et cetera?

Respondeo. Vera et propria ratio non eadem, sed varia, et communis eadem. Sed que est communis materialiter eternitas est esse interminatum. Formaliter dicitur interminatio esse, et potest esse interminatio ex utraque parte. Sic est increata eternitas vel ex altera sic creata.

[F] Item, Augustinus *De civitate dei*: *In seculum seculi* dicitur quasi a fine presentis seculi futurum orditur.^t Sed quando orditur, nonne prius fuit eternitas et erit post?

Solutio. Seculum consequens dupliciter dicitur: aut secundum quod per se est, et sic ordiri dicitur; aut secundum quod est cum alio, scilicet cum tempore, secundum hoc non dicitur quod ordiatur.^u

[G] Item, Zac. XIII: *Erit una dies nota domino, neque dies neque nox.*^v Apocalipsis XXI: Non erit dies neque nox.^w Gregorius: "Dies illa est

^o Cf. Augustinus, *De bono perseverantiae* 6, 10, PL 45, 999.

^p Matth. 13:21.

^q Hebr. 1:14.

^r Matth. 18:10.

^s Cf. Bernardus Claravallensis, *Sermones super Cantica canticorum* 9, 5, ed. cit., I, p. 57.

^t Cf. Augustinus, *De civitate Dei* 16, 21, CCL 48, p. 524.

^u Zac. 14:7.

^v Cf. Apoc. 21:23-25.

longitudo eternitatis.^w Si ibi longitudo, ergo et dimensio et spatium et quantitas.

Solutio. Longitudo eternitatis intransitive dicitur, secundum quod est eternitas.^x Linea dicitur quantitas, linea dicitur quanta, et sicut linea quanta dicitur, sic longitudo eternitas.

[H] Sed quid est illa longitudo?

Respondeo. Protensio secundum actum potentie active conservantis in esse infinito.

[I] Item, numquid continuatio quantitas erit in patria? Videtur ex predictis, secundum Gregorium et Bernardum, et prius et posterius ibi erunt [83vb], ut cum voluerit, homo claudat oculos, aperiat, volabit, laudabit deum, sillogistice vocaliter Psalmus: *in secula seculorum laudabunt te.*^x Ibi mora aliqua et sic partibilitas.

Solutio. Dicunt quidam laus mentalis erit ibi, alii quod laus etiam vocalis. Et nota cum quidam quereret a quodam qui visionem viderat quanto tempore vidit, ille respondit: "Vidi vocem loquentem ad me totam simul, nec vidi tempus aliquod." Dic ergo quod duplex est vox, corporalis, spiritualis. Et satis patet de corporali ubi aer est intermixtus et fertur attraccione aeris labiis et dentibus. De spirituali voce, dicit Gregorius, si desiderium sermo non esset, non diceret propheta: "desiderium cordis mei audivit auris tua." Et in *Moralibus super Iob I*: Deus angelis loquitur cum eis voluntas dei inspiratur, angeli deo cum, quod supra se est, admirantur in laude dei.^y Sic differunt in situ oratio et laus. Ipsum desiderium est oratio que est intimus animi affectus ad deum. Et affectus attractivus est desiderium, emissivus autem laus. In inspirando est oratio, in expirando laus, et in patria dicitur esse iubilus Iob XXXIII: *Videbit faciem dei in iubilo,*^z et est iubilus laus ineffabilis intra motus laudis eterne ab intimo veniet ad summum non ab eo quod est extra.

[J] Item, queritur de differentia horum nominum eternitas, evum, perenne, perpetuum, eternum, tempus, et temporale.

[Solutio] Potentia activa est quasi quantitas rei et nota quod potencior aut est utrobique infinita, tunc dicitur eternitas dei; aut utrobique finita, tunc dicitur tempus et temporalia; aut finita ex parte ante, infinita ex parte post, secundum hoc dicitur perpetuum. Sempiternum uno modo idem quod eternum dicitur, alio modo idem quod perpetuum. Et sempiternum dicit tempus, et preterea quod ultra sit protensio et ante. Sic

^w Locum Gregorii Magni non potuimus invenire.

^x Ps. 83:5.

^y Cf. Gregorius Magnus, *Moralia in Iob* 22, 43, CCL 143A, pp. 1122-23; cf. Iob 13:1 et 31:35.

^z Iob 33:26.

deitas sempiterna dicitur Rom. I: *Sempiterna quoque eius virtus et divinitas.*^{aa} Evum idem quod eternitas creata, et respicit totum tempus, habens VII secula, et preterea protensionem ultra ex parte post. Perenne respicit tempus secundum quod per se distinctum est et habens distinctionem per solem et lunam.

[III] Queritur quomodo simul eternitas et tempus.

[A] Respondeo per exemplum: Esse solis non habet finem, sed motus eius finem habebit. Sic inquantum est, eternus est; inquantum movetur, temporalis. Motus est renovatio situs, cum modo res est hic, modo illuc. Renovatio non est in eternitate, sed in temporali inquantum temporale, et in primis temporalibus est spatium supra spatium.¹⁶ In eternitate spatium non supra spatium, sed sine spatio temporis. In eternitate est esse indivisible et simplex. In omni creatura dictum est hoc et hoc, et ita in angelo, qui immaterialis est. In angelo et anima est esse, sed esse coniunctum forme, et in angelo est esse simplex secundum essentiam, et tamen habet spatium secundum protensionem sui esse, que est in simplici, dicit Philosophus, impartibile, indivisible, nullam habens magnitudinem secundum naturam et rationem.^{bb} Sic impartibile dicitur omnimodo. Sed omnimodo partibile est temporale; angeli impartibiles natura, partibles ratione; et ita suum spatium est rationis, non nature, et intelligibile est et non protenditur ultra se vel extra se, sed in seipso, et ita eius est metiri totum simul, et ita simul sunt eternitas et tempus, stans et transiens.

[B] Sed numquid regiones diverse sunt in hiis? Quomodo simul in loco vel tempore? Dicit Anselmus: "Apud deum eternitas sua et eternitas eternorum simul."^{cc} Sed in deo idem est esse, vivere, et intelligere, et in ipso non est nisi interminabilis vita. Et eternitas est vita interminabilis; aliud in creaturis. Gregorius: Unitas creatoris non est principium numeri nec connumerable ab illo.^{dd} Ergo non potes facere numerum quare ita est.¹⁷

Respondeo. In deo est ens indivisum et indivisible, non potens dividi. In ligno est ens indivisum, tamen divisible. Ubi est hoc et hoc, ibi est divisible et numerus, sic ante in deo non est.

^{aa} Rom. 1:20.

^{bb} Cf. Aristoteles, *Physica* 8, 10, 267b.

^{cc} Cf. Anselmus, *Proslogion* 20, ed. F. S. Schmitt, *S. Anselmi Cantuariensis Archiepiscopi Opera Omnia* (5 vols., Edinburgh, 1946-1961), I, pp. 115-116: "An hoc quoque modo transis omnia etiam aeterna, quia tua et illorum aeternitas tota sibi praesens est, cum illa nondum habeant de sua aeternitate quod venturum est, sicut iam non habent quod praeteritum est?"

^{dd} Locum Gregorii Magni non potuimus invenire.

[C] Sed ex quo? Si inconnubile, quomodo simul dicitur?

Respondeas negative, non affirmative (*Anselmus De mystica theologia*):^{ee}
Simul, id est nichil intersectum.

[D] Item, queritur si idem nunc est eternitatis et temporis, vel aliud. Si idem. Contra: Nunc eternitatis est continuacio esse in eternis; nunc temporis est continuacio in temporibus. Et alia est hec continuatio quam illa. Ergo aliud nunc. Si aliud, circa quando est eternitas, et tempus idem quando; ergo idem nunc.

Respondeo. Idem nunc est adverbialiter, sicut idem quando; non est idem nunc nominaliter.

[E] Item, opposita sunt et distant eternitas et tempus. Quare ergo dicitur Rom. ultimo: *eternis temporibus?*^{ff}

Respondeo. Modus loquendi est, et dicit nullum taciti *eternis temporibus*. Glosa: "Id est, de occulto dei consilio ab eterno tacite."^{gg} Eterna enim tempora dicit que precesserunt mundi exordium.

[F] Sed obicitur circa hoc de Augustino libro *Confessionum*: Simul tempus et locus simul tempus et mundus, simul tempus et temporalia.^{hh} Quomodo ergo tempora mundum precesserunt?

Solutio. Nota cum duo opposita coniunguntur, unum extrahit reliquum a sua ratione, ut ibi: homo mortuus, cum infertur "ergo homo" est falsa secundum quid et simpliciter, sicut ibi in potentia passiva in materia, ita in potentia activa, et in predicta auctoritate tempus extrahitur a sua ratione et trahitur ad illud esse quod est in consilio et ratione, ut exponatur, id est, a principio quando fuit consilium dei ut fierent que futura erant in tempora, et sic tempora in eterno consilio precesserunt mundi exordium. Similiter intelligitur et exponitur quod dicitur Ephes. II: *ut ostenderet in seculis supervenientibus abundantes divitias gratie sue.*ⁱⁱ Glosa: "In seculis supervenientibus, id est, in die iudicii."^{jj} Et Aimo super illum locum dicit: "Secula dicuntur eo quod sequantur et revolvantur. Ideo dicit *seculis supervenientibus* sive futuris, quia multa tempora et

^{ee} Recte: Ps.-Dionysius, *De mystica theologia* 1, *Dionysiaca* I, pp. 571-572.

^{ff} Rom. 16:25.

^{gg} Glossa interlinearis ad Rom. 16:25, ut habetur apud *Biblia cum glossis ordinariis et interlinearibus*, ... cum expositione Nicolai de Lyra, et cum concordantiis in margine (Venetiis, 1688).

^{hh} Cf. Augustinus, *Confessiones* 11, 12, 14 - 11, 14, 17, CCL 27, pp. 201-203.

ⁱⁱ Ephes. 2:7.

^{jj} Glossa interlinearis ad Ephes. 2:7.

secula erunt post diem iudicii atque innumerabilia, licet continuata sit dies.^{kk}

[G] Sed obicitur: Si una dies continuata, ergo ibi erit continuacio. Item, quomodo ibi renovatio? Numquid tempus post tempus indistinctio notabilis? Item, Ad Titum, in principio: *In spem vite eterne quam promisit ille qui non mentitur, deus, ante tempora secularia.*^{ll} Si sunt secularia, numquid sunt aliqua non secularia? Item, II Thim. I: *Secundum propositum suum et gratiam, que data est nobis in Christo Ihesu ante tempora secularia.*^{mm} Glosa: "Id est, previsa est dari nobis per Christum."ⁿⁿ Iohannes Damascenus distinguit quod seculum multipliciter dicitur secundum vitam cuiusque. Item, distinctio "mille annorum." Item, "vita universa presens." Item, "futura." Item, evum et eternitas creata. Et distinguit VII tempora, et subiungit: "octavum etiam seculum, quod futurum est."^{oo}

Solutio. Seculum respicit distinguibile ut dicatur distinguibile non a potentia distinctionis que facta est, sed ab eo quod fieri potest quandoque tamen actus respicit. Et quod dicitur *ante tempora secularia,*^{pp} expone: id est, ante omnia tempora, quasi tempora secularia non sunt tempora; immo pro tempore quod fuit in consilio dei sumitur tempus seculare vel eternum. Secundum hoc potest intelligi quod dicitur: "tempus est pars eternitatis."^{qq} Et illud locum: "Qui tempus ab evo ire iubes"^{rr} et dicitur tempus pars eternitatis quia currit cum parte eternitatis, ut liceat dicere partem improprie. Possum enim dicere: "a principio temporis usque nunc fuerunt angeli, et ultra etiam protenditur esse eorum."

[H] Ideo dicit: "pars," sed cum dicit: "tempus ab evo," qua causa notatur ibi?

Respondeo. Nulla. Sed ordinationem notat, evum enim precedit tempus, et est cum tempore, et erit post tempus. Sic tempus est post evum et cum evo et sub evo. Sic dicitur esse ab eo, sicut vulgariter dicitur, et Psalmus dicit. "Nox est ex die" ordinationem notat, id est, post diem.

[III. A] Item, quarto queritur <utrum> eternitas potius attribuitur patri quam filio vel spiritui sancto. Et supra tacta est una ratio, quia scilicet memoria attribuitur patri: primo, si volo resolvere ab infimis unde sunt

^{kk} Haymo Halberstatensis, *Expositio in epistolam ad Ephesios 2*, PL 117, 709A.

^{ll} Tit. 1:2.

^{mm} 2 Tim. 1:9.

ⁿⁿ Hoc non potuimus invenire apud Glossam.

^{oo} Cf. Iohannes Damascenus, *De fide orthodoxa* 15, 2-3, ed. Buytaert, pp. 66-67.

^{pp} 2 Tim. 1:9.

^{qq} Cicero, *De inventione* 1, 26, 39.

^{rr} Boethius, *De consolatione philosophiae* 3, m. 9, CCL 94, p. 51.

res; secundo a quo principio; tandem dicam a tota trinitate, patre, filio, spiritu sancto. Spiritus a quo est? a patre et filio; filius a quo? a patre; pater a quo? a nullo. Ibi terminus, ibi statur. Unde pater ingenitus dicitur, nullo modo genitus, et eternitas est interminatio que patri continget; et ita eternitas patri attribuitur. Altera potentia patri attribuitur, et eternitas consequitur potentiam conservantem in esse; et ita eternitas patri attribuitur.¹⁸

[B] Sed obicitur: eque omnibus partibus¹⁹ consequitur ens. Anselmus: "Eternitas eius rei est que nichil aliud est quam ipsa immutabilis ens et sine partibus."^{ss} Contra videtur in *Sententiis*^{tt} et in auctoritate Bernardi de tribus in anima.^{uu}

Solutio oppositorum:²⁰ id est, nichil aliud est quam ipsa immutabilis impartibilis. Si ergo est hic eternitas, sic est angelus et vite vita.

Responsio: Illud materialiter dicitur. Et est immutabilis entis dei materialiter, quia dicitur "id quod est," "id cui inest."

[C] Item, Augustinus *De civitate dei* distinguit tempus et eternitatem, quia illud immutabile, hoc mutabile.^w Ergo eternitas est rei incommutabilis. Item, corporalia moventur secundum locum et tempus, incorporalia secundum tempus et non locum. Non loquitur de incorporali coniuncto, quia anima movetur in corpore et est in loco. Si de separato; sed illud non mensuratur mensura corporali. Ergo nec tempore. Ergo non movetur per tempus.²¹

Respondeo ut supra. Angelus habet duos status: contemplantes sic non moventur; ministrantes sic moventur per tempus cum ministrando operantur. Et notatur XXXVIII distinctione 1 *Libro sententiarum*: "Quid sit mutari per tempus, scilicet variari secundum qualitates interiores vel exteriores, ... quando suscipit vicissitudinem gaudii, doloris, scientie, oblivionis, vel variationem forme, sive alicuius qualitatis exterioris."^{ww}

[D] Sed in demonibus posset esse questio utrum habeant gaudium, cum in temptatione victoram et finem suum consequuntur, nonne inde delectantur, sicut habent iram? Apoc. XII: *Habens iram magnam, eo quod*

^{ss} Cf. Anselmus, *Monologion* 24, ed. Schmitt, I, 42: "aeternitas eius quae nihil aliud est quam ipsa, immutabilis et sine partibus est."

^{tt} Cf. Petrus Lombardus, *Liber sententiarum* 1, d. 37, cap. 7, 1, ed. Grottaferrata, II, p. 271.

^{uu} Cf. Bernardus Claravallensis, *Sermones super Cantica canticorum* 9, 5, ed. cit., I, p. 57.

^{ww} Cf. Augustinus, *De civitate Dei* 11, 6, CCL 48, p. 326.

^{ww} Petrus Lombardus, *Liber sententiarum* 1, d. 37, cap. 7, 1, ed. Grottaferrata, II, p. 271.

modicum tempus habet.^{xx} Et in Iob dicitur: *Precipitabitur cunctis videntibus.*^{yy} Et numquid [84ra] motus in spiritibus est subitus vel repentinus vel huiusmodi, quia dicitur ideo^{zz} quod moventur subito in instanti, repente in tempore insensibili?

Augustinus: "Deus non mole magnitudinis sed virtute movet."^{aaa}

[E] Item, omne quod habet duplcem intensionem ex parte principii et finis est eternum. Sed tale est tempus. Ergo tempus est eternum. Probatio medie: omne quod antecedit et sequitur res eiusdem generis interminatum est, et tempus tale. Ergo interminatum, et ita eternum.

Solutio. Tempus non habet principium in se, sed extra se. Ad illud, "omne quod antecedit et sequitur res," et cetera, non bene sumit, immo debet dicere omne cuius terminatio sequitur res eiusdem generis, et cetera. Sed non ita est in tempore quodlibet minimum. Tempus divisibile est in infinitas particulas sicut corpus, et ita non est sumere partem temporis quin pars antecedat et sequatur res eiusdem generis, sed terminationem ipsius non sequitur.^{bbb}

[F] Item, Augustinus libro XI *Confessionum*: Si tempus presens tantum esset, non esset tempus, sed circa preteritum tempus non est, nec futurum. Ergo tantum presens tempus est.^{ccc} Ad hoc dicit Augustinus: Non proprie dicitur tantum de tempore presens, preteritum, et futurum, sed fortasse proprie diceretur: "tempora sunt tria: presens de preteritis, presentibus, et futuris."^{ddd} Sunt autem in anima hec tria, et alibi ea non video presens de preteritis memoria, et cetera. Item, XI *Confessionum*: "Visum est michi tempus esse distensionem, sed nescio cuius rei, et mirum, si non ipsius animi."^{eee} Ergo, anima non existente, non est tempus.

Solutio. Per auctoritatem Augustini²⁴ *Super Genesim I: Fiant luminaria*, tempus dicitur spatium more²⁵ motus; sic fuit tempus ante luminaria.^{ddd} Dicitur etiam vicissitudo affectionum celi. Sic non est tempus nisi in anima, et dicit Philosophus impossibile est tempus esse sine anima.^{eee}

[G] Sed nonne statim, sole et luna creatis, fuit tempus, non tamen anima vel animus?

^{xx} Apoc. 12:12.

^{yy} Iob 40:28.

^{zz} Augustinus, *De trinitate* 6, 7, CCL 50, p. 237.

^{aaa} Cf. Augustinus, *Confessiones* 11, 18, 24, CCL 27, p. 206.

^{bbb} Cf. Augustinus, *Confessiones* 11, 20, 26, CCL 27, pp. 206-207.

^{ccc} Augustinus, *Confessiones* 11, 26, 33, CCL 27, p. 211.

^{ddd} Cf. Augustinus, *De Genesi ad litteram* 11, 14, CSEL 28.1, p. 346.

^{eee} Aristoteles, *Physica* 4, 14 (223a).

Respondeo. Aliud est esse, aliud bene esse, aliud esse rei, aliud bene esse rei. Tempus non habet bene esse sine anima. Ad quid enim tempus creatum est, dicitur Genesi ut dividat diem ac noctem.^{fff} Ista discretio in animo est, et modo tempus distinctum est. Si non esset anima vel animus, motus superiorum corporum esset continuus, non distinctus.

[H] Item, Aimo dicit quod post tempus erunt secula innumerabilia.^{ggg} Et Damascenus dicit: "Omne creabile vertibile."^{hhh} Sed deus ultra vertibilia. Ergo ultra eterna creata. Quid ergo mirum quod dicit Aimo?

Supra solutio huius posita est.

[I] Item, Anselmus: "Seculum dicitur propter indivisibilem unitatem, secula seculorum propter interminabilem immensitatem."ⁱⁱⁱ Que differentia inter hec?

Respondeo. Eo quod unitas temporis indivisibilis, ideo tempus unum; sed nos dicimus "secula seculorum" propter indivisibilem immensitatem, scilicet eternitatis.

[J] Item, omnis mensura nobilior mensurato; sed nichil nobilior vita angelica quam deus. Ergo deus est mensura angeli vel vita sua.

Respondeo. Prima duplex: nobilior secundum essentiam, sic falsa; nobilior secundum cognitionem, sic vera, quia cognosco hoc tantum esse per illud esse hominis nobilis tempore, tamen tempus nobilior secundum quid, non simpliciter; mensurat enim esse hominis, et quantitas vite²⁶ cognoscitur per quantitatem temporis.

[K] Item, eternitas increata est deus; et filius est eternitas et procedens ex aliquo, sed eodem neutri generis, et ita eternitas est procedens, et cetera. Sed numquam tempus procedit ex aliquo eodem. Ergo evum medium quod aliquo modo procedit ex eodem, alio non.

Respondeo. Cum dico: "filius vel spiritus sanctus procedit ex aliquo eodem," dico quod accidit, procedit enim ut filius, non ut deus, sed ut filius. Nec valet argumentum: "filius procedit ex aliquo eodem, et filius est eternitas; ergo eternitas procedit," et cetera. Et est fallacia accidentis, filius enim dicitur eternitas non quia filius, sed quia deus.

[L] Item, omne temporale est inter duplex non-esse, scilicet ante et post. Nullum esse increatum liceat ita loqui: "est inter duplex non-esse," quia semper fuit et semper erit. Ex quo ita sunt extrema, debent esse duo

^{fff} Cf. Gen. 1:14.

^{ggg} Haymo Halberstatensis, *Expositio in epistolam ad Ephesios 2*, PL 117, 709A: "... multa saecula et multa tempora erunt post diem iudicii atque innumerabilia, licet continuata sit dies."

^{hhh} Ioannes Damascenus, *De fide orthodoxa* 17, 8, ed. Buytaert, p. 71.

ⁱⁱⁱ Anselmus, *Proslogion* 21, ed. Schmitt, I, p. 116: "Quae saeculum quidem est propter indivisibilem unitatem, saecula vero propter interminabilem immensitatem."

media, unum quod sit inter esse et non-esse, scilicet esse ante, non-esse post; item, inter non-esse et esse, scilicet non-esse ante et esse post.^{jjj}

Respondeo. Medium non potest esse nisi unum, scilicet quod habet non-esse ante se et esse post. Aliud impossibile etiam intellectu, scilicet quod non habeat non-esse ante se et habeat esse post. Hoc enim est solus deus quod non habet non-esse ante se. Si omnis creatura habet esse ante se, et si duo media essent, creator esset creatura. Quod impossibile est etiam intellectu.

[M] Item, nobilius est non habere principium, quia hoc soli deo convenit, quam non habere finem, quia hoc etiam anime convenit, tamen finis inquantum finis nobilior est principio inquantum principium, quia finis est optimum cuiuscumque rei et omnia propter finem facta. Item, quod temporale est, ideo temporale est quia in tempore est. Ergo, quod eternum est, ideo eternum, quia in eterno est et in eternitate. Ergo sol, luna, demones ideo eterna, quia in eternitate. Ergo sunt in eternitate. Quod falsum est.

Solutio. Non est sic de tempore et eternitate quantum ad esse. Augustinus XI *De civitate dei*: "Non est mundus factus in tempore, sed cum tempore. Quod enim in tempore fit,²⁷ et cum tempore fit et post aliquod tempus et ante fuit aliquod tempus."^{kkk} Non ita in eternitate, quia nichil ante nec post.

Ad obiectum, respondeo quod prima est vera: "quod temporale," et cetera, sed non sequitur: "ergo quod eternum," et cetera, quia in theologica facultate "esse in eternitate" concernit hoc, scilicet eternitatem creatam, et locum superiorem et vitam; et ita sol et luna et demones non sunt in eternitate. Sed qualiter dicuntur demones eterni? Secundum rationem totam dicitur eternitas de salvatis; secundum partem prout dicitur interminatio vel infinitas convenient demonibus, soli, et lune. Et nota quod plena felicitas non potest esse sine incommutabilitate, que non est sine eternitate. Ita dicitur.

[V. A] Item, queritur utrum motus sit in patria. Videtur secundum Augustinum libro *De spiritu et anima*. Volabimus mente et secundum corporis levitatem ubique poterimus esse; revolabimus²⁸ corpore per

^{jjj} Cf. Philippus Cancellarius, *Summa de bono*, ed. Wicki, I, p. 51; Anon. I, *Questiones tres de eternitate*, series prima, III, B, 5, infra, p. 26; Alexander Halensis, *De duratione mundi*, ed. Nathanson, p. 64; Odo Rigaldus, *De erroribus circa durationem rerum exequuntium*, art. 1, 1, infra, p. 48; et Anon., *Comm. in Sent. 2*, d. 1, Todi, Bibl. com. MS 121, fol. 131ra, infra, p. 56 et Ioannes Pecham, *Utrum mundus potuit ab eterno creari*, "Quod sic," 24, infra, p. 76.

^{kkk} Augustinus, *De civitate Dei* 11, 6, CCL 48, p. 326.

corruptionem et per celeritatem talis corporis aliquibus poterimus esse.^{III,28} Ad quid esset agilitas dos in corpore, si non esset motus? Nunquid simul transit, vel in prius et posterius, non enim ubique erit, quia solus deus ubique est. Si autem motus et mensura erunt ibi, et ita tempus?

Respondeo Augustino. Et dic quod agilitas ibi erit dos,^{mmm} quia poterimus esse hic ibi. Ibi de posse invenio, de actu non invenio, nec assero quod post diem iudicii non erit ministerium. Ysaias VI: *Volavit ad me,*ⁿⁿⁿ et cetera. Glossa: "Volant ministrantes, assistunt contemplantes."^{ooo} Jeronimus: Stant angeli, deo assistentia, volant deum demonstrancia.^{ppp} *Super Ysaim.* Sed non est opus deum demonstrare in patria; ibi nullum ministerium nec meritum; ergo nec opus. Salvati semper deum videbunt, numquam avertent se a visione illa. Sed utrum corporeo visu videamus divinitatem non determinat Augustinus XXII libro *De civitate dei.* Et vita dicitur motus uno modo. Sed hec questio alias determinabitur cum disputabitur de visione in patria.

[B] Item, Iob III: *Pereat dies in qua natus sum.*^{qqq} Glossa: "Perire dicitur non esse vel male esse. Hoc nostrum tempus ita peribit ut non sit. Unde *tempus non erit amplius.*"^{rrr,sss} Apocalipsis XI. Cum enim dicitur: *Et erit tempus eorum in secula,*^{ttt} pro defectu ponitur, sicut tempus momentis deficit.

[C] Item, Eccle. IX: *Quodcumque facere potest manus tua, instanter operare, quia nec opus nec ratio nec scientia nec sapientia erunt apud inferos quo tu properas.*^{uuu} Ergo in inferno non erit opus. Contra: Ibi erit pena agens et puniens, et ibi operabitur deus. Numeri XXVIII glossa.^{vv} "Verum altius," dicitur Glossa, "deus modo operatur, requievit die septimo."^{www} Sed in genere,²⁹ modo operatur propagando; sed in futuro

^{III} Cf. fortasse Ps.-Augustinus, *De spiritu et anima* 24, PL 40, 796-798; vel melior Augustinus, *De Genesi ad litteram* 9, 14, CSEL 28.1, p. 286.

^{mmm} Cf. Augustinus, loc. cit.

ⁿⁿⁿ Isaias 6:6.

^{ooo} Hoc non potuimus invenire apud Glossam.

^{ppp} Cf. Hieronimus, *Commentarius in Esaiam prophetam* 3, 6, 6.7, CCL 73, pp. 88-89.

^{qqq} Iob 3:3.

^{rrr} Glossa ordinaria ad Iob 3:3.

^{sss} Tempus ... amplius] Apoc. 10:6.

^{ttt} Ps. 80:16.

^{uuu} Eccle. 9:10.

^{vv} Cf. Glossam ordinariam ad Num. 28:25.

^{www} Glossa ordinaria ad Num. 28:3.

seculo nullo modo operabitur, neque creando neque propagando, nec conservando, nec aliis modis.

Solutio: Conservare non est proprie operari, sed facere et tenere rem in esse. Et nota: conservare dupliciter dicitur: in genere per vim generativam; sic conservando deus operatur, sic non operabitur in futuro seculo.

[D] Item, dicitur conservare in numero; sic tunc "operabitur." Ad illud Eccle.^{xxx} respondeo: dicit nec opus est in inferno. Non operabitur dampnatus; non loquitur ibi de opere dei.³⁰

[E] Item, ydee sunt eterne et incommutabiles, et non formantur ab aliquo. Ergo plura eterna sunt ab eterno. De ydeis habetur libro Augustini *LXXXIII questionum*.^{yy}

Solutio. Ydea est forma exemplaris, et est una in se, una in essentia. Plures sunt in ratione habita respectu ad res futuras, sicut est unum speculum in quo resultant plures ymagines. Et est sensus: ydee sunt eterne et incommutabiles, id est deus in se previdit eternaliter et incommutabiliter quod res erant future plures. Et nota quod species attribuitur filio et forma in genere, in creatione mundi fuit forma nata in specie in Christo incarnato.

[VI. A] Item, queritur an sicut tempus unum in primo mobili, multa autem sunt tempora in rebus, in isto homine tantum tempus, in alio maius vel minus; an idem in eternitate ut una sit in aliquo et nichilominus plures in aliis. Daniel XII dicitur circa principium: *quasi stelle in perpetuas eternitates*.^{zz}

Solutio. Tempus dicitur unum secundum rem, quia in uno subiecto in primo mobili; et plura dicuntur, quia diversa sunt mensurata in eternitate secus, quia una est secundum rationem tantum (non enim unum potest subiectum reperire in quo sit eternitas una mensurans se ipsam),³¹ sed plures sunt eternitates in re. Illud autem Danielis ita exprimitur, dicit enim *eternitates* propter auream et aureolam, et diversas quantitates premiorum.

Item, nota quod que propinquiora sunt prime eternitati increata magis incorruptibilia sunt; quantum vero remotiora, magis corruptibilia; unde in terra, que magis removetur, erit omnis corruptio in inferno; in angelis vero, animabus, et celo empyreo, et quinta essentia maior incorruptio; in mediis, medio modo se habet.

^{xxx} Cf. Eccle. 9:10.

^{yy} Cf. Augustinus, *Liber de 83 quaestionibus* 46, CCL 44A, pp. 70-73.

^{zz} Dan. 12:3.

Adnotationes ad Textum

¹ Hoc dicit in comparatione ad tempus, quod distinguit motus celi *add. in mg. secunda manus.*

² scilicet secundum Isaac in libro de diffinitionibus *add. in mg. secunda manus.*

³ et non distinguit *add. in mg. secunda manus.*

⁴ in quibus ... perfectio *add. in mg. secunda manus.*

⁵ litterarum compositio *scripsimus;* littere composite *cod.*

⁶ Si enim spatium est, non potest esse simul totum *add. in mg. secunda manus.*

⁷ Unde idem dicit non intersectum quod interminatum. Separatum autem dicitur in quantum mensurat *add. in mg. secunda manus.*

⁸ Dicitur eternum aliquando(?); sic convenit soli trinitati. Et res perfectio(?), sic convenit creature *add. in mg. secunda manus.*

⁹ Constat enim ex partibus habentibus positionem(?), et eternitas est tota simul, ergo non est discreta quantitas *add. in mg. secunda manus.*

¹⁰ Quod videtur, cum sit in comparatione masure ad nullum, bonus produci potest, vel ad quantitatem *add. in mg. secunda manus.*

¹¹ Sed nulla ... eternitas *add. in mg. secunda manus.*

¹² Philosophus dicit quod ratio infiniti maxime convenit quantitati. Ergo, cum ratio infiniti ponitur(?) in numeris, sic in eternitate quam in tempore potest et numeris dicere eternitas quantitas quam tempus *add. in mg. secunda manus.*

¹³ Et sicut substantie corporales habent mensuram comparativam sive dimensivam, incorporealia vero habent mensuram simplicem non quantitativam, eternitas, si sit quantitas, erit simplex quantitas *add. in mg. secunda manus.*

¹⁴ Non est idem tempus et vita temporalium. Sed tempus est mensura vite temporalium. Ergo consimiliter non sit idem vite angelorum et eorum eternitas, erit angelorum vite mensura, ita eorum quantitas extra ipsos, sicut tempus extra temporalia. Sed videtur quod mensura vite angelorum non sit quantitas. Mensura econtrario nobilior est mensurato. Sed nichil melius est angelo nisi deus. Ergo non habet mensuram nisi deum. Solutio. Dicendum est, sicut dicit Augustinus, quod duplex est eternitas, scilicet dimensiva et potestativa. Quantitas autem dimensiva non est in eternitate, sed in tempore. Sed quantitas potestativa est in eternitate. Ad aliud, dicendum quod ratio infiniti dicitur maxime convenire quantitati prout infinitum dicitur [*reliqua illeg.*] *add. in mg. secunda manus.*

¹⁵ Unde, si illa mensura debet reduci ad aliquod genus, potest secundum rationem reduci ad quantitatem quasi ad aliud genus. Unde secundum rationem non est quantitas in predicamento quantitatis, sed est ut quantitas *add. in mg. secunda manus.*

¹⁶ In omni temporali est spatium supra spatium, sed in eternitate non sic. Unde simul sunt, sicut aliquid [...] sequitur motum *add. in mg. secunda manus.*

¹⁷ Ex auctoritate predicta, videtur quod eternitas est idem quod ipse deus *add. in mg. secunda manus.*

¹⁸ Item, quod cum eternitas caret principio et fine, convenit eternitati non esse ab alio, et ideo patri attribuitur. Si queratur: cum tempus sit ab alio, non appropriatur filio vel spiritui sancto, scilicet qui sunt ab alio; dicendum quod mutabilitas est proprietas temporis, que repugnat filio et spiritui, et ideo eis non appropriatur, licet tempus sit ab alio secundum illud: "Qui tempus ab evo ire iubes." Sed cum in eternitate, non sit aliqua proprietas opposita patri. Solutio. Recte ei appropriatur *add. in mg. secunda manus.*

¹⁹ partibus *lec. inc.*

²⁰ Solutio oppositorum *lec. inc.*

²¹ Item, quod spiritus sint in tempore et in eternitate videtur quod in spiritibus sit duplex mensura, scilicet(?) eternitas et tempus si idem *add. in mg. secunda manus.*

²² ideo *lec. inc.*

²³ Cum ergo in eternitate nichil sit per modum preteritionis et nichil per modum futuritionis, in ea nichil potest esse per modum temporis. Solutio. Dicendum quod preteritum non est [...] cum sit pars presentis. Loquimur de eo tanquam esset, quoniam nondum preteriret(?). Et de futuro loquimur tanquam simul staret. Unde preteritum ita est [*reliqua illeg.*] *add. in mg. secunda manus.*

²⁴ Augustini *lec. inc.*

²⁵ more *lec. inc.*

²⁶ vite *lec. inc.*

²⁷ fit] sed cum tempore *add. cod.*

²⁸⁻²⁹ revolabimus ... esse *add. in mg. secunda manus.*

²⁹ In genere, cum nichil est sumere quin habeat aliquid ante se eiusdem generis et aliquid post se eiusdem generis, et talis est eternitas ad naturam eterni. Ideo tempus erit eternum, et sic omne carens principio et fine vel eternum vel coevum eterno. Sed in quo nichil est principium vel ultimum, caret principio et fine. Ergo in tempore nichil sit sumere principium vel ultimum quod sit de tempore. Tempus erit eternum vel coevum eterno, quoniam tempus appropriare(?). Ideo in eo nichil est ultimum. Unde dicit Philosophus in capitulo de tempore quod in tempore semper est sumere ante post(?) alterum, et ita nichil est ibi ultimum *add. in mg. secunda manus.*

³⁰ Deus modo operatur et in principio requievit creando. Qualiter ergo operabitur in patria? Dicendum quod in patria operabitur conservando nos in numero. Sed modo operatur conservando in specie, scilicet secundum propagationem *add. in mg. secunda manus.*

³¹ se ipsam *lec. inc.*

THE TEXT OF TWO SETS OF ANONYMOUS QUESTIONS *DE ETERNITATE*

There are two consecutive unattributed sets of three questions each in Douai MS 434, tom. 2, folios 101va-102va, the first set *De eternitate*, the second, lacking a common title, *Utrum deus fuerit causa rerum ab eterno*, *Utrum aliqua fuerunt creata ante mundum*, and *De exitu temporis*. The first group is quite similar to the questions of William of Durham, beginning with a word by word criticism of Boethius's definition of eternity and frequently citing scriptural texts. Several Aristotelian or pseudo-Aristotelian works are cited, but as authorities, not as repositories of error. Much more in evidence are Isidore of Seville, Hilary of Poitiers, Plato (called the Philosopher), Augustine, and Boethius.

The master is at pains to discriminate between the words *eternum* and *evum*. Several of his arguments are of interest because they will become quite common during the next thirty years. First is the attempt to relate the "nows" of eternity, eviternity, and time by means of the example: God is now, this angel exists now, and this motion is occurring now; are these "nows" the same or different? Second is the argument that if one posits the extremes, he must posit the means, and so there should be something which is *ab aeterno* and *ex nichilo*. Different authors give different rebuttals of this argument, but they all agree that it is impossible because it implies a contradiction.

The first question of the second group is the earliest one of which we know to ask whether God made the world *ab aeterno*. Following the main arguments *quod sic*, based on Augustine, *De diversis 83 quaestibnibus*, Anselm, *Monologion*, and Hilary of Poitiers, *De trinitate*, it takes up the question, derived from Boethius's *Quomodo trinitas unus deus*, of whether a change in relation between God and the world would imply a change in God, and considers that it would not. It also states the distinction, which will become a commonplace, between creation as an action of God and creation as a passion undergone by the world.

Anonymus, *Questiones tres de eternitate*

Douai, Bibliothèque municipale, MS 434

[Series prima]

[Tom. 2, fol. 101va] Queritur¹ de eternitate: primo quid sit; secundo utrum eternitas et deus idem; tertio utrum eternitas, tempus, et evum idem.

[I] Boecius sic diffinit eternitatem: "Eternitas est interminabilis vite possessio tota simul."^a

[1] Obicitur de hoc quod dicit "vite," immo deberet dixisse "entis," quia, ut habetur Exodo IIII: *Qui est misit me ad vos.*^b Unde ens est proprium nomen dei. Ergo, si vita impropre convenit deo, ens proprie, melius debet describi eternitas per ens quam per vitam. Preterea, ens pure dicit essentiam, sed vita dicit aliquid additum ad ens. Sed nichil est in eternitate quod non sit ens. Ergo magis congruit eternitati quam vita, si vita aliquid addit supra ens.

[2] Item, possessio dicit post ens; unde dicit ordinem ad posterius. Set nichil est posterius in eternitate. Ergo male ponitur in descriptione illa possessio. Item, possessio communiter est mobilium et immobilium, et magis proprie mobilium; hereditas magis proprie immobilium. Ergo, cum in eternitate nichil sit mobile, sed immobile, melius deberet dici hereditas eternitas est quam possessio.

[3] Item, "totum" tripliciter sumitur. Uno modo totum est perfectum extra quod nichil est; item, totum quod nullo indiget; vel quod partes habet. Si primo modo. Contra: Secundum hoc omnia essent de eternitate, et hoc falsum est.² Si tertio modo, ergo partes sunt in eternitate. Ergo multa ab eterno.

[Responsiones]

Solutio. Dicimus quod eternitas est privatio principii et finis.

^a Boethius, *De consolatione philosophiae* 5, pr. 6, CCL 94, p. 101.

^b Exod. 3:14

[1] Quod enim eternum est caret principio et fine. Unde eternitas est duratio carens principio et fine. Et ideo ponitur "interminabilis" ut sit privatio principii et finis vite. Differunt per hoc: distinguatur ab eis que non vivunt. In ipso enim idem est vivere et esse, nec aliquid addit vivere supra esse. Est enim ipsa vita, ut Johann. XIII: *Ego sum via, veritas, et vita.*^c Per hoc patet quod magis proprie dixit "vite" quam "entis," quia ens magis commune, vita magis proprium.

[2] Ad aliud, dicimus quod possessio proprie dicitur quod est ad vitam possidentem, et placet possidenti sic que non dicit hereditas. Et ita magis proprie dicitur possessio quam hereditas.

[3] Ad aliud, dicimus quod sumitur "totum" pro "perfecto," et perfectum dicitur cui nichil est extra. Quod nichil est simul dicit privationem successionis; unde "totum" privat deffectum, "simul" successionem removet.^d

[4] Item, dicit identitatem persone essentie cum pluralitate personarum, et ponit durationem sine aliqua successione.

[II] Secundo queritur utrum idem sit eternitas quam deus.

[1] Quod sic videtur, quia si non essent idem, iam duo essent ab eterno. Si idem, contra: angeli sunt in eternitate, quia sunt in evo, et evum in eternitate. Quare et angeli sunt in eternitate, et eternitas est deus; ergo sunt in deo. Quod falsum est. Ergo non est idem eternitas quod deus.

[2] Item, Philosophus: "Aliquid est ante eternitatem, aliquid cum eternitate, aliquid post."^e Si ergo proprie sumitur eternitas, et deus.

[3] Item, secundum illud verbum Philosophi, non est evum in eternitate, quia aliquid fuit cum eternitate [101vb] et ante tempus. Sed tam tempus quam evum sunt in tempore. Si dicimus quod evum est ante tempus dignitate. Contra: ergo ille que erunt in perpetuitate erunt priora tempore ratione dignitatis.

Solutio. Dicimus quod eternitas et deus idem sunt, sed diversa sunt in modo dicendi, quia eternitas dicit mensuram, et ideo de quibusdam dicitur de quibus non dicitur deus.^f Unde est ibi fallacia accidentis. Ad hoc quod

^c Ioan. 14:6

^d Cf. Philippus Cancellarius, *Summa de bono*, ed. Wicki, I, p. 54: "quod dicitur 'simul' removet successionem; quod dicitur 'tota et perfecta' removet partium divisiones;" et Anon., *Comm. in Sent.*, 2, d. 1, Todi Bibl. comm. 121, infra, p. 58.

^e Ps.-Aristoteles, *De causis*, prop. 2, 19, ed. Adriaan Pattin (Louvain, 1967), p. 50.

^f Cf. Philippus Cancellarius, *Summa de bono*, ed. Wicki, I, p. 53: "Et dicimus quod eternum secundum esse idem est quod divina essentia, sed ratione differunt; ... unde sicut esse dictum de Deo idem est, sed intentione differens, ita est de eternitate cum oblique dicitur."

obicitur Philosopho, dicendum quod inpropre sumit eternitatem, sed pro perpetuitate vel evo. Et hoc idem est quia in hoc convenient evum et eternitas, et utrumque caret fine et quia ad hoc sumitur eternitas pro evo, et perpetuitas secundum hoc est ante tempus. Sed "ante" sumitur multis modis:^g vel prius scilicet duratione, ut eternitas evo; secundo modo tempore, ut senex ante iuvenem, vel flos ante fructum; vel electione, ut fructus flore. Item, creationis ordine, secundum quod aliqua magis assimilantur suo principio vel motori. Item, origine, ut materia forma. Item, ordinis previsione, sicut finis eis que sunt ad finem. Item, quod ordinatum est ad aliud sine quo non potest esse. Item, causa, quando convertuntur aliqua duo, et unum est causa alterius. Item, natura, ut universale particulari. Dicimus ergo quod sumitur ibi prius vel ante ordine causationis, quia angeli et anime magis assimilantur prime cause quam temporalia. Si obicitur quod sicut evum ad eviterna et tempus ad temporalia se habet, ita eternitas ad eterna; quare, cum tempus et temporale non sunt idem, nec evum et eviternum; ergo nec eternum et eternitas: non est simile, quia in eis que sunt post eternitatem multitudo est, sed in³ eternitate non est multitudo.

[III. A] Tertio queritur utrum evum et eternitas sint idem. Quod videtur:

[1] Quia filius est coevis patri, id est coeternus. Ergo idem evum et eternitas.

[2] Item, Ysidorus: Evum est quod caret principio et fine, et idem est eternitas.^h

[3] Item, Philosophus dicit mundum archetipum fuisse ab eterno.ⁱ

Contra: Ad Hebreos. Super illud Ad Hebreos: *Cum sit splendor glorie*,^j possunt ex aliqua expositione similitudine coeva eternis comparari, et sic non est idem.

Solutio. Bene concedimus quod non sunt idem proprie sumendo utrumque, quia eternitas caret principio et fine, evum autem habet principium sed caret fine. Item, eternitas est quid increatum, evum mensura creata. Ad tria ergo obiecta, dicimus quod evum sumitur inpropre pro eterno.

^g Cf. Augustinus, *Confessiones* 12, 29, 40, CCL 27, p. 239.

^h Cf. Isidorus, *Etimologiae* 5, 38, 4: "Nam aevum est aetas perpetua, cuius neque initium neque extremum noscitur, quod Graeci vocant *aionas*; quod aliquando apud eos pro saeculo, aliquando pro aeterno ponitur."

ⁱ Cf. Plato, *Timaeus* 37C-D, *Timaeus Calcidio translatus commentarioque instructus*, ed. Waszink (London/Leyden, 1962), p. 29.

^j Hebr. 1:3.

[B] De tertio queritur de eternitate et tempore utrum idem sint.

[1] Quod non idem videtur, quia eternitas caret principio et fine, tempus vero habet principium et finem, et sic non idem. Item, tempus procescit⁴ ab evo,^k ut dicit Boecius. Eternitas non procescit ab evo. Ergo non sunt idem. Quod autem videtur ultimo Ad Romanos: *eternis temporibus.*^l Glossa: "Eterna tempora dicit que precesserunt mundi exordium." Sed nichil precessit mondi exordium nisi eternitas. Ergo tempus et eternitas idem. Si dicatur quod eternitas dicit statum eternitatis, sic, ibi dies eternos in mente habentur.

[2] Item, Augustinus in *Libro LXXX trium questionum* idem dicit: "quia tempus non cepit ex⁵ tempore,"^m et sic voluit "inicum" inicium temporis designare. Quare incipit in eternitate, et sic idem tempus quod eternitas.

[3] Item, hec est vera: deus est nunc, et hic angelus est nunc; similiter hic motus est nunc.ⁿ Aut idem nunc aut alterum vel aliud. Si idem, secundum hoc idem esset eternitas et tempus et evum, quia cum dico "deus est nunc," signatur nunc eternitatis; ergo similiter cum dico "nunc"^o est," significo nunc eternitatis. Si diversa, [102ra] non ibi significantur; ergo nunc plura erunt simul. Quod videtur inconveniens esse.

[4] Item, quod non idem videtur, quia dicit Boecius in libro *De trinitate*: "Nunc semper fluens sempiternitatem facit, nunc stans eternitatem."^o Sed non est idem nunc fluens et stans. Ergo non est idem eternitas quod tempus.

[5] Item, positis extremis, necesse est poni medium,^p ut patet in trinitate: pater a nullo est, et ab illo alterum, spiritus sanctus, vel ab aliquo vel ab aliquibus est, et nichil ab ipso. Filius autem ab altero est et ab ipso alterum. Similiter, quedam substantia est ex aliquo et ab eterno, quedam ex nichilo et ex tempore. Ergo similiter erit quedam que erit ab eterno et ex nichilo.^q Et si ex nichilo erit,^r necesse est quod ex tempore; quare

^k Cf. Boethius, *De consolatione philosophiae* 3, m. 9, CCL 94, p. 51.

^l Rom. 16:25.

^m Augustinus, *Liber de diversis 83 quaestionibus* 72, CCL 44A, p. 208.

ⁿ Cf. Guilelmus de Durham, *De eternitate* III, D, supra, p. 12; Alexander Halensis, *De eternitate, evo, et tempore*, ed. cit., p. 55; et Eustachius de Arras, *Quaestiones septem* 7, ed. cit., p. 91.

^o Boethius, *De trinitate* 4, ed. Stewart et Rand (London /New York, 1918), p. 20.

^p Cf. Guilelmus de Durham, *De eternitate* IIII, L, supra, pp. 16-17; Philippus Cancellarius, *Summa de bono*, ed. Wicki, I, p. 51; Alexander Halensis, *De duratione mundi*, ed. Nathanson, p. 64; Odo Rigaldus, *De erroribus*, art. 1, 1, infra, p. 48; et Anon., *Comm. in Sent.*, 2, d. 1, infra, p. 56.

^q Cf. Guilelmus de Durham, *De eternitate* IIII, L, supra, pp. 16-17; Alexander Halensis, *De duratione mundi*, ed. cit., p. 64; Odo Rigaldus, *De erroribus circa durati-*

iterum eternitas et tempus idem, vel sic dicatur quod quedam ex aliquo et in tempore. Et sequitur iterum quod idem tempus et eternitas.

[C] Ultimo queritur utrum opera anime rationalis mensurantur tempore vel perpetuitate.

[1] Et videtur quod in tempore, quia intelligere est in tempore.

[Responsiones]

[1] Ad hoc dicimus quod non sunt idem tempus et eternitas, et pro *eternis temporibus*^r voluit signare eternitatem, quia sicut tempus non est ex tempore, sic nec eternitas ex aliquo, etsi "pro" notat ordinem causationis.

[2] Ad aliud, dicimus quod diversa nunc significantur "in illis temporibus," et non est inconveniens. Hoc similiter non est inconveniens, quod diverse masure sint simul respectu diversorum.^s

[3] Ad aliud, dicimus quod non potest esse aliqua substantia que sit ab eterno et ex nichilo, quia si ex nichilo, incepit esse, et sic non fuit ab eterno. Nec est simile de filio dei.

[4] Ad ultimum dicimus quod anima est perfectio corporis, et est eius motor, et est lumen secundum <quod> illuminatur a prima luce. Secundum primum et secundum modum est in tempore; secundum tertium est in evo.

[Series altera]

Consequenter queritur utrum deus fuerit causa rerum ab eterno; secundo utrum aliqua fuerunt creata ante mundum; tertio de exitu temporis.

[I] Circa primum, proceditur sic:

[1] Deus se ipso causa est, et sua causalitas est non dependens ab effectu, nec aliquam dispositionem recipit ad hoc quod sit causa. Ergo, si sua essentia est ab eterno, et idem est sua causalitas, sua causalitas erit ab eterno. Ergo deus erit causa ab eterno.

[2] Item, Augustinus probat filium equalem patri, quia si pater generavit filium, aut potuit aut non potuit ab eterno generare filium equalem

onem rerum exeuntium, art. 1, 1, infra, p. 48; Philippus Cancellarius *Summa de bono*, ed. Wicki, I, p. 51; et Anon., *Comm. in Sent.* 2, d. 1, infra, p. 56.

^r Rom. 16:25.

^s Cf. Philippus Cancellarius, *Summa de bono*, ed. Wicki, I, p. 53: "Neque inconveniens est duas durationes esse simul, sed dua successiva esse simul quorum neutrum ab altero continetur."

sibi. Si non potuit, quare non omnipotens fuit; si potuit, aut voluit aut noluit. Si potuit et non voluit, invidus fuit.^t Si potuit et voluit, et constat quod scivit. Ergo generavit.

[3] Fiat consimilis obiectio de creatione mundi ad idem: misericors et miserator differunt, quia misericors dicit in potentia,⁸ miserator in actu. Similiter se habent causa et causans, quia causa dicit in potentia, causans in actu. Unde causa dicitur ab eterno, causans ex tempore. Contra: Non conceditur quod fuerit dominus ab eterno, quare non debet concedi quod fuerit causa ab eterno, quia causa relative dicitur ad causatum.^u

[4] Item, posita causa sufficienti et efficienti, ponitur effectus de necessitate. Ergo, si quid est causa efficiens ab eterno et sufficiens, ponitur effectus ab eterno. Sed non ponitur. Ergo non fuit causa ab eterno.

[5] Item, Anselmus: Dans, sive sit recipiens sive non, non minus est dans.^v Ergo causans, sive sit quod causetur sive non, non minus erit causans, et sic erit causans ab eterno.

[6] Item, est causa efficiens ab eterno. Ergo et causans.

[7] Item, prima causa se habet in triplici genere cause ad causata, scilicet efficientis, formalis⁹ et finalis, que tria respondent illis tribus in causatis.

[8] Item, quomodo ab uno exeunt plura, cum idem eodem modo se habens non debeat causare nisi idem?

[Responsiones]

[1] Solutio. Dicimus ad primum quod deus fuit causa rerum ab eterno, quia causa dicit exitum actualem. [102rb] Unde, sicut miserator et misericors differunt, sic causa et causans, non tamen fuit effectus ab eterno. Ad hoc queritur utrum potuit causare res ab eterno ita quod sit determinatio del causare. Dicimus quod non. Et non ideo sequitur quod impotens fuit, sed illa impotentia fuit ex parte rerum, quia enim fuerunt ex nichilo, non potuerunt esse ab eterno. Nec est simile de generatione filii, quia filius est de substantia patris.

[2] Ad aliud, dicendum quod etiam non tenet in istis inferioribus, "posita causa efficienti et sufficienti," et cetera. Etsi enim sol materialis

^t Cf. Augustinus, *Liber de diversis 83 quaestionibus* 50, CCL 44A, p. 77; cit. etiam a Bonaventura(?), *Quaestio est, Utrum mundus productus fuerit ab aeterno: toege schreven aan Bonaventura*, ed. Toon van de Sande (Tilburg, 1983), p. 4 et Pecham, *Utrum mundus potuit ab eterno creari*, infra, p. 76.

^u Cf. Bonaventura(?), *Utrum mundus productus fuerit ab aeterno*, ed. van de Sande, p. 62.

^v Cf. Anselmus, *De casu diaboli 2-3*, ed. Schmitt, I, p. 236.

calefaciat secundum calorem suum, non oportet quod calefaciat. Eodem modo si deus est causa efficiens et sufficiens rerum, cum non sint de sua substantia, sed ex nichilo incipiunt esse ex tempore et non ab eterno fuerunt, quia non sunt de dei substantia.

[3] Ad aliud, dicimus quod Anselmus sumit "dans" pro "datore" vel "donatore." Donator enim non dicit dationem in actu, sed in potentia. Sed causans in actu. Unde dans ab Anselmo sumitur nominaliter.

[4] Item, non est simile de hoc quod dicit "dominus," quia dominus dicit relationem in actu, cui respondet servitus.^w Ad alium, dicimus quod omne, inquantum fit ex nichilo, respondet cause efficienti; quod est imperfectio, esse; cause formalis; quod est in esse ordinato ad finem, finali.

[5] Item, res est discreta, finita, ordinata; quod finita ab efficiente, quod discreta a formalis, quod ordinata a finali. Secundum hoc sumuntur ista tria: modus, species, ordo.

[6] Item, ab uno exeunt plura, quia non sunt de substantia dei, sed ex nichilo, et a voluntate sunt, non substantia subiecta necessitati. Vel quia non sequitur aliqua dispositio in agente.

[II] Secundo queritur utrum aliqua fuerunt creata ante mundum. Quod videtur.

[1] Ysidorus: "Ante tempus omnium rerum visibilium diaboli peccatum esse deprehenditur,"^x et sic peccatum diaboli fuit ante tempus. Sed tempus et mundus sunt coequa, et sic quid fuit ante mundum. Unde dicit quod cancer creatus in mundi creatione.

[2] Item, Hilarius XII *De trinitate*: "Cum angelorum origo sit ante terram, et terre creatione reperiatur antiquior."^y

[3] Item, omnia componentia priora sunt composito. Sed primum inter creaturas est, ut dicit Philosophus, et dicit rem perfectam et compositam.^z Sed componentia precesserunt compositum, et sic mundum.

^w Cf. Alexander Halensis, *De duratione mundi*, ed. Nathanson, p. 91; et Arlotto de Prato, *Utrum mundus sit eternus*, Resp. 5, infra, p. 124.

^x Isidorus, *De ordine creaturarum* 8, 7, *PL* 83, 932B-C: "ante tempus visibilium rerum diaboli peccatum fuisse originaliter deprehenditur."

^y Hilarius, *De trinitate* 12, 37: "Cum angelorum origo terra creatione reperiatur antiquior." *PL* 10, 156A.

^z Plato, *Timaeus* 33A, ed. Waszink, p. 25.

[4] Item, creatio actio actio est, et actioni respondet passio.^{aa} Sed passio, cum sit accidens in aliquo, fuit quod fuit ante passionem. Et sic videtur quod aliquid fuerit ante mundum. Similiter obicitur de illo exitu qui fuit inter rem et causam suam.^{bb}

[Responsiones]

Solutio. Dicimus quod IX modis sumitur "prius duratione."^{cc} secundum quod eternitas prior est evo et tempore in quam illa continentur; vel tempore, ut flos fructu; vel electione, ut fructus flore; item, nobilitate, ut anima corpore; item, origine, ut sonus prior cantu; item, ordine creationis quod propinquius est ad suam creatorem, ut terra planta; item, previewis ordine, sicut peccatum prius creatione; item, prius natura, et hoc dupliciter, vel ad quod non convertitur consequentia, ut animal prius homine, vel que convertuntur, sed unum est causa alterius.

[1] Ad primo ergo obiectum, dicimus quod peccatum Luciferi reprehenditur esse prius quam tempus omnium rerum ordine previewis. Carcer enim propter peccatum fuit factus a mondi exordio.

[2] Ad quod dicit Hilarius, quod origo angelorum repperitur antiquior creatione celi, intelligitur quia ad dignitatem vel quia magis assimilantur primo.

[3] De componentibus et composito, dicimus quod [102va] componentia priora sunt creationis origine, ut sonus cantu.

[4] De creatione actione, dicimus quod ei non respondet aliqua passio, quia non requirit in quid agat, sicut actione aliorum. Unde nichil aliud est ille exitus quam in esse exiens.

[III] Tertio queritur de exitu temporis. Quia tempus creatum fuit, aut fuit quid creatum in tempore aut ante tempus. Si in tempore, tunc est questio similiter de illo tempore in quo creatum fuit. Si in instanti, contra: tempus non est in instanti, quia instans non est simul cum tempore.

^{aa} Cf. Alexander Halensis, *De duratione mundi*, ed. Nathanson, p. 76; Ioannes Pecham, *Utrum aliquid factum est vel fieri potuit*, ed. Brady, p. 158; Bonaventura(?), *Utrum mundus productus fuerit ab aeterno*, ed. cit., p. 66; et Arlotto de Prato, *Utrum mundus sit eternus*, art. 1, 6, infra, p. 118.

^{bb} Cf. Bonaventura(?), *Utrum mundus productus fuerit ab aeterno*, ed. van de Sande, p. 66.

^{cc} Cf. Augustinus, *Confessiones* 12, 29, 40, CCL 27, p. 239.

Adnotationes ad Textum

¹ De eternitate in mg. sin. ² Aliquid videtur deesse "de secundo modo." ³ in
scripsimus; non cod. ⁴ processione add. et del. post procescit. ⁵ ex corr. ex a
⁶ eternitatis motum add. et del. post nunc. ⁷ erit add. s. v. ⁸ in potentia scrip-
simus; inpotentiam cod. ⁹ formalis] extra add. cod.

THE TEXT OF THE ANONYMOUS QUESTION *SI POTUIT DEUS FACERE MUNDUM AB ETERNO*

The last of a series of eight questions by an anonymous master, contained in Douai, Bibliothèque municipale MS 434, tom. 2, fol. 195v, is *Si potuit deus facere mundum ab eterno*. This is the earliest question of which we know to ask specifically whether God could have made (rather than did make) the world *ab aeterno*, that is, without a temporal beginning.

The first argument *quod sic*, derived from Augustine's *De diversis 83 quaestionibus*, claims that God had the power, knowledge, and will from eternity to make the world, and therefore he could have.

Then the problem of a change in the divine will is brought up and is illustrated by an example which Bonaventure will later use for the opposite purpose: "If I now wish to arise tomorrow, it is necessary that when I arise there be something in me which is not there now." Bonaventure said that "if I now wish to attend Mass tomorrow, there is no change in my will when I do attend Mass." However, our anonymous master concedes the force of the example, but says it does not apply to God, since God, unlike man, works by pure liberality.

The next argument comes from Augustine's *Confessions* 12, 29, claiming that God could have made the world before he did by any number of years, and so by an infinite number of years.

In his response, the master, like most of his contemporaries, treats it as axiomatic that all creatures, because they are from nothing, necessarily have a temporal beginning, but his explanation is somewhat different from the common one. He defines "to create" as "to bring forth from non-being to being." Therefore God is not able to create anything from eternity, because if it were from eternity it would be the creator, which alone does not go from non-being to being.

In answering the claim that since God could have made the world any length of time at all before he did, he could therefore have made it *ab aeterno*, the master supplements Augustine's argument by applying Aristotle's definition of the infinite from *Physica* 3, 6 (207a) and says that while there is no limit to how old God could have made the world, any time, no matter how great, would still be finite.

Anonymus, *Questio si potuit deus facere mundum ab eterno*

Douai, Bibliothèque municipale, MS 434

[Tom. II, fol. 195va] Octavo queritur si potuit facere mundum ab eterno.

[1] Quod videtur, quia causa sufficiens fuit ab eterno, scilicet deus, et habuit scientiam et potentiam ab eterno, et voluntas qua voluit facere mundum fuit [195vb] ab eterno.^a Ergo ab eterno potuit facere mundum.

[2] Si dicatur quod ab eterno voluit facere mundum sed facere in tempore. Contra: Si volo modo surgere cras, oportet quod cum surgam, aliquid sit in me quando surgam quod modo non est in me.^b Ergo similiter si dominus voluit ab eterno facere mundum in tempore, oportet quod tunc aliquid esset in eo quod prius non fuit. Quod non esse potest.

[3] Item, possetne deus facere mundum antequam fieret? Quod videtur, quia loquimur repectu temporis in quo fecit, potuit ante facere et rursus ante, et iterum ante. Ergo pari ratione ante usque in infinitum. Ergo potuit ante facere et ab eterno facere; ex quo in infinitum ante. Si dicatur quod non est ibi ante? Contra, quia modo possumus dicere quod mundus duravit per VI milia annorum. Sed si fecisset mundum per alia VI milia, tunc verum esset dicere quod mundus durasset per XII milia annorum.^c Ergo ibi est ante, et inde ut prius. Si dicatur quod ab eterno non potuit facere propter defectum materie, non est responsio, quia ex nichilo fiunt omnia.

Solutio.

[1] Dicimus quod non potuit facere quod mundus esset ab eterno, quia de ratione creature est quod habeat principium. Creare enim est de non-esse deducere ad esse. Sic igitur quod creatur, oportet quod prius non sit. Non igitur potuit creare ab eterno, quia si ab eterno esset, esset creator, qui solus ita est ut de non-esse non venerit ad esse.

^a Cf. Augustinus, *Liber de diversis 83 quaestionibus* 50, CCL 44A, p. 77.

^b Cf. Bonaventura, *Comm. in Sent.* 2, d. 1, art. 1, q. 2.

^c Cf. Augustinus, *Confessiones* 12, 29, 40, CCL 27, p. 239.

[2] Concedimus autem quod ab eterno voluit facere ut esset in tempore. Si autem ab eterno fecisset, aut esset creatura aut creator. Creatura non, quia non deducitur de non-esse ad esse. Sic ergo esset creator, ut predictum est. Quod est impossible. Licet autem dominus sit causa sufficiens et efficiens, et sit ab eterno, non tamen exit ab eterno effectus. Et hoc est quia est causa agens secundum meram liberalitatem. Unde non est simile de causis naturalibus et causa prima. Agunt etiam cause inferiores secundum sui mutationem, quod non agit causa prima. Unde patet solutio illius rationis, scilicet quod si volo aliquid facere cras, oportet aliquid mutari tunc in me cum illud agam. Sic autem non est in deo propter meram liberalitatem secundum quam operatur.

[3] Quod autem queritur utrum potuit facere mundum antequam fieret, dicimus quod sic, sicut quidam dicunt, non tamen ab eterno. Quod autem obicitur, scilicet quod mille annis potuit ante facere et rursus mille annis, et sic in infinitum ante, et ita ab eterno, dicimus quod hoc est duplex "et sic in infinitum." Si enim hec dictio "infinitum" ponit infinitum numerum annorum, verum est, quia non potest sumi tantus numerus annorum quin etiam ante potuisse facere, et hec multiplicatio de necessitate semper erit finita.^d Unde ad statum eternitatis attingere non potest. Immo ita esse habetur ad eternitatem sicut punctus ad lineam quo ad hoc, quia sicut ex punctis non fit linea, nec est comparabilis linee, sic nec ex temporibus eternitas. Si autem hec dictio "infinitum" ponit infinitatem durationis, falsa est illa propositio "et sic in infinitum," et cetera.

^d Cf. Augustinus, *Confessiones* 12, 29, 40, CCL 27, p. 239 et Aristoteles, *Physica* 3, 6 (207a).

ANONYMUS, GLOSS ON *IN PRINCPIO CREATIT*
DEUS CAELUM ET TERRAM

All the works we have considered so far have been connected with the University of Paris. But there is an extremely interesting brief treatise in Vatican MS Ottobon. lat. 185, folios 187ra-va,¹ which seems to represent an English tradition, indebted to a considerable extent but not exclusively to Robert Grosseteste, and which would reemerge among the Parisian discussions in the works of Bonaventure and Pecham and in the works of the fourteenth-century Englishmen Henry of Harclay and William of Ockham. This question was also among the sources of the author's slightly younger contemporary, Thomas of York. From his text one could not deduce any direct knowledge of Aristotle or the other "philosophers." His literary style is strikingly similar to that of Grosseteste, although his mind is much inferior. It is certainly within the realm of possibility that he was an Oxford student of Grosseteste's.

The author is interested in different problems than were the Parisians, of whom he seems to be ignorant, and even when he is discussing the same argument his focus is quite different. After an introduction asserting that the truth of the temporal beginning of the world has been most fully expounded already, and that he is presenting some arguments based on human reason so that we may resist the wisdom of those haughty philosophers who try to fly without wings and the heretics who wish to corrupt the soundness of the authentic truth, he states the Augustinian dictum that whatever is not God was made by God from nothing.

His first point is that everything which is subject to change and variation partakes of composition, and that whatever is composite is made, since "nothing is before it is," and therefore has a maker outside itself. He contrasts such beings with that which is immutable and not made, which has nothing of composition and is absolutely simple.

At this point, he concedes in passing a question, derived from Augustine and Boethius, posed by a changing relation (i.e., from not Lord to Lord, from non-creator to creator, or from non-cause to cause) and denies

¹ As V. Doucet noted (*Archivum Franciscanum Historicum* 47 [1954] 103), the questions of which this is a part originally followed Grosseteste's commentary on the Psalms and has an older pagination, 41-57, now renumbered 187-195, and 1-40, now renumbered 196-215. We are indebted to Servus Gieben, OFM Cap., for calling this question to our attention.

Lord, from non-creator to creator, or from non-cause to cause) and denies that such a changing relation implies any change in a simple being, who is what he has, and therefore God made all made and changeable things. He interjects here a warning against believing that the process of creation was shared in by other beings called gods.

He then turns to a consideration of what being made from nothing entails, argues that prime matter must have been created from nothing (he does not seem aware of the philosophical difficulties of this position), contrasts being made from something already existing with being made from nothing, and concludes that God made everything which is not God from nothing by his word alone.

At this point, he seems to consider the argument to be conclusive, but since certain duller minds have trouble understanding that every changeable thing is composite, he undertakes an extensive clarification, after which he states the proposition which more than any other divided disputants on the eternity of the world, namely that whatever is made from nothing has its being after its non-being and so is terminated in the past at its non-being, "and therefore the being of every made thing has a beginning of duration, namely at its non-being. Therefore no such thing is perpetual, as Plato and Aristotle hold. But in the beginning of time God created all things, and time is bounded by the beginning of the world."

He then states his case in slightly different terms: Everything which is made at some time had its becoming, and in this very becoming it began to be, for that which was made, when it was made, began to be. The world, therefore, since it was made, has not endured for an infinite time. At this point he treats a traditional distinction in an unexpected way and warns that one should not believe that the generation of the Son by the Father is analogous to the creation of the world, since the Son is begotten of the substance of the Father, whereas creation is from nothing by an act of the creative will. The Father could not not generate the Son, but he could have not created the world.

The last section of the work consists of a series of arguments based on alleged paradoxes of the infinite similar to those used by Thomas of York, and, in a much more developed form, by Bonaventure and Pecham, and like them uses letters of the alphabet to designate past and future time considered as wholes. The first argument is that everything that is past was once future (i.e., going to be), and so all of past time was once

going to be and therefore had a beginning and is consequently finite in the past.²

The second has to do with the consequences of an infinite past for the doctrine of the human soul. A version of this argument, derived from Algazel's *Metaphysica*,³ was a commonplace in discussions of the eternity of the world from Bonaventure onward, but our author does not seem to know of Algazel. Rather, his discussion seems to be based on Grosseteste's remarks in his *Hexaëmeron* 1, 8, 7, which Henry of Harclay designates as the origin of the argument.⁴ Algazel had simply stated that if infinitely many men had been born and died, there would now be infinitely many human souls separated from their bodies, and that an actual infinity of things cannot exist simultaneously. But Grosseteste had stated the matter differently, with no reference to Algazel, namely that if the world were eternal, then either there would be an infinite multitude of departed souls, or there would be one soul for all bodies, or souls must return to other bodies, or the soul is mortal, each of which is impossible.⁵ It is this formulation that our author seems to have in mind, as he repeats Grosseteste's list of alternatives, with some elaboration. And his final argument, again using letters of the alphabet to designate quantities, shows that the eternity of the world also denies the general resurrection of the dead, since infinitely many souls would have to share a finite amount of matter.

He concludes that these and other absurdities which follow from the eternity of the world prove that God is one, and that by his word he created from nothing everything that is not himself in the beginning of time.

This is a naive work in many ways, but it foreshadows certain developments in discussions of the eternity of the world during the next two generations, especially among Englishmen and/or Franciscans. It assumes and tries to prove that what has been created from nothing must have had a beginning of duration; it exploits several apparent paradoxes of the infinite in order to disprove the possibility of an eternal world; it

² Cf. for example Thomas of York, *Sapientiale*, ed. E. Longpré, "Thomas d'York et Matthieu d'Aquasparta," *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du moyen âge* 1 (1926), 269-308, on p. 291.

³ Cf. Algazel's *Metaphysics*, *A Medieval Translation*, ed. J. T. Muckle, Toronto, 1933, pp. 41-42.

⁴ See "Henricus de Harclay, *Utrum mundus potuit fuisse ab eterno*," ed. Richard C. Dales, *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du moyen âge* 51 (1983), 223-35, on p. 242.

⁵ Cf. Grosseteste, *Hexaëmeron* 1, 8, 7, ed. Richard C. Dales and Servus Gieben, London, 1984, p. 62.

emphasizes the consequences of an eternal world for the human soul and the resurrection of the dead; and it assumes that the non-eternity of the world can be (and has been) proved by sure demonstrations. This last point would be forcibly maintained by William of Baglione at Paris in 1266, and it would become the hallmark of the extreme conservative party during the controversies leading to the condemnation of 1277. And in all this there is no evidence of the translations of Aristotle, Avicenna, Averroes, Algazel, or Maimonides.

Anonymus, *Glossa in: In principio Creavit Deus caelum et terram*

Biblioteca Apostolica Vaticana, MS Ottobon. lat. 185

[187ra] *In principio creavit deus celum et terram.*^a Principium nostre professionis a principio nostre creationis ordimur, invocantes humiliter eius sublime adiutorium, in quo principio creata sunt omnia, qui est principium, qui et loquitur in nobis quicquid loquimur de primordio creationis si sit refulgens luce veritatis. Non est enim mens creata que verum quod loquitur videat nisi in quantum modo lux summe veritatis ipsi refulget, cuius refulgencie menti infusio est cum ipsa mente verbi eterni locutio; cuius refulgencie visio, cum <veritate> eiusdem verbi eterni, quod est deus, audicio. *Audiam, inquit, quid loquatur in me dominus deus.*^b Verbum itaque de primordio creationis propositum non assumpsimus nunc exponendum, cum multiformiter plenissimeque sit expositum. Sed eiusdem verbi veritatem quam salubriter et firmiter auctoritatis credimus testimonio, vellemus pro modulo nostro in intelligentiam ratiocinationis deducere scrutinio, ut haberemus saltem aliquid unde superbe philosophancium sapienie que sine pennis volare nititur quia plus inititur humane ratiocinationi, cui plerumque inmiscet se palliata fallacia quam divine auctoritati solide nuda et pura septuplumque purgata veritate ex parte aliqua satisfaceremus, et infidelibus auctoritatem sanctam non recipientes eandem que continet auctoritas persuaderemus, et hereticis sinceritatem autentice veritatis corrumpere volentibus, resistemus.

Deum itaque fecisse ex nichilo quicquid deus non est,^c quod totum celi terreque nomine comprehenditur, hanc namque veritatem resonat: *In principio creavit deus celum et terram*^d tali potest, etsi cui patet, forte multum forciori ratiocinatione¹ convinci.

Omne quod mutationi et variationi subiectum est, compositionis participes est. Omne autem compositum factum est. Nichil vero se ipsum

^a Gen. 1:1.

^b Ps. 84:9.

^c Cf. Augustinus, *Confessiones* 12, 7, 7, CCL 27, p. 219.

^d Gen. 1:1.

facit, quia nichil est antequam est. Omne igitur mutabile extra se factorem habet. Qui factor si ponatur adhuc mutabilis, queretur et eius factor, et ita procedet a factore in factorem inquisicio donec tandem occurrat factor cui nulla potest accidere mutatio, cum non sit creaturarum in infinitum progressio. Omne igitur mutabile factorem habet immutabilem, ac per hoc factorem non factum. Quod enim factum est, mutabile est, eo quod ipsum fieri mutabile quoddam est, sicut e converso omne mutari fieri quod< d>am est. Per destructionem igitur consequentis, factor immutabilis non factus est. Omnia igitur mutabilia facta a factore non facto et immutabili² facta sunt mutabilia. Quod autem est quod factum non est, sine defectu est, et quod est habens defectum perfectibile est, et ita mutabile et factum.

Iterum quod inmutabile et factum non est, penitus est expers compositionis, existens in termino simplicitatis per se et non aliunde, habens quicquid habet, ipsumque et hoc quod habet non est id alterum, sed id ipsum. Aliquid factum esset compositum. Factor igitur non factus omnium factor et mutabilium perfectus est et simplex in termino simplicitatis, nichil aliunde recipiens, nisi forte quarumdam relationum denominationem, que denominatum penitus non permuntant, per se potens, pulcher, et bonus, sicut evidenter clamant eum esse factorum magnitudo, species, et ordo. Quicquid autem tale est, deum vocamus. Deus igitur omnia facta et mutabilia fecit. Nec potest se hic ingerere impia oppinio ut vere concedat deum fecisse omnia quecumque facta sunt, et falso adiciat diversorum factorum esse factores deos diversos. Si enim essent³ plures dii univocati in hoc nomine deus, haberent aliquid substantiale id in quo convenirent inquantum dii, et eo iterum quod plures essent et diversi si participarent singulis differentiis quibus singulis abinvicem different, et ita nullus esset in termino simplicitatis, sed multiplex ac cumpositus, ac per hoc nec deus.

Preterea, si per se et primo est deus quicquid est et⁴ in nullo eo quod ipse est habet secum univocum comparticipem, deus igitur unus omnia mutabilia fecit, et hoc primo ex nichilo. Si enim ex aliquo, illud aliquid aut factum est aut non est factum. Si non est factum, inmutabile est, et ita materia non est. Quapropter cum mutabile sit, factum est igitur aut ex aliquo aut ex nichilo, et sic aut erit in infinitum progressio, aut occurret tandem materia prima facta ex nichilo. Deus igitur ex nichilo primo cuncta fecit mutabilia, que celi terreque nomine comprehensa.

Operatio autem factoris ex nichilo nec est sine motu et instrumento. Instrumentum⁵ enim et motus factoris substramentum exigunt materie preiacentis. Operatio autem educens in esse aliquid ex nichilo sine motu et instrumento non potest vel excogitari vel esse nisi mentis preconceptione, que rem in esse educendam preintelligit, eamque vult preesse quallem preintellexit caute quia fit voluntas preintelligentis efficacie, ut eius solo

nutu prorumpat in esse res conformis preexistenti intelligentie. Intelligentia autem cum voluntatis bene placito, secundum Augustini diffinitionem,^e proprie censetur vocabulo. Manifestum est igitur deum solo verbo omnia [187rb] facta^f fecisse ex nichilo. Omnia autem preter deum facta sunt, et quicquid est et non est factum, ex predicta ratiocinatione deus est. Deus autem, prout dicit apostolus^g et ut preostensem est, unus est. Omne igitur quod deus non est solo verbo suo fecit deus ex nichilo, quod est: *In principio fecit celum et terram.*^h

Hoc igitur verbum scripture et creationis continens principium, sic esset sufficienter ostensum, nisi in predicta ostensione esset quedam supposita, que menti hebeciori adhuc non sunt dilucida, utpote quod dictum est in principio: "omne mutabile esse compositum." Materia enim prima mutabilis est; alioquin non esset materia. Quod enim non est mutabile, non est perfectibile nec de potentia in actum ducibile. Materia enim prima simplex esse dicitur, et ita non esse mutabile compositum esse videtur. Sed quod nullum mutabile sit pure simplex, nec nisi collatione compositorum sic patere potest. Omniⁱ mutationi aliquid inmobile subicitur; si enim in motu nichil est inmobile, sed totum movetur, totum desinit esse quod fuit, et totum quod fuit secedit in non-ens, et ita mobilis mutatio erit in non-ens pure secessio; aut, si sit ibi entis inventio, non erit in illud ens mobilis facta mutatio, sed erit entis pure secedentis loco, penitus alicuius entis suppositio. Que cum sint impossibilia, manifestum est quod omni mutationi aliquid subicitur inmobile, ipsique inmobili aliquid inest secundum quod est variabile, et ita quod mobile est nec totum mobile est, sed partim sic partim sic, ac per hoc nec pure simplex, sed compositionis particeps.

Iterum, cum deo per se insit pura simplicitas, nec in aliquo quod ipse est posset habere univocum conparticeps, manifestum est preter ipsum pure simplex. Unde, sicut non est quantitatem in partes quantitatis simplicis, sic non est materiam nec aliquid creatum in puram simplicitatem resolvere. Unde quod dicitur omni mutationi aliquid subici inmobile, sed non est usquam sed collative inmobile et collative mutationis participabile.

Item, quod per se est unicum et simplex est. Quapropter, quod compositum est non per se est, ac per hoc aliunde est, et ita ab alio habet esse et factum est.

^e Cf. fortasse Augustinus, *Confessiones* 12, 15, 18, CCL 27, p. 224 vel 12, 20, 29, pp. 230-31.

^f Cf. Rom. 3:30.

^g Gen. 1:1.

Item, quod dictum est omni mutationi aliquid subici immobile, intellegendum est de mutationibus que fiunt in re mobili iam existente; ipsum enim mutare, quod est fieri materie prime ex nichilo, non sibi subicit aliiquid. Totum enim in illa mutatione motum est, quia totum fit quod non erat, nec est ibi quod prius erat.

Manifestum est quod deus in principio, hoc est in verbo, fecit omnia ex nichilo. Sed quod factum est de non-esse, ad esse eductum est. Igitur cuiuslibet facti esse aliquo modo precessionis precessit non-esse. Ergo cuiuslibet facti esse terminatum est ex parte ante, ad eius non-esse. Igitur cuiuslibet facti esse habet durationis inicium, scilicet ultimum non-esse eiusdem. Igitur nullum factum perpetuum, sicut ponunt Aristotiles et Plato.^h Sed in temporis principio creavit deus omnia, finitumque est tempus a mundi exordio.

Item, omne quod factum est habuit aliquando fieri, et in ipso fieri incepit esse. Quod enim fit quando fit esse incepit. Omne autem quod incepit esse, non per infinitum duravit. Mundus igitur, cum sit factus, non per infinitum duravit.

Sed cave ne similiter credas sequi "si genitum est eductum est de non-esse ad esse et cepit esse," quemadmodum sequitur "si factum est, eductum est de non-esse ad esse, et cepit esse." Filius enim genitus est a patre, nec tamen de non-esse ad esse adactus vel esse cepit, sed patri est coeternus. Nec est simile de genitura illa et factione, quia ubi est fieri, ibi est aliud agens et aliud in quod agit. Vel pure nichil se habet ad agens in comparatione materie in quam agitur, et ita omni modo ubi est fieri, ibi est agens et extra agentem, secundum rem vel secundum rationem, est in quod agit, illudque in quod agit transit per fieri in esse quod non habuit, et ita quod factum est habet non-esse ante⁸ esse et inceptionem. In gigni autem non est aliud gignens et aliud quod gignitur⁹, vel ex quo gignitur, nec id ex quo gignitur et quod genitum est habent esse dissimile. Propter quod non oporteat non-esse geniti precedere eius esse. Sed cum sit idem in substantia penitus qui gignit et qui gignitur et ex quo gignitur, et qui gignit non possit esse non gignens, necnon si gignens eternus, et genitus.

Item, omne preteritum fuit futurum. Quicquid autem fuit futurum habuit initium. Sit itaque presens instans A; totum tempus A, sive sit finitum sive infinitum, sit B. Totum itaque B preteritum est. Ergo totum B fuit futurum. Ergo habuit initium. Ergo ex parte ante finitum est.

Item, si tempus per infinitum duravit, et mundus ex parte ante¹⁰ duratione infinitus, nec fuerit aliquis homo primus, sed quemlibet hominem precessit alter homo qui eum genuit, sicut ponunt quidam philosophi,

^h Cf. Boethius, *De consolatione philosophiae* 5, pr. 6, CCL 94, p. 101.

sequuntur inconvenientia talia, scilicet [187va] aut quod infinite sint anime simul separate a corporibus, aut quod anime moriuntur, aut quod anime exute a quibusdam corporibus revolvuntur iterum in alia corpora, sicut putavit Pictagoras, aut quod anima eadem una animet omnia corpora. Si enim singula corpora habent singulas animas, cum moritur homo, aut moritur anima aut remanet inmortalis. Si remanet inmortalis, cum infiniti homines precesserint, si quilibet habuit animam diversam a quolibet alio, patet quod infinite sunt anime exute a corporibus, quia tot anime quot homines precesserunt. Si igitur infinite non sunt, aut moriuntur cum corporibus et creantur nove novis corporibus, aut revolvuntur exute a corporibus in corpora posteriores, aut communicant simul multa, vel omnia corpora in una anima.ⁱ

Item, sequitur quod non sit generalis resurrectio mortuorum, quia si resurgerent omnes mortui simul, cum infiniti homines per successionem precesserint, erunt in resurrectione infiniti simul quos non caperet locus finitus, et ita non possunt esse simul, cum non sit locus infinitus.

Item, necesse esset¹¹ quod materia quantalibet sit multiplicabis in infinitam dimensionem, vel quod plurima corpora ex eadem materia, et ita destruitur generalis resurrectio. Totum enim ex quo generatum est totum humanum genus sit A.B. A----B, quod necesse finitum est, eo quod non est magnitudo infinita; sitque A--C--B minimum ex quo possibile est generari humanum corpus. Cum igitur infinita tanta quantumcumque est A.C. non sint in A.B., non est possibile ex diversis particulis A.B. generari infinita corpora humana, nisi plura per successionem communicent in eadem materia, corpora sequentia cum corporibus que precesserunt, sicut nubes que nunc generantur, generantur ex materia que prius fuit in alia nube. Aut igitur sic dicetur: supposito quod infiniti homines precesserint, aut particula quevis A.B. multiplicabilis est per successionem in infinitam magnitudinem, utpote si ex A.C. generetur corpus unius hominis, et ex eo quod ille homo habet ex causa sementiva, non dico ex nutrimento, generetur secundus homo, et ex eo quod secundus homo traxit a causa sementiva generetur homo tertius, et sic in infinitum. Secundum hunc enim modum ex A.C. a primo fierent infinita corpora per successionem, et esse<+> A.C. potentialiter infinitum magnitudine. Et si omnes patres viverent cum filiis, esset multiplicatum actu, in magnitudinem infinitam.

Hec et huiusmodi inconveniencia sequantur si mundus duratione sit infinitus et si hominum generacio non habuit inicum. Quapropter, ex supradictis concedendum est unum deum esse, ipsumque verbo suo in temporis principio quicquid ipse non est ex nichilo creasse.

ⁱ Cf. Grosseteste, *Hexaëmeron* 1, 8, 7, ed. Dales et Gieben, p. 62.

Adnotationes ad textum

¹ ratiocinatione corr. ex ratione ² immutabili corr. ex mutabili ³ essent
scripsimus; esse at cod. ⁴ et add. s.v. ⁵ Instrumentum supplevimus; spatium vacuum
cod. ⁶ facta lec. inc. ⁷ Omni scripsimus; omnium cod. ⁸ ante scripsimus; quando
cod. ⁹ gignitur scripsimus; gignetur cod. ¹⁰ ante add. in mg. ¹¹ necesse esset
supplevimus; spatium vacuum in cod.

THE TEXT OF ODO RIGALDUS'S *DE ERRORIBUS CIRCA DURATIONEM RERUM EXEUNTIUM*

Odo Rigaldus's *De erroribus circa durationem rerum exeuntium* is strongly influenced by Alexander of Hales's questions *De eternitate, evo, et tempore* and *De duratione mundi*. This question, as we have it, is clearly incomplete; the reporter seems to have nodded frequently, since replies are given to arguments which have not been recorded, replies are missing to arguments which were recorded, and the text is sometimes so elliptical as to be scarcely intelligible. Although Odo composed this question probably in the early 1240s, long after Aristotle's natural philosophy had become accessible to the Latins, and he himself shows a close acquaintance with the Philosopher, the "errors" he treats are nearly all those which arose from the works of Augustine and Boethius and had been disputed for the preceding twenty years.

The first comes from Augustine's *De civitate dei* 10, 30, namely whether a creature could be temporally coeternal with the creator, in the same way as an eternal footprint caused by a foot in the dust from eternity. Odo's *opponens* assumes the definition of eternal (having neither beginning nor end), eviternal (having a beginning but not an end), and temporal (having both a beginning and an end) which had become traditional in the twelfth century,¹ and added that in order to complete the possibilities there should be something which has no beginning but will have an end. Odo responds that the fourth combination is impossible, because if something lacked a beginning it would be complete and perfect and thus unable to cease existing. This argument, or variations of it,² is derived from Richard of St. Victor's *De trinitate* and is common among the questions on eternity of the preceding decade.

The next argument asserts that if a created cause, such as the sun, can produce an effect coeval with itself, surely God, a much more powerful cause, can produce an effect, namely the world, coeternal with himself. Odo answers that a (divine) person can be coeternal with a person,

¹ See Richard C. Dales, "Discussions of the Eternity of the World During the First Half of the Twelfth Century," *Speculum* 57 (1982), 495-508, on 498.

² See Philip the Chancellor, *Summa de bono*, ed. Wicki, I, p. 51; William of Durham, *De eternitate*, III, L, above, pp. 16-17; Anon. I, *Questiones tres de eternitate*, series prima, III, B, 5, above, p. 26; Alexander of Hales, *De duratione mundi*, ed. Nathanson, p. 64; and Anon., *Comm. in Sent.* 2, d. 1, Todi MS 121, fol. 131ra, below, p. 56.

because it is not from nothing but from the substance of a person. But a creature is produced from nothing and therefore has a beginning of its duration. The sun does not produce light from nothing, but from its own substance.³

Next comes an argument, based upon ps.-Dionysius, *De divinis nominibus* 4, 16, that good is self-diffusive, and so the highest good is maximally diffusive; and since the highest good has diffused its goodness from eternity, there must have been something from eternity to receive this diffusion.⁴ Odo responds that essential diffusion results in the generation of a person, but participated diffusion is incomplete and need not have been eternal.

This is followed by a citation of Anselm, asserting that God's word, deed, and understanding are the same, and they are all eternal. Odo points out the different connotations of knowing and doing.

And finally is the distinction between creation as an action of the creator (*creatio actio*) and creation as a passion undergone by the creature (*creatio passio*). Since the one corresponds to the other, and *creatio actio* which is God himself, is eternal, so too must *creatio passio* be eternal. Odo, quoting Alexander of Hales's *De duratione mundi* but without Alexander's main point concerning Aristotle's doctrine, answers that creation does not come into being by means of another mutation, but it is itself the mutation by which other things come to be, and it exists only in their coming into being.

Odo's argument *ad oppositum* rests on a double equivocation. He takes eternity to mean limitless temporal extension, and he understands *ex nihilo* to be *post nihil*. A creature, he says, should not exceed the creator in any condition of nobility. But some creatures will share infinite future existence with God. Therefore they cannot also share infinite duration in the past. Also, it is not fitting, he claims, either that the creator should seem to need creatures, or that creatures should attribute their being to themselves; and he explicitly denies that the creator preceded creatures only by nature.

³ Cf. Arlotto of Prato, *Utrum mundus sit eternus*, Resp., 2, below, p. 124.

⁴ This citation is a good example of the oral, rather than written, transmission of authorities, which plagues all editors of medieval texts. Jacques Guy Bougerol, in his meticulous study, "Saint Bonaventure et le Pseudo-Denys l'Aréopagite," *Etudes franciscaines* 19 (1969), suppl. annuel, devotes an entire chapter, pp. 81-101, to this maxim and finds its origin, in this form, in Philip the Chancellor's *Summa de bono*. He lists its appearance in the works of William of Auxerre, William of Auvergne, Alexander of Hales, and Bonaventure. We add several places to those noted by Bougerol in the edition, below, p. 48, n. d.

The second article of this question, *de eodem specialiter*, lacks a proper Response, but in it Odo takes more account of Aristotle, although some arguments arising from Augustine, Bede, and Ecclesiasticus 18:1 are also used. The *opponens's* arguments are all based on the Aristotelian principles that the first mover is eternal, always in act, and unchanging, and therefore the motion which it causes must be eternal. Only the last of these is of particular interest: the motor behaves uniformly toward any part whatever of the mobile. Therefore it did not begin in one part any more than another and is prior to it neither by nature nor by time. Therefore it seems that the first motion never began, and that God is not prior to all creatures by eternity. Then he goes on to say that "to be prior by eternity" is appropriate to God alone with respect to every creature, but other ways of being prior are appropriate to creatures regarding their coming into being. Some people, who hold that all things were created together, deny that there is priority of time in the production of creatures, but only priority of origin or dignity. But others, who posit a distinction according to the succession of days in the production of things, claim that there is priority of time or duration there. "According to them, it is understood that the empyrean heaven and the earth, that is, the matter of all corporeal things, were created before time and duration. And Scripture expressly names those things which were created *in se* and *per se*; for although the angelic nature and time were created together in duration with these things (i.e., heaven and earth), nevertheless they are not expressly named but are understood, because time is uncreated, since it is an accident. But the angels were increated (*in-creati*) in the heaven, that is, created within it." Time had also been considered an accident by Clarenbald of Arras⁵ in the twelfth century and would be again by several fourteenth-century nominalists, although at this period it is an unusual point of view. But we have never before encountered the view that angels are accidents of heaven.

It is clear that although Aristotle's doctrine on the eternity of the world was well known to Odo, he did not consider it especially dangerous. Nevertheless, he seems not to have shared the view of Philip the Chancellor and his own teacher, Alexander of Hales, that Aristotle was speaking only according to the principles of natural philosophy and taught nothing inconsistent with the Christian faith.⁶

⁵ *Tractatus de hexaemeron*, ed. Nicolaus Häring, in "The Creator and Creation of the World according to Thierry of Chartres and Clarenbald of Arras," *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du moyen âge* 22 (1955), 137-216, on p. 212.

⁶ See Philip the Chancellor, *Summa de bono*, ed. Wicki, I, p. 49 and Alexander of Hales, *De duratione mundi*, ed. Nathanson, pp. 80-81.

Odo Rigaldus, *De erroribus circa durationem rerum exeuntium.*
Bruges, Stadsbibliotheek, MS 208

[fol. 194va] Deinde queritur de erroribus circa durationem rerum [194vb] exeuntium. Posuerunt quidam quod creator precederet creaturam sola causalitate,^a sicut si pes creatus esset in harena, precederet vestigium solum causalitate. Primo igitur queritur utrum aliqua creatura sit coetera creatori; postea specialiter de aliquibus.

[Articulus Primus: Utrum Aliqua Creatura Sit Coeterna Creatori]

Circa primum sic:

[1] Est aliquid non habens principium nec finem, habens principium et finem, habens principium et non finem. Si igitur universum completum est, erat quarta differentia, scilicet non habens principium sed <habens> finem. Et si hoc, alia creatura a parte ante coeterna.^b Si dicas quod impossibilis est combinatio. Contra: propositio de forma, unde numquam habuit principium, sicut vult Augustinus in *Soliloquia*,^c quod enim modo futurum est, ab eterno fuit futurum, ut hic ante Christus erit; sed potest non esse futurum; ergo, et cetera.

[2] Item, contingit personam esse coeternam persone a qua producitur. Ergo similiter videtur quod possit esse essentia coeterna essencie a qua producitur. Si dicas quod hoc non potest esse, videtur quod sic, quod contingit causam adequari effectui in creaturis quantum ad durationem, ut splendor soli, et tamen differt per essentiam. Ergo, cum deus potencior sit causa creata, potest producere creaturam sibi coeternam.

[3] Item, bonum est diffusivum sui.^d Ergo, maxime bonum maxime

^a Cf. Augustinus, *De civitate Dei* 10, 30-31, CCL 47, pp. 307-309.

^b Cf. Philippus Cancellarius, *Summa de bono*, ed. Wicki, I, p. 51; Guilelmus de Durham, *De eternitate*, IIII L, supra, pp. 16-17; Anon. I, *De eternitate*, series prima, III, B, 5, supra, p. 26; Alexander Halensis *De duratione mundi*, ed. cit., p. 64; et Anon. *Comm. in Sent.* 2, d. 1, Todi MS 121, fol. 131ra, infra, p. 56.

^c Cf. Augustinus, *Soliloquia* 7, PL 40, 870.

^d Cf. Ps.-Dionysius, *De divinis nominibus* 4, 16: "in omnia quae sunt extendit bonitatem" (versio Eriugeneae); "ad omnia existentia extendit bonitatem" (versio Sar-

diffusivum. Ergo, cum ab eterno fuit maxime bonum, ab eterno se diffudit. Ergo aliquid fuit quod reciperet istam diffusionem. Ergo, et cetera.

[4] Item, *Dixit et facta sunt*. Suum dicere est suum facere. Sed suum dicere est suum intelligere, sicut dicit Anselmus.^c Sed intelligere eternum. Ergo, et cetera.

[5] Item, creationi accioni respondet creatio passio,^f et sunt quasi correlaria. Sed creatio passio est in creatis. Ergo creatio accio in deo. Sed quicquid est in deo est deus, et hoc eternum. Ergo creatio eterna. Ergo et passio. Ergo, et cetera.

[6] Item, creatio passio non est creator. Ergo exigit in esse non nisi per creationem. Tunc queritur de illa, et sic de alia. Ergo vel est abire in infinitum, vel creatio passio non exit in esse. Ergo est eterna.

Ad oppositum:

Sunt plures raciones quia que vere sunt pro solucione habeantur.

[1] Propter hoc sciendum quod non est creatura coeterna creatori, tum, quia non potest, quia hoc ipso quod creatura incepit esse, ergo habuit esse post non-esse. Ergo prius non esse. Non ergo eterna. [195ra] Non potest etiam, absit enim quod creatura equetur creatori in aliqua condicione nobilitatis, et ideo necesse est quod excedat duratione, quia in omnibus condicionibus in quibus convenientur creator et creatura, creator in infinitum excedit creaturam. Sed alia equalis duracionis est a parte post. Ergo oportet quod in infinitum excedat a parte ante, et ideo in infinitum longe post creatorem producte sunt omnes creature.

[2] Item, non conveniebat ne creator videretur indigere creaturis, et ne creature sibi attribuerent suum esse. Quorum utrumque nefarium est. Illi autem qui posuerunt quod creator precederet natura, consequens est quod duratione in hiis aut inferioribus secus est, et ideo decepti fuerunt.

razeni). Cf. etiam Philippus Cancellarius, *Summa de bono*, ed. Wicki, I, p. 6; Alexander Halensis, *De duratione mundi*, ed. Nathanson, p. 69; Ioannes Pecham, *Utrum mundus potuit fieri ab eterno*, infra, p. 73; Bonaventura(?), *Utrum mundus productus fuerit ab aeterno*, ed. van de Sande, p. 12, et Arlotto de Prato, *Utrum mundus sit eternus*, art. 1, 11, infra, p. 119.

^c Cf. Anselmus, *Monologion* 17, ed. Schmitt, I, 31.

^f Cf. Anon. I, *Questiones tres de eternitate*, series altera, II, 4, supra, p. 29; Alexander Halensis, *De duratione mundi*, ed. Nathanson, p. 76; Ioannes Pecham, *Utrum aliquid factum est vel fieri potuit*, ed. Brady, p. 158; Bonaventura(?), *Utrum mundus productus fuerit ab aeterno*, ed. cit., p. 66, et Arlotto de Prato, *Utrum mundus sit eternus*, art. 1, 6, infra, p. 118.

[Ad obiecta]

[1] Ad primo obiectum, dicendum quod illa combinacio quarta omnino est impossibilis. Quod patet: si enim non habet principium, se ipso est et completum est perfecta complectione. Qualiter autem tale quid deficere possit non sit ex parte finis. Creatura enim que de se principium habet potest durare in infinitum non per se conservante¹ eo qui non habet principium nec finem.

[2] Ad illud quod obicit de propositione de futuro, dicendum quod si illa aliquo modo est vera, veritas illa est solum secundum esse quod habet ante Christus, vel consimile in sua causa ab eterno, et illud esse numquam deficit, sicut dicitur de scientia.² Quod autem deficit, hoc est secundum esse in effectu secundum quod habet principium et finem. Verum tamen illa distinctio futurum habet finem circa aliquid, sed non principium. Preteritum autem econtrario. Et ratio huius est quia nichil² dicunt rem, et ideo non valet secundum quod sunt intentiones. Secus autem est secundum quod sunt differentie temporis.

[3] Ad aliud, iam patet solutio, quia persona coetera potest esse persone, quia non de nichilo sed de substantia persone. Sed essentia vel natura producta de nichilo, ideo habuit principium durationis necessario.

[4] Quod obicit de splendore, dicendum quod illud magis assimilatur exitui persone quam nature, quia splendor a sole producitur non de nichilo sed de sua substantia. Et prima ratio coeternitatis non repugnat cause, nec effectui ratio coeternitatis repugnat.

[5] Ad aliud, dicendum quod est diffusio essentialis et per participationem, postquam summa est et coetera, quia persona totam suam essentiam dat [195rb] persone. Sed hec alia diffusio per participationem incompleta et quasi nichil est respectu illius, immo sicut punctus ad lineam. Ideo non oportet hanc esse coeternam, sed sufficienter illa.

[6] Ad aliud, dicendum quod idem est facere et intelligere quantum ad principale signatum, sed differt quantum ad connotatum. Facere enim connotat effectum in creatura, et ideo non sequitur quod si intelligere eternum quod facere, immo ibi est accidentis.

[7] Ad aliud, dicendum quod, sicut dictum est prius, quod status est in primis. Ideo creatio non exit in esse alia mutatione, sed ipsa est mutatio qua alia exeunt. Ipsa quidem cum aliis exit non alia mutatione, quia ipsa non habet esse permanens ut maneat, sed solum fuit in exeundo. Et sic patet illud.

¹ Cf. Sap. 6:13.

[Articulus Secundus: Specialiter De Aliquibus]

Specialiter queritur de aliquibus creaturis an sint coeterne creatori, ut de primo mobili et motu eius et mensura motus illius que dicitur tempus.

Quod sic videtur.

[1] Motus est actus. Motus est actus motoris et mobilis. Sed semper fuit eadem dispositio motoris ad mobile. Ergo motus numquam incepit. Quod si eadem dispositio sit³ variata, hoc non nisi per motum. Ergo ante primum, alias motus, et sic in infinitum. Ergo, et cetera.

[2] Item, sicut dicit Philosophus, motor est potentie infinite.^h Ergo actus debet esse infinitus. Sed actus ille est motus; ergo infinitus. Ergo non habet terminum. Ergo non incepit. Ergo, et cetera.

[3] Item, motor est eternus. Aut ergo semper movit aut non. Si sic, habeo propositum. Si non, et post movit, factus est ergo de non-movente movens. Ergo aliqua mutatio facta est in deo. Sed hoc impossibile est. Ergo semper movit, et cetera.

[4] Item, semper eodem modo se habens natum est idem semper facere. Sed motor ille semper uniformiter se habet. Ergo, et cetera.

[5] Item, videtur quod non habuit principium nec possit habere finem. A quocumque tollitur ratio contrarietatis, tollitur et ratio termini, quia motus terminatur in contrarium eius a quo movetur. Sed a motu primo et mobili tollitur ratio contrarietatis. Ergo tollitur ratio termini; ergo principii et finis.

[6] Item, motor se habet uniformiter ad quamlibet partem mobilis. Ergo non magis cepit in una quam in alia, nec prius natura nec tempore. Similiter non finiet. Si igitur omnis motus incipit per prius ab alia parte mobilis, sic habet principium; et similiter est a parte finis. Videtur ergo quod motus primus nec incepit, nec [195va] eternitate deus est prior omni creatura; tempore flos est prior fructu,ⁱ origine sonus prior cantu, electione fructus prior flore. Sciendum enim quod eternitate prius esse convenit soli deo respectu omnis creati, sed tamen alii modi convenient ipsis creatis quantum ad exitum in esse; differenter tamen, secundum diversas opiniones, quia secundum illos qui dicunt omnia esse simul creata, non cadit in creatione sive productione rerum prima prioritas temporis, sed solum origine sive dignitate. Sed secundum aliam, que ponit in productione rerum distinctionem secundum successionem dierum, est ibi prioritas temporis sive durationis. Unde secundum hoc intelligitur

^h Cf. Aristoteles, *Physica* 8, 10 (266b).

ⁱ Cf. Augustinus, *Confessiones* 12, 29, 40, CCL 27, p. 239.

quod celum empireum et terra, id est materia omnium corporalium, sunt creata ante alia tempore et duratione. Et exprimit scriptura illa que sunt creata in se et per se, nam etsi angelica natura et tempus simul duratione creata sunt cum illis, non tamen exprimuntur, sed intelliguntur, quia tempus increatum est, cum sit accidens; angeli autem in celo sunt increati, id est intus creati.

[Responsiones]

[1] Ad illud quod primo obicitur quod primo omnium, et cetera, dicendum quod ibi intelligitur primo dignitate, nam angelica natura nobilior, non tamen duratione anterior celo et terra.

[2] Ad illud Philosophi, dicendum quod esse dicitur primum inter creaturem,^j quia latius, ut dicit Commentator,^k et hoc dicit prioritatem non durationis, sed nature vel originis quantum ad utilitatem.

[3] Ad aliud de Beda^l patet responsio quod Moyses sub illis duabus comprehendit illa *III^{or}* Bede, et responsio prius dicta est.

[4] Ad aliud Ecclesiastes,^m quidam dicunt hoc intelligi et verum esse ad litteram de omnibus creatis et fundant supra illud opinionem suam. Sed secundum aliam illud verbum intelligitur sic: creavit omnia simul vel in se vel in suis principiis vel in suo simili. Sed de hoc alibi.

[5] Ad illud de numero et pondere, et cetera, dicendum quod illa sunt aliis concreata et alia in ipsis tanquam in dispositionibus. Ideo non debent communicari aliis.

^j Cf. Ps.-Aristoteles, *De causis*, prop. 2, 24, ed. Pattin, p. 51.

^k Ibid.

^l Cf. Beda, *Hexaëmeron* 1, *PL* 91, 15A-B.

^m Cf. *Eccle.* 18:1

Adnotationes ad Textum

¹ conservante *scripsimus*; conserve *cod.* ² nichil *fortasse legendum est* vel.
³ sit *scripsimus*; sed *cod.*

ARISTOTLE'S TEACHING ON THE ETERNITY OF THE WORLD

From an Anonymous *Sentences* Commentary

The anonymous master of Todi, Bibl. com. MS 121, folio 131ra-rb, devotes a section of his commentary on Book 2, distinction 1 of the *Sentences* to a consideration of Aristotle's position on the eternity of the world, which is a paraphrase, sometimes close, sometimes free, of Philip the Chancellor's *Summa de bono*, "De bono nature in communi," questions III and IV. He begins with a summary of the arguments "by which Aristotle seems to hold that the world is eternal," and he follows this with the assertion that Aristotle meant to prove only that the world was perpetual (i.e., commensurate with the whole of time), not eternal, and that Aristotle's meaning was restricted to natural philosophy, which did not investigate the coming into being of things, as does theology.

This is followed by a number of arguments which had been developed during the preceding decades. The first makes a distinction between emanation and creation and points out that if souls came into being by emanation and were therefore eternal, the same thing would have to be conceded for the joining of souls to bodies. Then comes an interesting version of the "two means" problem, based largely on the formulation of Philip the Chancellor, but some of whose wording ("quod est inter duplex non-esse") suggests an influence of William of Durham. It concludes that the fourth differentia of things, namely of not having a beginning but having an end, does not exist.

The discussion continues with material based on Augustine, Plato, and Boethius, and concludes with a phrase which emphasizes the difference of the author's purpose from that of his principal source, Philip the Chancellor: "Sed hec sufficient quantum ad sententiam Aristotilis." But he has hardly dealt with Aristotle at all, beyond summarizing his doctrine at the beginning of the essay and claiming that it was restricted to natural philosophy. His treatment is completely derivative. It certainly sees Aristotle as no threat, and it includes traditional non-Aristotelian material in its supposed discussion of Aristotle's opinions.

Anonymus, *Commentarius in libros Sententiarum*,
2, dist. 1 (fragmentum), apud Todi,
Biblioteca comunale MS 121 habitus.

[Fol. 131ra] Rationes autem per quas videtur Aristotiles astruere quod mundus sit eternus sunt hee:

Prima sumitur a mutatione que est ante esse in esse, illa scilicet de qua nunc loquimur. Si ergo non semper esset motus primi mobilis, aliquando esset mutatum primum mobile, vel aliqua nova esset dispositio ex parte moventis.

Innovatio enim in motu aut est ex parte innovationis in mobili aut in motivo. Ex parte autem moti non potest esse, idem enim similiter se habens semper est natum facere idem. Substantia autem motiva, cum sit prima essentia, est similiter se habens. Non erit prima si in eadem caderet aliqua mutatio. Ergo est innata semper facere idem. Ergo non magis est nunc ab ipsa quam prius. Nec hoc est propter aliquam dispositionem novam ex parte mobilis. Mobile enim est corpus uniforme non magis se habens nunc ad motum quam prius, cum enim sit corpus sphericum, ideo non habet contrarium. Semper ordinatum est in motum circularem. Quantum ergo est ex parte mobilis, semper cum est mobile, erit motus. Motu autem existente, erit continua generatio et corruptio, cum motus sit continuus et materia indeficiens. Ergo mundus perpetuus.

Restat autem probare corpus mobile semper esse et materiam semper esse indeficientem. Et si ponatur aliquando non esse, hoc non videtur per supradictam propositionem, scilicet idem similiter se habens, et cetera; ergo mobile primum ab eterno et materia ab eterno. Arguitur sic: non precederit mutationem mutatio in infinitum. Si ergo poneretur motum primi mobilis precedere mutationem de non-esse in esse, exitus autem huiusmodi est in tempore; quare tempus precederet tempus, et sic in infinitum. Tempus ergo est perpetuum; quare et motus, cum tempus sit numerus motus.

Sed intelligendum est quod rationes quas ponit Aristotiles non sunt nisi ad probandum motum esse perpetuum et non eternum.^a Dico autem perpetuum quod committitur se toti tempori. Hec enim est intentio secundum proprietatem illius philosophie, ut ostendatur mobile et motum

^a Cf. Philippus Cancellarius, *Summa de bono*, ed. Wicki, I, p. 47-54.

et tempus coequa. Neque autem amplius possunt rationes que ibi sumuntur ex principiis illius philosophie. Quod si ipsum mobile esset eternum, esset motus eternus, et tempus similiter. Non fuit autem de proprietate illius philosophie investigare eternum exitum primi mobilis in esse. Secundum theologiam, non dicendum est hoc¹ fuisse primum mobile, sed nubeculam vel lucem confusam ad modum nebulos moveri super faciem abissi.^b De hiis autem inferius diligentius tractabitur quando agetur de operibus VI dierum.

Dicendum quod hec propositio: "idem similiter se habens," non est vera nisi cum sumitur de creatura, et ita sumitur ab Aristotele secundum proprietatem doctrine in libro *De generatione*.^c Si enim sumeretur universaliter ad creatorem et ad creaturam, oporteret dicere nullam multitudinem processisse a primo, aut quecumque ab eo processerunt ab eterno processerunt.

Ex quo sequeretur omnes animas ab eterno extitisse, cum ponat fides animam creando infundi, et infundendo creari, aut si in quibusdam hoc conceditur, similiter poterit in omnibus concedi. Si enim anime essent ab eterno create, quid faceret coniugationes animalium cum corporibus nisi prima essentia similiter se habens dissimilia faceret?

Quod si aliquis obiciat quod inter processionem eternam ab aliquo in unitate essentie et processionem non eternam in diversitate essentie, est processio media, scilicet processio eterna in diversitate essentie, dico autem eternam que non est post non-esse. Extrema autem posita sunt.^d Nichil autem est incompletum in ordine universi. Erit ergo processio media, si possibile est eam esse et nichil erit incompletum.

Constat autem quod non potest esse nisi essentia creata, et ita erit aliqua essentia creata eterna. Verbi gratia: si splendor procedat a luce semper, et lux esset eterna, esset splendor eternus,^e et tamen splendor non esset eiusdem essentie cum luce. Sic videtur Plato sentire de materia, que ab ipso dicitur silva,^f et ponitur ingenita ut sit eius processio eterna a primo in diversitate essentie.

^b Gen. 1:2.

^c Cf. Aristoteles, *De generatione et corruptione* 2, 10 (336a).

^d Cf. Philippus Cancellarius, *Summa de bono*, ed. Wicki, I, p. 51; Guilelmus de Durham, *De eternitate IIII L*, supra, pp. 16-17; Anon. I, *Questiones tres de eternitate III*, B, 5, supra, p. 26; Alexander Halensis, *De duratione mundi*, ed. Nathanson, 64; et Odo Rigaldus, *De erroribus*, art. 1, 1, supra, p. 48.

^e Cf. Augustinus, *De trinitate* 6, 1, CCL 50, p. 228.

^f Hoc vocabulo (i.e. ὄλη) non utitur Plato. Cf. autem Calcidii *Commentum in Timaeum*, capp. 123 et 268, ed. Waszink, pp. 167.6 et 273.15.

Dicendum quod, licet extrema ponantur in rerum natura, sicut dictum est, medium tamen illud non conveniat secundum ordinem rerum. Esse enim ab alio et non de ipso est exire de non-esse in esse. Nullum autem tale est eternum, habere enim principium non-esse et habere principium durationis convertibilia sunt. Mensura enim accipitur non ex parte principii quod est ens, sed secundum quod esse est inter duplex non-esse. Unde eius simpliciter esse mensura est tempus; eius vero quod habet non-esse ante, sed non post, mensura est evum; eius vero quod ex neutra parte, non est mensura, sed idem est in eo esse et duratio, et dicitur eternitas. Non autem contingit alicui creato esse sine mensura. Unde creato non convenit eternitas. Est ergo eternitas primum, evum sequens, tempus deinceps. Quarta autem differentia rerum, scilicet non habencium principium et habencium finem, quibus alia mensura respondeat, non reperitur propter hoc, quod non habere principium consequitur non habere finem, et non habere principium nobilior est quam non habere finem.

Si vero queratur de exitu temporis in esse utrum exeat in esse subito aut in tempore, constat quod non subito, cum sit successivum. In tempore iterum non potest exire, quoniam si exiret, tunc in se ipso aut in alio. In se ipso autem non potest, non enim idem est quod continet et quod continetur a se ipso. Si vero in alio, tunc duo tempora essent simul, scilicet quod exiret in esse et in quo exit in esse.

Ad hoc: "equaliter utrumque continet et continetur ab altero, et iterum est inconveniens," dicendum quod non exitus temporis in esse sit mensure habentis principium et finem, sicut res que proprie mensurantur tempore, aut exitus [131rb] eius esset in alia duratione que nec habet principium nec finem, si velimus dicere excellentem mensuram, sicut tempus est excedens mensura rerum que fiunt in quadam parte temporis.² Si vero velimus <ponere> propriam mensuram non excedentem, non erit eius exitus in alio, mensura enim mensuram non habet secundum idem genus. Suum autem exire est suum esse; in rebus enim que successionem habent idem est esse et fieri. Si quid vero obicitur contra iam dictum, scilicet quod tempus se habet ad eternitatem sicut punctus ad lineam, dicendum sic: nulla est proportio, et ita nec mensura equalis nec inequalis. Dicendum quod in hoc est dissimile, quod non est utrobius proportio. In hoc autem est simile quod tempus et eternitas sunt eiusdem generis: utraque est duratio. Punctus vero et linea non sic sunt, sed hoc quidem sine dimensione, illud vero dimensionem habens.

Respondeo. Ergo non est proportio temporis ad eternitatem. Hoc non est ratione diversi generis, sed ratione diversitatis per finitum et infinitum. Unde non removetur quod non sit ibi inequalitas, sed quod non sit ibi inequalitas certa. Sed ad hoc aliquis dubitabit utrum pars durationis que est eternitas sit eadem vel equalis parti temporis vel toti temporis.

Quod si non eadem, viderentur due durationes simul. Similiter, si fuerit aliqua pars eternitatis <equalis> parti temporis vel ipsi tempori, pars temporis, vel ipsum tempus infinicies³ sumpta, reddit mensuram equalem eternitati.

Augustinus dicit: "Quod est eternitas eterno, hoc tempus⁴ temporali et evum eviterno."^g Ergo eadem substantia eternitatis, temporis, et evi. Plato dicit tempus esse partem eternitatis.^h

Dicendum quod mensura que est tempus multiplicata reddit eternitatem vel mensuram equalem illi. Quod autem dicitur: "tempus infinicies sumptum idem quod eternitas vel equalis," dicendum quod non est tempus, tempus enim de se est mensura habentium principium et finem; quod si in infinitum procederetur, tempus adhuc non esset equale eternitati, non enim est sine initio, eternitas vero sine initio. Quod si utrumque esset in infinitum, adhuc non esset idem quod eternitas, etsi fortassis equale, nam esset tempus succedens in partibus, sicut motus. Inseparabile enim est a motu, sicut ulna esset inseparabilis a quantitate panni. Eternitas autem est duratio stans. Neque est inconveniens durationes esse simul, sed duo successiva esse simul, quorum neutrum ab altero continetur.

Si modo obiciatur utrum eternitas sit creatura quedam sicut et tempus, dicendum quod eternitas secundum rem idem est quod divina essentia sive esse divinum, sed ratione differunt. Eternitas enim est duratio esse sive continuatio indeficiens. Unde esse dictum de deo idem est sed intentione differens, ita est de eternitate cum oblique dicitur. Unde non idem est dicere "esse in deo" et "esse in eternitate," de nullo tamen in rectitudine dicitur quam de deo.

Cum autem dicitur: "quod est eternitas eterno et hoc tempus tempore," et cetera, hoc dicitur ratione istius nunc quod manens in se eternitatem producit. Nunc vero cum priori et posteriori producit tempus, ita quod sicut in motu est id quod mutatur, sic in tempore est ipsum nunc, et respondet tempus motui. Nunc vero ei quod transmutatur prout est principium futuri et finis preteriti, et si idem quod mutatur sine mutatione, accipiat ipsius nunc sine respectu ad futurum et preteritum. Unde in eternitate nichil est succedens partium in se divisionem recipiens. Unde cum dicitur: "eternitas est interminabilis vite tota simul et perfecta

^g Cf. Philippus Cancellarius, *Summa de bono*, q. 4, ed. Wicki, I, p. 53; Alexander Halensis, *Glossa* I, d. 9, ed. Quaracchi, p. 116; Albertus Magnus, *Comm. in Sent.* 1, d. 9, ed. Borgnet XXV, p. 271; Eustachius de Arras, *Quaestiones septem* 5, n. h, ed. Dales et Argerami, p. 69; Anon., *Utrum deus creaverit vel creare potuerit mundum vel aliquid creatum ab eterno*, Bibl. Laurenziana MS Plut. 17, sin. 7, fol. 154ra, infra, p. 94.

^h Non est sententia Platonis. Cf. autem Cicero, *De inventione* 1, 26, 39.

possessio,"ⁱ quod dicitur "simul" removet successionem; quod dicitur "tota et perfecta" removet partium divisionem.^j Unde non est eternitatis eternitas pars sicut temporis est tempus pars. Sed hec sufficiunt quantum ad sententiam Aristotilis.

ⁱ Boethius, *De consolatione philosophiae* 5, pr. 6, CCL 94, p. 101.

^j Cf. Philippus Cancellarius, *Summa de bono*, ed. Wicki, I, p. 54; et Anon I, *Quæstiones tres de eternitate*, series prima, I, solutio, 3, supra, p. 24.

Adnotationes ad Textum

¹ hoc *scripsimus*; homini *cod.* ² quadam ... temporis *scripsimus*; *cod. illeg.* Cf. Philippus Cancellarius, *Summa de bono*, ed. Wicki, I, p. 52, l. 8: "que fiunt in quadam parte temporis." ³ infinicies *scripsimus*; finicies *cod.* Cf Philippus Cancellarius, *Summa de bono*, ed. Wicki, I, p. 52, l. 27: "vel ipsum tempus finitum vel infinicies sumptum." ⁴ tempus *scripsimus*; tempore *cod.*

PETER OF TARANTAISE ON THE ETERNITY OF THE WORLD

This brief question by Peter of Tarantaise, later pope Innocent V, is evidence of the fact that positions on the eternity of the world were still at this time independent of one's membership in an Order. Although this question cannot be dated with certainty, Peter was a contemporary of Bonaventure and Aquinas as a theological student at Paris in the mid-1250s, although his regency was about a decade later. In any case, the question is much closer in tone, style, and content to those of the earlier part of the century than to those of the late 1260s and 1270s.

Even though Peter was a Dominican and a friend of Thomas Aquinas, his position on the eternity of the world was much closer to that of Bonaventure. But Peter was not a first class intellect, and his thought was more seriously vitiated by equivocations of key terms than was usual. He insisted that creation from nothing necessarily entailed a temporal beginning, and he hopelessly confused the concepts of simple eternity with infinite temporal extension.

The arguments *quod sic* in this question are drawn primarily from Avicenna and Aristotle. The arguments *ad oppositum* repeat many of those we have encountered earlier in the century, and the arguments of Bonaventure, and Algazel's argument (probably derived from Bonaventure's *Sentences* commentary) that an infinitely old world would entail the present existence of an actually infinite number of departed human souls, which is impossible, also appears. The Response itself is brief and does little more than paraphrase Lombard's *Sentences* 2, d. 1. But the replies to the individual arguments are of some interest. Most of the arguments drawn from Aristotle are rebutted by Maimonides's distinction between natural processes and creation. To the old argument, drawn from Augustine and Boethius, that God's going from non-creator to creator implies a change in him, Peter says that the new relation is caused by the change of only one of the terms, namely the creature. And finally he picks up a very interesting aspect of Grosseteste's thought on divine potency, although his expression of it is fraught with inconsistencies. In his reply to the assertion that God preceded the world either by nature or by duration, Peter replies that he does so in both respects, but by the duration of eternity, not of time. "Nevertheless," he says, "the before and after is not founded totally in eternity, because eternity would then have the 'now' of time if both were founded in the same duration. But the priority is founded in eternity with respect to time which was

going to be." And in his reply to the argument concerning God's potency to create, he makes a twofold distinction of "the act of divine potency: one intrinsic and immutable, such as will and knowledge, and to this his act is always conjoined; the other extrinsic, such as creation, and to this it is not." Certainly his own thought was thoroughly vitiated by his inability to conceive of eternity in a non-temporal sense, but he was not alone in this failing.

The only known MS of Peter's *De eternitate mundi* was Tours, Bibliothèque municipale MS 704, which was listed by P. Glorieux, *Répertoire*, I, p. 111. This codex was a casualty of World War II, having been burned in 1940. However, D. O. Lottin had previously made photographic copies. The Rev. Dom. Hildebrand Bascour has made these photographs available to Omar Argerami, and it is upon them that our edition is based. The orthography of this codex is highly idiosyncratic, but in accordance with our principles we have maintained it in the edition.

Peter of Tarantaise, *Questio de eternitate mundi*

Tours, Bibliothèque municipale MS 704

[169v] Queritur an mundus sit eternus.

Et arguitur quod sic:

[1] Et primo ex substantia mundi sic: omne quod est ingenitum et incorruptibile semper fuit et semper erit. Materia prima, ex qua mundus consisstit, est ingenerabilis et incorruptibilis, quia omne quod generatur, generatur ex¹ alico precedenti,² et quod corruptitur, in aliud resolvitur. Ergo, materia prima non est generabilis nec corruptibilis. Ergo fuit ab eterno. Sed impossibile est materiam denudari a forma; ergo materia ab eterno fuit perfecta formis suis. Sed per formas illas species universi constituuntur. Ergo, ab eterno fuerunt species communissime; ergo ipse mundus. Et hec ratio est Aristotilis in primo *Physicorum*.^a

[2] Item ad ydem. Quod non habet contrarium non est generabile nec corruptibile, quia omnis generacio est ex contrario, et corruptio in contrarium. Sed celum non habet contrarium, quod patet per motum eius, cui nichil contrariatur; motus enim est significacio super conditione nature.³ Ergo, celum non est generabile nec corruptibile; ergo fuit semper et erit semper. Et hec ratio est Philosophi primo *Celi et mundi*^b

[3] Item probatur ex parte temporis sic: quodlibet nunc temporis est medium duorum temporum, quia est finis preteriti et initium futuri. Ergo, ante quodlibet nunc est tempus; ergo tempus non incepit. Et hec ratio est Philosophi VIII *Physicorum*.^c

[4] Item ad idem. Creator mundi aut precedit mundum natura tantum, aut duracione. Si natura tantum, ergo quomodo cumque fuit creator fuit mundus. Si duracione; sed prius et posterius in duracione causat tempus. Ergo, ante totum mundum fuit tempus; ergo, ante motum, quod est impossibile, cum sit passio motus. Et hec ratio est Aviscene.^d

^a Cf. Aristoteles, *Physica* 1, 9 (192a).

^b Cf. Aristoteles, *De caelo* 1, 3 (270a-b).

^c Cf. Aristoteles, *Physica* 8, 1 (251b).

^d Cf. Avicenna, *Metaphysica* 8, 3, ed. van Riet, II, pp. 396-97.

[5] Item probatur ex parte cause agentis. Omnis enim motus qui est [170r] a movente primo, motus est semper, quia, si agens illud non moveret semper, ergo exiret de potentia ad actum; ergo moveretur. Sed tale est agens primum, quod est falsum. Ergo, omnis motus qui est ab eo est semper. Et hec ratio est Philosophi VIII *Physicorum*.^e

[6] Item probatur ex parte motus. Impossibile est esse novam relationem inter alica, nisi facta aliqua mutacione circa alterum istorum. Sed motus importat relationem motoris et mobilis; igitur, impossibile est esse aliquem motum novum, nisi facta mutatione alica vel in motore vel in mobili. Ergo, ante omnem motum novum oportet esse alicam mutationem. Sed omnis mutacio est terminus motus; ergo, oportet esse aliquem motum etiam novum. Et hec racio est Philosophi VIII *Physicorum*.^f

[7] Item generacio unius est corrupcio alterius et econtrario. Ergo omnem corrupcionem precedit generatio et econtrario; ergo generacio et corrupcio sunt ab eterno. Et hec ratio est Philosophi primo *De generatione et corruptione*.^g

[8] Item, deus aut est agens per voluntatem, aut per neccessitatem nature. Si per neccessitatem: sed posita tali causa⁴ ponitur eius effectus; ergo mundus fuit ab eterno. Si per voluntatem: sed omnis voluntas que incipit agere de novo, variatur, quia vel removetur aliquod impediens prius, vel subiectum alica imaginacione excitatur. Ergo, cum dey voluntas sit invariabilis, non incipit agere de novo; ergo, egit ab eterno. Et hec ratio est Philosophi VIII *Physicorum*^h et V *Aviscene*.ⁱ

[9] Item, posita causa eficiente cui nullam oportet addere condicionem novam ad hoc ut agat, ponitur effectus. Sed talis causa mundi fuit ab eterno; ergo et mundus.

[10] Item, in deo ab eterno fuit potencia causandi mundum. Aut ergo coniuncta fuit actui, et ita mundus fuit ab eterno; aut non, et ita in deo alica fuit potencia imperfecta; quod tamen est falsum.

[11] Item, largior est bonitatis fons qui numquam cessat ab influendo quam qui aliquando. Sed fons bonitatis divine largissimus; ergo numquam cesavit ab influendo; ergo nec a creando. [170v]

^e Cf. Aristoteles, *Physica* 8, 6 (259b-260a).

^f Cf. Aristoteles, *Physica* 8, 6 (260a).

^g Cf. Aristoteles, *De generatione et corruptione* 1, 3 (318a).

^h Cf. Aristoteles, *Physica* 8, 6 (260a).

ⁱ Cf. Avicenna, *Metaphysica* 6, 1, ed. van Riet, II, pp. 294-95.

In oppositum arguitur sic:

[1] Omnis creatura est ex nichilo; ergo, aliquando fuit nichil. Ergo, non ab eterno.

[2] Item, omne agens voluntarie potest agere et non agere. Ergo, omne actum voluntarium potest esse actum et non actum. Sed quod est, dum est, non potest non esse; et quod fuit non potest non fuisse; ergo, quod semper est numquam potest non esse. Ergo, si mundus ab eterno fuit, numquam potest non fuisse; ergo, non esset productus a deo voluntarie.

[3] Item, si mundus fuit ab eterno, infiniti dies precesserunt hanc diem. Ergo non fuit pertranseundo eos pervenire ad hanc diem.^j

[4] Item, si tempus fuit ab eterno, ergo omne presens precesserunt preterita infinita; ergo non est pervenire ad aliquod presens.

[5] Item, tempori preterito potest fieri addicio. Ergo potest fieri maius; ergo non est infinitum.

[6] Item, si mundus fuit ab eterno, ergo generacio. Ergo, cum generans sit causa eficiens geniti, et^k in causis efficientibus abiretur in infinitum, quod est contra Philosophum prime *Metaphysice*.^k

[7] Item, si mundus esset eternus, infiniti homines essent mortui. Ergo, cum anime sint immortales, nunc sunt anime infinite!^l Ergo est infinitum actu.

[8] Item, nulla virtus finita est ad operacionem infinitam. Mundi virtus est finita; ergo non est ad duracionem infinitam. Ergo non est ad duracionem eternam.

[9] Item, si mundus fuit ab eterno, aut duracio eius fuit omnino simplex et invariabilis; et ita fuit ipsa eternitas divina, quod <est> impossibile; aut sucessiva, ergo habens prius et posterius; ergo primum principium. Non ergo fuit ab eterno.

[Responsio]

Respondeo quod ponencium mundum a deo factum, triplex precipue legitur circa mundy eternitatem posicio, quam tangit magister *Sententiarum* in 2°:^m unam Platonis,ⁿ qui posuit mundum ab eterno fore in potentia materie, non in actu speciei, et operacione divina eductum de

^j Argumenta 2-6 sumpta sunt ex Bonaventurae commentario in *Libros sententiarum* 2, d. 1, art. 1, q. 2.

^k Cf. Aristoteles, *Metaphysica* 2, 2 (994a).

^l Cf. Algazel, *Metaphysica* 1, 6, ed. Muckle, pp. 41-42.

^m Cf. Petrus Lombardus, *Liber sententiarum* 2, d. 1.

potencia in actum, non ab eterno sed in tempore; altera Aristotilis,⁷ qui posuit mundum esse ab eterno actu, in materia et specie, in statu generacionis [171r] et corrupcionis, sicut modo;⁸ tertia Moysi,⁹ qui posuit mundum non fuisse ab eterno nec in potencia materie nec in actu, sed in sola potencia agentis; sed in tempore factum a deo, quoad materiam et speciem. Prima opinio et secunda iudicantur esse hereticas. Tertia solla vera¹⁰ est et tenenda.

Responsio ad argumenta¹¹

[1] Ad primum, cum dicitur "omne quod est ingenitum et incorruptibile," et cetera, respondeo et dico quod proposicio ista non est vera nisi intelligatur de semper temporis et non universaliter. Nam allius est modus exeundi in esse quam per generacionem proprie dictam, et allius modus deficiendi quam per corrupcionem proprie dictam. Materia enim prima incepit esse ex nichilo et posset, deo conservacionem substrahente, redigi in nichil.ⁿ

[2] Ad alliud, quando dicitur "omne quod non habet contrarium," et cetera, respondeo: allius modus incipiendi est quam per generacionem, et allius modus deficiendi esse quam per corrupcionem proprie dictam.

[3] Ad illud de nunc temporis, et cetera, respondeo quod de tempore est loqui duplicitate: vel per eius primum exitum in esse, vel per eius decursum. Primo modo non est verum, nam primum nunc non est medium duorum temporum. Secundo modo verum est. Sic de circulo est loqui duplicitate: aut per finitum esse, et sic¹² est ibi invenire primum; aut infinitum esse, et sic non. Nec est omnino idem indicium de re prout est in esse suo perfecto, et prout in suo fine; natura enim rey in hoc duplice statu variatur. Alius enim modus vivendi extra uterum maternum; alias in utero materno. Et in hoc decepti fuerunt philosophi inducentes probaciones a natura mundi prout est in esse suo completo, ad naturam eius prout primo fuit in fine.

[4] Ad illud "aut precedit esse mundi natura," et cetera, respondeo: et natura et duracione, sed duracione eternitatis, non temporis. Non tamen illud prius et posterius fundatur [171v] totaliter in eternitate, quia sic haberet rationem temporis, si fundaretur utrumque in eadem duracione. Sed fundatur prioritas in eternitate respectu temporis posterius futuri.

ⁿ Responsiones ad argumenta 1 et 2 a libro Maimonidis *Dux dubitantium* 2, 17 dependunt. Vide *Rabbi Mossei Aegyptii Dux seu director dubitantium aut perplexorum*, ed. Augustinus Justinianus (Paris, 1520, reimpr. Frankfurt a. M., 1964), fol. 49r-v.

[5] Ad illud "omnis motus qui est a movente non moto," et cetera, dico quod duplex est movens: quoddam naturale, et in hoc est verum; quoddam voluntarium, et in hoc est duplex: quoddam quod agit solla voluntate, cuius velle est agere; quoddam quod non agit solla voluntate, sed per motum aliquem. In hoc movente voluntario iterum est verum; sed in primo non. Tale ergo movens voluntarium deus est unde sine motu suo, solla voluntate eterna, facit rem esse quando vult in tempore previso ab eterno, eo quod voluntas eius eterna presens est toti tempori et cuilibet effectui temporali. Sed non sic voluntas mea externa potest esse presens crastino efectui.

[6] Ad illud de nova relacione, dico quod nova relacio inter deum et creaturam causatur mutacione alterius extremi tantum; id est, creature, non creatoris. Nec tamen sequitur quod ante primum motum fuerit motus, quia mutacio illa nec terminus motus est nec proprie mutacio.

[7] Ad illud, quando dicitur "generacio unius," et cetera, dico quod, quamvis generacio unius sit corruptio¹³ alterius, non tamen creacio unius est corruptio alterius. Hec autem precedit primam corruptionem et primam generacionem.

[8] Ad illud, quando dicitur "aut est agens per voluntatem," et cetera, dico quod per voluntatem agit, non autem per necessitatem. Sed ita agit per voluntatem quod sollo velle, sine ullo motu, ideo sine sui mutacione, solla voluntate, rem producit quando producere ab eterno voluit. Sicut enim agens naturale determinatur ad opus per naturam, ita voluntarium per voluntatem.

[9] Ad illud, quando dicitur "posita causa efficiente," et cetera, dico quod hoc necessarium est in causa naturali, non tamen voluntaria.

[10] Ad illud, quando dicitur "potencia [172r] creandi in deo," et cetera, dico quod duplex est actus potentie divine: quiddam intrinsecus et immutabilis, ut velle et intelligere, et huic semper coniunctus actus; quiddam extrinsecus, ut creare, et huic non. Nec tamen ex hoc sequitur¹⁴ imperfeccio in agente, sed in eo quod agitur, sicut duplex est actus solis: lucere et illuminare. Et novitas actus illuminandi non ponit imperfectionem vel mutacionem in solle, sed in re illuminabili.

[11] Ad illud "largior est fons," et cetera, dico quod fons divine bonitatis ab eterno fluxit afluencia intrinseca. Sed ex tempore afluencia extrinseca; que afluencia, cum se habeat ad plenitudinem fontis sicut guta ad totum mare, vel punctus ad lineam, in nullo potest augmentare vel minuere largitatem fontis.

Et nichil plus de subtili questione Petri de Tarantasia Ordinis Predicatorum.

Adnotationes ad Textum

¹ ex *scripsimus*; ax *cod.* ² preccedenti *lec. inc.* ³ enim ... nature *coni.*; *lectio codicis dubia est* ⁴ causa *rep. et del. cod.* ⁵ et *scripsimus*; est *cod.* ⁶ opinio platonis in *mg.* ⁷ opinio aristotilis in *mg.* ⁸ sicut modo fortasse *legendum est* sine termino. ⁹ Moysis *scripsimus*; Moysi *cod.*; opinio moysi in *mg.* ¹⁰ vera *scripsimus*; versa *cod.* ¹¹ Responsio ad argumenta in *mg.* ¹² et sic *rep. et del. cod.*
¹³ corruptio *scripsimus*; generacio *cod.* ¹⁴ sequitur *lec. inc.*

JOHN PECHAM, WHETHER THE WORLD COULD HAVE BEEN CREATED FROM ETERNITY

By 1270 there had already been going on for at least seven years a heated disagreement both within the arts faculty and between the artists and theologians concerning the proper scope, and even the independent validity, of philosophy. For an even longer time there had been a basic disagreement among theologians concerning the place of philosophy in theology, especially as this touched upon the question of the possibility of a beginningless world. Three fairly well-defined groups of views concerning the question had emerged. One of these, dating back to Philip the Chancellor and maintained by such disparate but distinguished masters as Alexander of Hales and Albert the Great, was championed at this time especially by Thomas Aquinas and was close to the position of the artists Siger of Brabant and Boethius of Dacia. These men agreed that we know by faith that the world was in fact created *de novo*; but following Maimonides they made a distinction between the realms of nature, which could be investigated by reason, and the miraculous, which was the result solely of God's inscrutable will. Aquinas especially was concerned that by proposing sophistical arguments to uphold the faith, Christians would weaken their position against the infidel by making it appear that certain tenets were believed on the basis of refutable arguments. The consensus of this group (with slight variations) was that neither the eternity of the world nor its temporal creation could be proved or disproved by philosophical arguments.

At the other extreme was a group, best exemplified by William of Baglione, who held that the truths of faith could be proved by necessary reasons. These men display a consistent confusion between the simplicity of eternity and infinite temporal extension. Their characteristic positions were that God preceded the world by duration as well as by nature, that creation *de novo* could be strictly demonstrated, that a world eternal in the past implied a number of contradictions, and that being made from nothing necessarily implied a temporal beginning.

The last two of these were also held by the moderate party, led by Bonaventure. This group, while holding that philosophy was useful and often necessary in theological argument, nevertheless warned that those who remained at the level of philosophy would surely fall into error. While a creation *de novo* was not demonstrable on strictly philosophical

grounds, it was known by faith to all Christians and could be proved by the special insights provided by faith.

It was to this last group that John Pecham belonged. The beginning of his Response in the question *Utrum mundus potuit ab eterno creari* states the position lucidly, holding that creation is an article of faith and will never be completely clear to any infidel. It is not believed because of arguments, but it can be understood as a reward of faith. In this question Pecham attacks positions on both of the extremes. He contradicts the opinion of Grosseteste, to whom he is otherwise much indebted, that the non-being of the world was in eternity, denying that the world's non-being was before its being, because there is no measure of pure non-being. And he attempts to clarify the confusion concerning God's preceding the world by duration, as held by the extreme conservatives, by denying that the world's non-being was before its being, "because this posits a measure according to before and after distinct from time." Therefore it can be conceded that the world "always" existed in the sense that it is coterminous with the entire extent of time.

The preliminary arguments of the disputation are also remarkable. In *contra* argument 8 there appears an ingenious attempt to show that, on the assumption of infinitely extended time, the part would be greater than the whole. This argument would be borrowed by numerous subsequent authors. Also, one of the rejoinders to *contra* argument 15 upholds the possibility of an infinite series of essentially ordered efficient causes. Since an infinite series even of accidentally ordered causes (which was generally conceded to be possible) could only exist by virtue of God's infinite power, "therefore, since there are infinite possible degrees of causes between any designated effect and God, who is infinite in an absolute sense, there is no reason why there could not be infinity in causes ordered essentially, just as there is in causes ordered accidentally."

Pecham's question then is a remarkable document, coming just before bishop Tempier's 1270 condemnation and trying to introduce clarity into the discussion. Fr. Brady has performed a great service in dating this question with more precision. It was probably disputed early in Pecham's regency, surely before the publication of Aquinas's *De aeternitate mundi* and in all likelihood before Tempier's condemnation of December 10, 1270. That hostilities over this (and other questions) continued to become more heated was partially the result of inadequacies in Pecham's treatment, especially his blind spot concerning creation *de nihilo* as implying a temporal creation, partially the result of differences in the personalities of the various disputants, and partially the result of events over which they had no control.

This question has been edited twice before, once by Fr. Ignatius Brady¹ and once by Omar Argerami.² We have nevertheless decided to include it in this dossier because both of the previous editions are flawed to some extent and because of the considerable importance of this work. Fr. Brady considered it to be the immediate target of Aquinas's *De aeternitate mundi*, and the annotation of his edition is largely concerned to support this contention. In fact Pecham does have in mind to some extent arguments previously used by Aquinas in his Response, as he also has those of the other extreme. Most of these had become commonplace in the disputationes of the time, and Pecham is as much the opponent of one group as the other. We concur with Fr. James Weisheipl that Aquinas had no specific master in mind in *De aeternitate mundi* but was responding to a complex of (to him) wrong-headed notions about the possibility of a beginningless world,³ and included in these were some of Pecham's. We have included the most important of Fr. Brady's differences with our text in the apparatus.

There are known to be two MSS containing this question,⁴ Florence, Bibl. naz. J. 1. 3 (N) and Florence, Bibl. Laur., Plut. XVII, sin. 8 (L). N is written in a north French hand of the late thirteenth century. Its text is quite good for most of the question; mistakes come in batches, as though the scribe became tired or distracted for short periods. It is also highly corrected. A corrector has noted errors by a small cross (+) placed over the word to be corrected or in the margin next to it; but not all the errors so noted have been corrected. The scribe has also left blank spaces of from two to five lines (the places are noted in the apparatus) to be filled in later, but they never were. We know that all the arguments *contra* were not given, since the text breaks off in mid-sentence near the beginning of the seventeenth argument: "Item, dicit Philosophus in fine ...," followed by three blank lines. We cannot explain

¹ Ignatius Brady O. F. M., "John Pecham and the Background of Aquinas's *De aeternitate mundi*," *St. Thomas Aquinas 1274-1974. Commemorative Studies*, ed. Armand A. Maurer (Toronto, 1974), 141-178, on pp. 165-178.

² Omar Argerami, "Iohannis Peckham Quaestio Disputata 'De Aeternitate Mundi,'" *Patristica et Medievalia* 1 (1975), 82-100.

³ James A. Weisheipl, OP, "The Date and Context of Aquinas' *De aeternitate mundi*," *Graceful Reason: Essays in Ancient and Medieval Philosophy Presented to Joseph Owens, CSSR*, ed. Lloyd P. Gerson (Toronto, 1983), 239-271, on pp. 250-252.

⁴ For a fuller description of N, see F. Tocco, "Fratri Johannis Pecham Tractatus tres de paupertate," *British Society of Franciscan Studies* 2 (1910), 99-108 and H. Spettmann, *Johannis Pechami Quaestiones tractantes de anima*, BGPTM 19, 5-6, pp. xxii-xxvii. For L see V. Doucet, "Notulae bibliographicae de quibusdam operibus F. Ioannis Pecham O. F. M.," *Antonianum* 8 (1933), 309-328.

why this material was omitted, but we suggest that it was because the scribe had difficulty reading his exemplar, since he seems to have known how much space to leave. The question is also defective at the end, omitting the response to the tenth argument (noted by the corrector of *N* in the margin) and all the responses after the eleventh.

L is much later, probably around 1400, and is in an Italian hand. Its scribe was both careless and ignorant and consequently has given us a text which is frequently incoherent. This MS is of some use however in supplying readings where *N* has gone astray. It has very few corrections, and these resulted from the scribe's catching himself as he was about to write the wrong word and expunging what he had written. There is no hint in this codex that any of the question has been omitted. Nor is there any discernible relationship between the two MSS. The exemplar of *N* must have been very close to Pecham's revision of the text for publication. The intermediate links between late thirteenth-century Paris and 1400 Italy no longer exist, or are not presently known.

The question in the form we have it is not a *reportatio*. It has clearly been reworked for publication. Although elements of the original disputation remain, such as an argument's being interrupted by a "Sed contra" and "Respondeatur," it has a neat, re-ordered appearance, and Pecham's Response is a beautifully constructed, carefully thought out bit of work, expressing with great precision the moderate conservative position of Bonaventure's followers against both the position of Aquinas and the extreme conservatives in the tradition of William of Baglione, which would be much in evidence for the next two decades.

Although this question appears in *L* among a series of questions some of which have been attributed to Bartholomew of Bologna, the attribution to Pecham is quite secure. In *N*, the earlier and better MS, although our question is not ascribed in the text, it is expressly attributed to Pecham in the index on folio 19ra.

John Pecham, *Utrum mundus potuit ab eterno creari*

Florence, Biblioteca nazionale, Conv. soppr. J.I.3 (=N)

Florence, Bibl. Laur., Plut. XVII sin. 8 (=L)

[L 97ra, N 61ra] Queritur utrum¹ mundus potuit ab eterno creari. Et ostenditur quod sic:

[1] Quia dicit Dyonisius, *De divinis nominibus*: "bonum est sui diffusivum;"^a et Augustinus, *Contra adversarium legis*: "istorum producentorum causa sola bonitas dei fuit."^b Ergo, sicut simul sunt lux et diffusio lucis, sic bonum et diffusio bonitatis. Sed bonum fuit ab eterno, ergo et diffusio eius, que est creacio.

[2] Item, Augustinus, *De trinitate* 6, capitulo 1: "Est coeternus patri filius, sicut splendor qui gignitur ab igne atque diffunditur^c coetus^d est illi, et esset coeternus si ignis esset^e eternus."^f [N 61rb] Si igitur ignis a se habet effectum diversum sibi coetum,^g ergo et deus potest.

Respondebatur^h quod creatura non potest capere eternitatem.

[3] Contra: Augustinus *Ad Volusianum*: "In rebus mirabilibusⁱ to-[L 97rb]-ta ratio facti^j est potentia facientis."^k Sed creatio est operatio summe mirabilis. Ergo totaliter dependet a potentia dei. Ergo nulla impotentia repugnat a parte recipientis.

^a Cf. Ps.-Dionysius, *De divinis nominibus* 4, 16. Cf. etiam Philippus Cancellarius, *Summa de bono*, ed. Wicki, I, p. 6; Alexander Halensis, *De duratione mundi*, ed. Nathanson, p. 69; Bonaventura, *Utrum mundus productus fuerit ab aeterno*, ed. Van De Sande, p. 10; Odo Rigaldus, *De erroribus*, art. 1, 3, supra, pp. 48-49); et Arlotto de Prato, *Utrum mundus est eternus*, art. 1, 11, infra, p. 119.

^b Augustinus, *Contra adversarium legis et prophetarum* 1, 7, CCL 49, p. 43.

^c Augustinus, *De trinitate* 6, 1, CCL 50, p. 228: "ut sit coaeternus patri filius, sicut splendor qui gignitur ab igne atque diffunditur coetus est illi, et esset coaeternus si ignis esset aeternus."

^d Augustinus, *Epist. 137, ad Volusianum* 2, 8, CSEL 44, p. 107. Cf. Arlotto de Prato, *Utrum mundus sit eternus*, "Plures rationes," 3, infra, p. 126.

[4] Item, quando creatura non est, nichil potest recipere quantum est a⁹ parte sui, nec esse nec eternum esse, quia a pari est impossibilitas ad utrumque. Ergo, qua ratione potest recipere¹⁰ unum, et reliquum.

[5] Item, plus potest deus de nichilo quam creatura de aliquo. Sed si ignis fuisset ab eterno, genuisset splendorem suum ab eterno, ut dicit Augustinus. Ergo deus potuit¹¹ ab eterno producere mundum de nichilo.

[6] Item, posita causa sufficienti, ponitur effectus. Sed deus est causa mundi solus et sufficiens. Sed hec causa fuit eterna; ergo et causatum.¹²

Respondebatur¹³ ad hoc argumentum quod non sequitur de causa¹⁴ voluntarie agente, quia eius effectus est secundum modum voluntatis¹⁵ sue.

[7] Contra:¹⁶ ergo si voluisset ab eterno mundum produxisse, potuisset. Respondetur quod verum est quantum est ex parte sui.

[8] Contra: deus, quantum est ex parte sui, nichil potest nisi quod posse esse est possibile,¹⁷ cum "posse" dicat respectum¹⁸ ad obiectum potentie. Ergo, si deus potuit ab eterno mundum producere quantum est ex se, mundus potuit ab eterno produci.

[9] Item, eque potens deus est producere finitum sicut infinitum. Sed¹⁹ produxit ab eterno infinitum, scilicet filium suum. Ergo et potuit²⁰ ab eterno producere finitum.

[10] Item, mundus non incepit esse; ergo fuit ab eterno. Probacio prime: si incepit²¹ esse, aut in tempore aut in instanti. Non in tempore, quia inter ens et non-ens non est medium. Ergo incepit²² in instanti. Sed hoc est impossibile; ergo non incepit. Quod sit impossibile²³ probatur, quia eadem est ratio de mundi inceptione et eius desacione.²⁴ Mundus autem si desineret, non desineret in instanti. Hoc probatur sic: quia si mundus verteretur in²⁵ nichilum, mundus in sua adnichilacione non esset, et adnichilatio mundi esset terminus sui²⁶ esse. Sed²⁷ mensura adnichilacionis esset cum adnichilacione, sicut mensura omnis motus est cum motu, et mutacionis cum mutacione. Ergo, si adnichilatio est in instanti,²⁸ instans est cum adnichilacione. Sed adnichilatio est²⁹ post esse mundi; ergo et instans quod est eius mensura. Igitur, si mundus adnichilatur in instanti, instans est³⁰ post esse mundi. Sed hoc est impossibile, cum pars non sit sine toto, nec³¹ accidens sine subiecto. Ergo, et cetera.

Respondebatur³² quod adnichilatio est in nunc eternitatis.

[11] Contra: quicquid est in nunc eternitatis est eternum. Sed adnichilatio illa, hoc³³ casu posito, non esset eterna. Ergo, et cetera.

[12] Item, si mundus non potest esse eternus, hoc non nisi quia habet esse post non-esse. Sed hoc³⁴ est falsum. Ergo primum. Quod non habeat esse post non-esse probatur, quia nec "post" secundum³⁵ naturam, cum non-esse non dicat naturam.³⁶

[13] Item, quia prius tantum natura, simul³⁷ est tempore cum posteriore, sicud materia cum forma; nec prius tempore, quia non prius erat tempus; nec prius eternitate, quia non-esse mundi non fuit in eternitate, sic enim non-esse, vel nichil esse, esset in perfectissimo esse, [L 97va] et negacio in affirmacione purissima. Ergo, et cetera.

[14] Item, preteritum et futurum sunt equalia in suppositis, quicquid enim est preteritum fuit futurum, et quicquid est futurum erit preteritum. Ergo, qua ratione est unum³⁸ infinitum, et reliquum est,³⁹ vel esse poterit, infinitum.

[15] Item, Boecius, *De consolatione* 5: "neque deus conditis⁴⁰ rebus antiquior videri debet."^e Ergo deus non est antiquior mundo. Ergo, si deus eternus, et mundus.

[16] Item, in habentibus materiam quod est ab agente per artem est secundum modum agentis quantum⁴¹ patitur condicio materie. Ergo quod est ab alio⁴² sine materia est totaliter secundum modum agentis. Sed mundus sensibilis exprimitur a mundo archytypo sine preiacente materia; ergo est secundum modum⁴³ agentis omnino. Ergo, si mundus archytypus vel exemplaris est eternus, et mundus [N 61va] iste sensibilis erit eternus.

[17] Item, deus⁴⁴ est agens naturale et voluntarium. Si igitur produxit deus⁴⁵ mundum, aut in quantum agens naturale, vel per principium quod est natura, aut per principium quod est voluntas. Si primo modo: sed natura agit uniformiter et determinate unum. Ergo aut ab eterno produxit, aut nunquam produxit. Si autem produxit⁴⁶ in quantum agens voluntarium: sed non est impotencior natura quam voluntas. Ergo ab eterno potuit producere, sicut si⁴⁷ ex natura potuisset.⁴⁸

[18] Item, quod non⁴⁹ repugnet condicio<ni> creature produci ab eterno probatur, quoniam dicendo mundum creatum fuisse ab eterno, duo dico: et mundum semper fuisse, et semper ab alio esse habuisse. Sed⁵⁰ in hoc, si aliquid repugnat rationi creature, quero: aut quia ponitur⁵¹ esse ab alio eternaliter⁵² - et hoc non,⁵³ quia filius est ab eterno; aut quia est⁵⁴ ab eterno in⁵⁵ diversitate substancie - et hoc non, quia si celum fuisset ab eterno, motus fuisset eternus, qui tamen essencialiter differt a celo;⁵⁶ aut quia in hoc equiparetur deo⁵⁷ - et hoc non, quia eternitas eius esset eternitatis⁵⁸ dei incomparabilis, cum haberet partem post partem; et sicut modo currit⁵⁹ duracio mundi successiva cum simplici eternitate dei, sic potuisset, ut videtur, si ab eterno fuisset.

[19] Item, si deus produxit mundum ex tempore, proposito eterno, ergo⁶⁰ mutatus est implendo propositum. Probacio consequentie: quia quod voluit ab eterno producere, productum⁶¹ actu voluit. Causa autem⁶²

^e Boethius, *De consolatione philosophiae* 5, pr. 6, CSEL 67, p. 123.

aut fuit a parte mundi, et hoc non videtur, quia mundus cum produceretur nullam haberet⁶³ causam sue produccionis; aut fuit a parte dei, et ita deus, implendo ex tempore quod ab eterno disposuit, mutatus est.

[20] Item, res habent comparacionem ad causam materialem et efficientem. Sed materiatum potest esse coevum⁶⁴ materie, sicut cantus sono;^f ergo et efficienti. Probacio: nichil fit⁶⁵ de materia nisi cum mutacione materie. Sed quod fit a deo fit sine mutacione dei, vel etiam sine mutacione proprie dicta eius quod est sic, quia creacio non est proprie mutacio,⁶⁶ ergo magis potest aliquid creatum⁶⁷ coeternum esse creanti quam materie de qua est.

[21] Item, deus dat creature aliquid mediantibus principiis suis, aliquid sine concursu alicuius⁶⁸ principii, sicut in creacione; [L 97vb] sed dat creature perpetuitatem sui esse, quia convenit⁶⁹ suis principiis a parte post. Ergo potest eidem⁷⁰ dare eternitatem a parte ante quam dat mediabantibus principiis.

[22] Item, produccio creature ex tempore causam habet solam⁷¹ dei voluntatem. Sed quod⁷² ex sola causa tali pendet,⁷³ ipsa sola mutari potest. Ergo, si deus vellet, aliter esse posset vel fuisse potuisset.

[23] Item, si mundus productus est in instanti, hoc non potest esse, quia omne instans est copulacio⁷⁴ duorum temporum, et ita ante tempus esset tempus.^g

[24] Item, inter processionem eternam, que est in ydemptitate essencie,⁷⁵ et temporalem, que est in diversitate essencie, medium est vel processio in ydemptitate nature ex tempore, vel processio in diversitate nature ab eterno.^h Primum est impossibile; ergo secundum est necessarium.

[25] Item, aut deus ab eterno potuit mundum producere et voluit, aut potuit sed noluit, aut voluit sed non potuit. Si primum est verum, ergo produxit. Si secundum est verum,⁷⁶ ergo invidus fuit, sicut de generacione filii, arguit Augustinus.ⁱ Si tertium est verum, impotens fuit. Sed hec duo ultima sunt impossibilia; ergo primum est necessarium.

[26] Item, potuit fuisse mundus⁷⁷ prius quam⁷⁸ fuit per mille annos, et iterum per mille, et sic in infinitum. Ergo potuit ab eterno.

^f Cf. Augustinus, *Confessiones* 12, 29, 40, CCL 27, p. 238.

^g Cf. Aristoteles, *Physica* 4, 10 (218a) et 6, 3 (233b-234a).

^h Fons huius argumenti est Richardus de Sancto Victore, *De trinitate* 1, 6. Cf. etiam Philippus Cancellarius, *Summa de bono*, ed. Wicki, I, p. 51; Anon. I, *Questiones tres*, series prima, III, B, 5, supra, p. 26; Alexander Halensis, *De duratione mundi*, ed. Nathanson, p. 64; Odo Rigaldus, *De erroribus*, art. 1, 1 (supra, p. 48); et Ioannes de La Rochelle(?) *Comm. in Sent.* 2, d. 1 (supra, p. 56).

ⁱ Augustinus, *De diversis quaestionibus octoginta tribus*, q. 44, CCL 44A, p. 77.

[27] Item, *De ecclesiasticis dogmatibus*, X: "In principio creavit deus omnia ut nec⁷⁹ esset ociosa dei bonitas."^j Ergo, si non creavit ab eterno, fuit ociosus ab eterno.

[28] Item, deus est causa rerum in triplici⁸⁰ genere cause. Sed ad perfectionem⁸¹ exemplaris pertinet ut sit eternum. Ergo ad perfectionem efficientis⁸² similiter.

[29] Item, si mundus incepit in alico [N 61vb] instanti, verbi gracia⁸³ in A,⁸⁴ ante A mundus non erat. Ante autem A, quando mundus non erat, dicitur B. Sed⁸⁵ inter A et B, cum non⁸⁶ sint simul, cadit⁸⁷ medium, et tempus⁸⁸ per consequens. Ergo ante mundum fuit tempus.

[30] Item, si sit⁸⁹ alica prima mutacio, sit A. Ergo, cum A incepit, prius fuit verum dicere A non esse actu,⁹⁰ sed potencia. Sed quicquid exit de potencia in actum exit per mutacionem. Ergo ante⁹¹ primam mutacionem⁹² fuit mutacio.

[31] Item, Augustinus videtur docere quod non sit impossibile mundum fuisse⁹³ ab eterno.^k Unde dicit *De civitate*, XI, capitulo 4: "<Verum dicunt> qui a deo mundum factum fatentur, non eum temporis volunt habere sed sue creacionis inicium, ut modo quodam vix intelligibili semper sit factus."^l Hec Augustinus.⁹⁴ Sed mundus iste est vix intelligibilis; ergo non impossibilis. Nullum enim deo impossibile est intelligibile, cui⁹⁵ non est⁹⁶ impossibile⁹⁷ omne verbum, dicitur Lucas I.^m

[32] Item, deus non creavit mundum⁹⁸ nisi quia bonum est mundum esse. Sed melius est esse ab eterno quam non ab eterno, cum esse⁹⁹ ab eterno conveniat deo. Ergo, et cetera.¹⁰⁰

Contra:

[1] Genesis 1:¹⁰¹ *In principio creavit deus celum et terram.*ⁿ Loquitur¹⁰² de principio temporis quod continuatur per dies¹⁰³ inferius¹⁰⁴ enumeratos in Canone.¹⁰⁵

[2] Item, contra: Avicenna, 6^m *Metaphysice*: "Postquam res [L 98ra] ex seipsa¹⁰⁶ habet non-esse, sequitur tunc ut¹⁰⁷ eius esse sit post non-esse¹⁰⁸ et fiat postquam non fuerat."^o

^j Gennadius Massiliensis, *De ecclesiasticis dogmatibus* 10. PL 58, 1215.

^k Cf. Thomas Aquinas, *De aeternitate mundi*, ed. Parma, XVI, p. 319.

^l Augustinus, *De civitate Dei* 11, 4, CCL 48, p. 324.

^m Cf. Lucas 1:37

ⁿ Genesis 1:1

^o Avicenna, *Metaphysica* 6, 1, *Liber de philosophia prima sive scientia divina*, ed. S. van Riet (2 vol., London/Leiden, 1988-80), I, p. 295.

[3] Item, mensura est per quod¹⁰⁹ cognoscitur quantitas. Ergo que est actio¹¹⁰ duarum invicem quantitatum, eadem erit proporcio invicem¹¹¹ mensurarum suarum. Deus <autem> habet quantitatem virtutis; mundus habet quantitatem molis.^p Mensura esse divini simplex est; mensura mundi tempus est.¹¹² Sed non est aliqua quantitas creature que possit¹¹³ commensurari¹¹⁴ quantitati vel magnitudini divine. Deus enim ita est in hoc¹¹⁵ mundo quod posset esse in mundo alio,¹¹⁶ sed eciam esset maior in infinitum, nec eciam¹¹⁷ posset facere mundum sibi comproporcionalis; ergo nec duracio mundi potest ex aliqua parte equari eternitati.¹¹⁸ Sed equaretur si esset factus ab eterno. Ergo impossibile est deum creasse mundum ab eterno.

[4] Item, si mundus creatus est non in tempore, quia inter esse et non-esse purum non est medium, ergo creatus est in instanti. Quero: aut instanti initiali temporis aut mediiali¹¹⁹ aut finali, cum non sit aliud cogitare. Tercium est manifeste falsum. Similiter¹²⁰ et secundum, quia tunc tempus fuisse ante mundum. Ergo creatus est in instanti¹²¹ initiali. Quod¹²² eciam patet per aliam viam: cum enim creacio dedit mundo esse, ergo instans creacionis fuit terminus essendi ipsi mundo a parte ante. Sed nichil huiusmodi¹²³ est vel esse potest eternum.¹²⁴ Ergo, et cetera.

[5] Item, si mundus duravit¹²⁵ per tempus infinitum et duratus est similiter per tempus infinitum, ergo tantum¹²⁶ durabit quantum duravit et non plus.¹²⁷ Ergo, sicut non impediente infinite preteriti temporis,¹²⁸ totum tempus preterit¹²⁹ sic¹³⁰ ut nichil eius sit futurum, similiter,¹³¹ non obstante infinite temporis futuri, aliquando sic erit preteritum ut nichil eius sit futurum. Sed si¹³² illud, cum¹³³ aliquando nichil <eius> erit futurum,¹³⁴ penitus desinet. Ergo tempus est infinitum futurum et tamen aliquando deficiet omnino, quod est impossibile.

[6] Item, creacio et versio opponuntur, et creacio incipit a non-esse et terminatur <in esse>, sicut versio terminatur in non-esse.¹³⁵

[7] Item, versio respicit futurum, sicut creacio¹³⁶ respicit¹³⁷ preteritum. Ergo, sicut impossibile est mundum verti in nichil et tamen¹³⁸ durare in infinitum a parte post, ita impossibile est mundum eductum fuisse de nichilo et¹³⁹ tamen durasse per tempus infinitum a parte ante.

[8] Item, si mundus duravit¹⁴⁰ per tempus infinitum, et durabit.¹⁴¹ Accipiatur ergo instans me-[N 62ra]-die diei, quod sit A; dicaturque totum tempus preteritum¹⁴² A-preteritum et omne tempus futurum¹⁴³ A-futurum. Similiter, sumatur cras¹⁴⁴ instans medie diei quod sit B, dicaturque totum tempus¹⁴⁵ preteritum B-preteritum et totum futurum B-futurum. Item, hiis suppositis,¹⁴⁶ supponatur quod duorum equalium, quicquid est maius uno, et reliquo; et quocumque unum est maius, et reliquum. Item,

^p Cf. Augustinus, *De trinitate* 6, 7, CCL 50, p. 237.

supponatur quod quicquid sustinet alterum cum alio superaddito sit maius ipso et sic¹⁴⁷ totum ad¹⁴⁸ ipsum. Item, quod duo infinita ab eodem¹⁴⁹ indivisibili procedencia¹⁵⁰ sint equalia. Ex hoc sic: A-preteritum et A-futurum [L 98rb] sunt equalia, cum unum per impossibile alteri superpositum nec¹⁵¹ excedat ipsum nec excedatur ab eo.¹⁵² Similiter B-preteritum et B-futurum sunt equalia. Sed B-preteritum est maius¹⁵³ quam A-preteritum et totum ad ipsum; ergo est maius¹⁵⁴ quam A-futurum. Sed B-preteritum et B-futurum sunt equalia. Ergo B-futurum est maius¹⁵⁵ quam A-futurum. Sed A-futurum est totum ad B-futurum. Ergo pars est maior suo toto, posito quod tempus fuerit¹⁵⁶ sine inicio.

[9] Item, omne esse est aliquod bonum, et duracio maior¹⁵⁷ melior minore. Ergo infinite maior, infinite melior alia.¹⁵⁸ Ergo impossibile est aliquid¹⁵⁹ creatum infinito tempore durasse.

[10] Item, mundus duravit duracione infinita. Sed mundus est propter hominem. Ergo infiniti homines precesserunt. Cum¹⁶⁰ ergo anime rationales sint immortales, sunt actu infinite.^q Forte hoc non habebit pro inconvenienti qui voluerit¹⁶¹ contrarium sustinere. Sed contra: infinita esse actu est omni phylosophie contrarium.¹⁶² Alter docet alius hereticus animas interire cum corpore, quod est contra omnes nobiles philosophos; vel dicit¹⁶³ omnium hominum esse animam unam, quod est contra rectissimam¹⁶⁴ phylosophiam, que formam propriam dicit esse proprie materie et unum esse motorem¹⁶⁵ unius mobilis; vel dicit¹⁶⁶ quod anime successive revolvuntur in corpora diversa,^r et hoc est a Philosopho improbatum et inter Pictagoricas fabulas reputatum.^s

[11] Item, Ricardus, 1 *De trinitate*, capitulo VII¹⁶⁷ dicit quod¹⁶⁸ id quod est a seipso necessario est eternum.^t Ergo per oppositum, quod non est a seipso est ex tempore; et loquor de eo quod est ab alio essencialiter diverso.¹⁶⁹ Hec consequencia sic probatur: quod est a seipso, eo ipso habet esse et esse posse; et quicquid aliud est ab ipso, ab ipso¹⁷⁰ participat esse et posse. Sed nullum participans ab altero equatur¹⁷¹ in aliqua condicione illi¹⁷² quod participat. Ergo quod¹⁷³ participat recepit esse participatum ab eo quod est eternum, <sed> non¹⁷⁴ recipit¹⁷⁵ ab eterno.

Ad hoc respondetur quod si mundus semper fuisset, non tamen deo parificaretur, quia esse divinum est esse totum simul.^u

^q Cf. Algazel, *Metaphysica* 1, 6, ed. Muckle, pp. 41-42.

^r Alter ... diversa] Cf. Grosseteste, *Hexaëmeron* 1, 8, 7 et Bonaventura, *Comm. in Sent.* 2, d. 1, pars 1, art. 1, q. 2 ed. Quaracchi, II, pp. 14-15.

^s Cf. Aristoteles, *De anima* 1, 3, (407b).

^t Richardus de Sancto Victore, *De trinitate* 1, 7, ed. Ribaillier, p. 93.

^u Cf. Boethius, *De consolatione philosophiae* 5, pr. 6.

Contra: equaretur suo modo, quia tantum¹⁷⁶ durasset sicut¹⁷⁷ eternitas dei.

[12] Item, omne pertransitum et acceptum est finitum. Ergo, si omnes revoluciones celi sunt pertransite, sunt¹⁷⁸ finite.

Ad hoc respondetur quod "transitus" intelligitur a termino in terminum. Quecumque autem preterita dies signetur, finite¹⁷⁹ sunt dies ab illa ad istam, et tamen¹⁸⁰ non oportet quod omnes sint finite.¹⁸¹

Contra: celum pertransit revolucionem diurnam istam et aliam. Ergo, si infinite revoluciones precesserunt, finitum transivit¹⁸² infinita, quod est contra rationem infiniti.^v [N 62rb] Cuius racio est quod, eius quantitatem accipientibus, semper est accipere aliquid extra.^w

[13] Item, omne preteritum fuit futurum; totum tempus preteritum est preteritum;¹⁸³ ergo totum tempus¹⁸⁴ fuit aliquando futurum. Sed quando totum fuit futurum, fuit in principio sui esse et duracionis. Ergo omne tempus habuit inicium sue duracionis.

[14] Item, omne quod factum est, aliquando fuit in fieri. Sed mundus factus est. Ergo aliquando fuit in fieri, hoc est in aliquo instanti. Sed nullum instans [L 98va] distat ab instanti¹⁸⁵ infinite. Ergo mundi creacio precessit finite hoc instans.

[15] Item, in causis efficientibus non est abire in infinitum. Ergo, si pater est causa filii, non precesserunt patres infiniti. Respondetur quod in causis per se ordinatis ad effectum aliquem,¹⁸⁶ non est abire in infinitum, sicut quod lapis moveretur a¹⁸⁷ baculo et buculus a manu, et hoc in infinitum. Sed in efficientibus per accidens ordinatis, non est impossibile.^x Verbi gratia: accidit huic homini generare, inquantum genitus est ab¹⁸⁸ alio, quia generat in quantum homo, non in quantum genitus est ab alio.

Contra: infinitas in causis accidentaliter ordinatis non potest esse nisi ab infinita virtute creatoris. Cum igitur inter effectum istum signatum et¹⁸⁹ deum, qui est infinitus simpliciter, sint infiniti gradus causarum possibles, non est racio quare non possit esse¹⁹⁰ infinitas in causis ordinatis essencialiter, sicut in ordinatis accidentaliter.

[16] Item, racio 2 *Metaphysice*¹⁹¹ videtur esse contra hoc, et¹⁹² est talis:^y in agentibus ordinatis, primum est causa medii, et medium est causa ultimi, sive sit unum sive plura media. Remota autem causa, removetur illud¹⁹³ cuius est causa. Remoto ergo primo, medium non potest esse causa. Sed si procedatur a¹⁹⁴ causis efficientibus in infinitum, nulla

^v Cf. Bonaventura, *Comm. in Sent.*, ut cit. supra, nota r.

^w Cf. Aristoteles, *Physica* 3, 6, (207a).

^x Cf. Averroes, *Comm. in Physica* 8, 2, ed. Iuntina, IV, 159B.

^y Cf. Aristoteles, *Metaphysica* 2, 2, 3-4 (994a), ed. Iuntina, VIII, fol. 30K-L.

causarum¹⁹⁵ erit prima. Ergo nulla erit secunda. Istud videtur sequi tam in causis essencialiter quam accidentaliter ordinatis.

[17] Item, Philosophus in fine¹⁹⁶ ...

Responsio

Creacio mundi ex tempore, quamvis sit¹⁹⁷ articulus fidei, tamen¹⁹⁸ racione, ut videtur, potest investigari. Nec hoc est in preiudicium fidei, dum non propter rationem fidei assentitur, sed merito fidei ad eius intelligenciam pervenitur. Unde qui¹⁹⁹ sine fide de creacione locuti sunt, omnes erraverunt; vel diminute sunt locuti²⁰⁰ eam²⁰¹ non attribuendo deo, vel superflue attribuendo²⁰² eam alii a deo.

Mundum igitur fuisse²⁰³ ex tempore et non ab eterno creatum patet, considerando primo in ipso veram postericionem²⁰⁴ fiendi,²⁰⁵ secundo participationem essendi; tercio modum sue originis;²⁰⁶ quarto mensuram sue produccionis; quinto totum decursum temporis.

Primo dico, considerando postericionem²⁰⁷ ipsius fieri mundi, quoniam suum fieri²⁰⁸ vere transiit in preteritum. Omne autem preteritum aliquando fuit presens et non preteritum. Nullum autem tale fuit ab eterno. Ideo dicit Augustinus *Super Genesim contra Manicheum*: "Non coevum deo²⁰⁹ mundum dicimus,²¹⁰ quia non eius eternitatis est mundus, cuius eternitatis est deus. Mundum quippe deus fecit, et cum²¹¹ ipsa creatura quam fecit deus,²¹² tempora esse ceperunt."^{213, z} Ergo si fecit, fieri transiit in preteritum, quod est temporis inicium.

Item secundo, considerando participationem essendi, eo^{aa} enim quo²¹⁴ participat esse non habet esse plenum, sed contractum et limitatum, et quantum ad essenciam et quantum ad modum. Igitur, sicut participat²¹⁵ esse finitum, sic et modum essendi finitum. Sed habere esse sine limitatione²¹⁶ dicit modum [L 98vb] essendi infinitum. Ergo non convenit²¹⁷ [N 62va] habenti esse participatum. Quod dicat talem²¹⁸ modum essendi multipliciter²¹⁹ patet, quia excedit omne esse ex tempore in infinitum.

Item,²²⁰ quia secundum hoc tantum est suum esse, vel tam diuturnum extensive, sicut esse divinum intensive, et tam longa volubilitas temporis quanta simplicitas eternitatis. Quod est impossibile, sicut²²¹ invenire mundum tantum quantitate molis sicut deus est quantitate virtutis. Unde Augustinus, *De civitate*, XI, capitulo V:²²² "Si infinita spacia temporis ante mundum cogitant, in quibus non videtur eis deus²²³ ab opere cessare

^z Augustinus, *De Genesi contra Manichaeos* 1, 2, 4, PL 34, 175.

^{aa} "eo enim" usque ad "a parte ante" (infra, p. 82) compilavit Rogerus Marston, *Quodlibet I*, q. 1, edd. Etzkorn et Brady (Quaracchi, 1968), pp. 8-9.

potuisse, similiter cogitent extra mundum infinita spacia locorum,^{bb} quasi²²⁴ idem est iudicium de ante et de extra mundum. Quod si dicas non esse simile,²²⁵ quia ponere magnitudinem infinitam est ponere infinitum actu; ponere autem²²⁶ tempus infinitum non est ponere aliquid²²⁷ actu infinitum, quia²²⁸ partes temporis non sunt simul; contra: tempus est aliquid ens; ergo tempus infinitum ens vel essentia infinita create duracionis equans eternitatem dei, etsi non in simplicitate, tamen in duracionis immensitate a parte ante.

Item,²²⁹ quod modus sit infinitus probacio: quia infinitas a parte²³⁰ post²³¹ est possibilis, quia semper est actu²³² finitum quod acceptum est, et infinitum in potentia tantum. Sed in infinitate a²³³ parte ante est econtra infinitum in actu et in potentia: in actu numquam,²³⁴ quia tantum habet in actu quantum habet acceptum, et in potentia ut de futuro dictum est.²³⁵ Hec sentencia colligitur ex Augustino *Super Genesim contra Manicheum* dicente: "cum ipsa creatura quam fecit deus tempora esse ceperunt; et ideo dicuntur eterna tempora; non tamen sic sunt eterna tempora quomodo eternus est²³⁶ deus, quia deus est ante tempora, qui fabricator est temporum, sicut omnia que fecit deus bona sunt valde, sed non sic bona sunt quomodo bonus est deus, qui illa fecit."^{cc} Ergo, ex hiis verbis patet²³⁷ quod sicut bonitas est penitus infinite minor bonitate, ita²³⁸ duracio duracione.

Item tertio, hoc patet ex modo sue originis, quia est ex nichilo, et ita aliquando non fuit. Sed respondeatur quod intelligendum est negative: mundus factus est de²³⁹ nichilo - hoc est, de non aliquo - ita quod non esse non precessit esse secundum duracionem, sed esse mundi nichil precessit. Sed istud improbat per rationem pretactam, quoniam sicut versio in non-esse non potest stare cum infinitate a parte post, ita nec educcio de non-esse cum infinitate a parte ante.

Item, accipere esse non de aliquo dicit²⁴⁰ novitatem maiorem quam accipere esse de aliquo, quia quod accipit esse ab aliquo non totaliter producitur, sed secundum aliquid²⁴¹ prius fuit. Sed si mundus factus fuisset de aliquo, habuisset esse novum et ex tempore, ut probat Philosophus.^{dd} Ergo multomagis si habuit esse non de aliquo, habuit esse novum necessario. Damascenus, capitulo 8: "Creacio ex dei voluntate opus existens [L 99ra] non coeterna²⁴² est cum deo, quia non aptum natum est quod ex non-ente²⁴³ ad esse deducitur coeternum esse ei, qui

^{bb} Augustinus, *De civitate Dei* 11, 5, CCL 48, p. 325.

^{cc} Augustinus, *De Genesi contra Manichaeos* 1, 2, 4, PL 34, 175.

^{dd} Cf. Aristoteles, *Physica* 8, 1 (251a).

sine principio est et semper est.^{ee} Et hec est eciam racio Anselmi, *Monologion*, 24 capitulo.^{ff}

Item,²⁴⁵ hoc patet ex mensura sue produccionis, que est nunc evi vel nunc temporis. Nunc autem creacionis est terminus sui esse a parte ante. Quod autem habet terminum inicialem non habet essendi infinitatem. Ergo, si mundus productus est in tempore, productus est in temporis²⁴⁶ inicio. De instanti produccionis dicit Hugo, parte prima, capitulo V: "Credimus unum et idem prorsus momentum temporis fuisse, ut in tempore creata sit rerum visibilium corporaliumque materia."^{gg} [N 62vb]

Item, hoc patet considerando decursum temporis, quoniam revolucion^{hh} una tardior est quam alia, quia plures precedunt unam²⁴⁷ quam aliam, sicut postcrastina²⁴⁸ tardior est quam hodierna. Igitur revolucion omnis quam infinite precedunt vel precesserunt est infinite tarditatis. Sed quod est tale, numquam eveniet. Ergo, si mundus infinito tempore duravit, hodierna vel crastina revolucion numquam eveniet. Ideo dicit Augustinus, *De civitate*, XII, capitulo XV, "tempus, quoniam mutabilitate transcurrit, eternitati immutabili non potest esse coeternum,²⁴⁹ ii et ita motus quibus tempora peraguntur creatori coeterni esse non possunt.²⁵⁰

Dico igitur quod mundus nullo modo capax fuit eterne vel interminabilis duracionis. Qui autem posuerunt mundum deo coeternum ex falso fundamento ad hoc moti sunt, vel quia sine mundo deum credebant²⁵¹ esse²⁵² ociosum; vel quia ymaginati sunt temporis spaciū precessisse mundum; vel quia non credebant deum aliquid facere novum nisi voluntate affectum, et per consequens mutatum. Unde Augustinus, XI *De civitate*, capitulo 4, loquens de ponentibus mundum eternum, dicit: "Dicunt quidem²⁵³ aliquid,²⁵⁴ unde sibi deum videntur velud a fortuita²⁵⁵ temeritate defendere, ne subito illi credatur venisse in mentem, quod numquam ante venisset facere mundum et accidisse illi voluntatem novam, cum in nullo omnino sit mutabilis."^{jj} Que falsa fundamenta Augustinus refellit, ut patebit respondendo ad argumenta.

^{ee} Ioannes Damascenus, *De fide orthodoxa* 8, 4, ed. Buytaert, p. 32.

^{ff} Cf. Cf. Anselmus, *Monologion* 24, ed. Schmitt, I, p. 42.

^{gg} Hugo de Sancto Victore, *De sacramentis* 1, 1, 5, *PL* 176, 189.

^{hh} "revolucion" usque ad "numquam eveniet" compilavit Rogerus Marston, *Quodlibet* I, q. 1, n. 4, ed. Etzkora et Brady, p. 4.

ⁱⁱ Cf. Augustinus, *De civitate Dei* 12, 16, *CCL* 48, p. 372.

^{jj} Augustinus, *De civitate Dei* 11, 4, *CCL* 48, p. 324.

[Responsiones ad argumenta]

Ad primum de diffusione²⁵⁶ boni et lucis, dicendum quod duplex est diffusio illius boni vel lucis, quedam²⁵⁷ interior per eternas emanaciones, quedam exterior per rerum temporalium produccionem. Interior de necessitate est eterna propter uniformitatem et perfectissimam actualitatem divine nature. Secunda autem, que est temporalium et temporis,²⁵⁸ de necessitate est secundum quod congruit creature. Unde, sicut universum est finitum nec capax infinitatis²⁵⁹ in magnitudine, ita nec tempus capax erat infinitatis actualis ex aliqua parte, et ideo ipsum, cum sit pars universi, certo termino et mensura est perventum. Aliter finitum esset susceptivum modi infiniti, ut dictum est. Et quod dicit [L 99rb] Augustinus quod sola bonitas dei fuit causa istorum,^{kk} dico quod verum est, sed non causa²⁶⁰ defectum, sicut novitas et vertibilitas et parvitas, que sequuntur²⁶¹ creaturam in quantum ex nichilo; novitas, quia ab alio facta est; vertibilitas, quia de²⁶² nichilo facta est; parvitas, quia participative facta est.

Ad secundum dicendum quod eternitas soli deo convenit, nec potest alii convenire, sicut dicit Augustinus *Super Genesim*, 8:²⁶³ "Incommutabilis est natura trinitatis et ob hoc²⁶⁴ ita eterna, ut aliquid²⁶⁵ ei coeternum esse non possit."^{ll} Quod eciam plures non possunt esse eternitates²⁶⁶ probat Anselmus *De incarnatione verbi*, capitulo 14.^{mm} Tamen, aliquando eternum dicitur largius, sicut²⁶⁷ *Genesis*²⁶⁸ 3, ne sumat de ligno vite et comedat et vivat in eternum,ⁿⁿ id est per magnum spaciun temporis, sic ubi²⁶⁹ apostolus dicit II Ad Thimotheum,^{oo} id est²⁷⁰ que data est nobis *ante tempora secularia*, ibi litera Augustini habet "ante tempora eterna," quod exponit *Super Genesim contra Manicheum* I,²⁷¹ dicens: "Mundum fecit deus et cum ipsa creatura quam fecit deus tempora esse ceperunt, et ideo dicuntur eterna tempora."^{pp} Ergo, sensus est: si ignis fuisset²⁷² eternus, hoc est quantumcumque amplius fuisset quam fuit, vel si fuisset in²⁷³ principio ipso²⁷⁴ temporis in specie distinctus. Quodsi dicatur eternum deo coevum, implicacio est oppositorum, quia ponit accidentis infinitum in subiecto finito; et sequitur ut splendor esset eternus, sicut, posito impossibili,²⁷⁵

^{kk} Cf. Augustinus, *Contra adversarium legis et prophetarum* 1, 7, CCL 49, p. 43.

^{ll} Augustinus, *De Genesi ad litteram* 8, 23, CSEL 28.1, p. 262.

^{mm} Anselmus, *De fide Trinitatis et de incarnatione Verbi* 9, ed. Schmitt, II, p. 24.

ⁿⁿ Cf. *Genesis* 3:22.

^{oo} Cf. II Ad Timotheum 1:9.

^{pp} Cf. Augustinus, *De Genesi contra Manichaeos* 1, 2, 4, PL 34, 175.

sequitur quod impossibile²⁷⁶ implicatur. Et sic dicendum de ves-[N 63ra]-tigio pedis in pulvere rationibus consimilibus.

Ad tertium dicendum quod tota ratio facti est potencia facientis; sed tamen defectibilitas sequitur creaturam in quantum ex nichilo est,²⁷⁷ cuius causa deus non est. Item, cum dico posse rei creabilis, licet nichil dicam positive nisi potentiam creatoris, dico tamen cum hoc privacionem prohibicionis²⁷⁸ sui esse. Quedam enim prohibit suum esse ut omnia in quorum intellectu negatio clauditur. Licet igitur creabile non dicat aliam potentiam a potentia creatoris, tamen excludit impedimentum, quia termini non repugnant.

Ad quartum dicendum quod non est impotencia²⁷⁹ a pari ad utrumque, quia in eo quod est "creaturam esse eternam," opposita clauduntur; non autem in eo quod est "creaturam creari."

Ad quintum dicendum quod plus potest deus de nichilo in eo quod posse est posse, sed hoc posse non est posse.

Ad 6 dicendum quod illud argumentum procedit²⁸⁰ ex falsa ymaginacione, quasi²⁸¹ deus spacio <temporis> mundum precessit. Amplius, dico quod deus nichil potest velle nisi secundum leges sapientie; ideo non potest velle aliquid infinitum inesse subiecto finito. Et sic patet ad VII.²⁸²

Ad 8,²⁸³ dico quod verum est ex parte sui, protanto quod non procedit ex impotencia quod non producit, sed tamen non congruit omnino potencie sue.

Ad aliud, dicendum quod eque potens²⁸⁴ est producere finitum sicut infinitum, sed non simul finitum et infinitum.²⁸⁵

Ad XI,²⁸⁶ dicendum²⁸⁷ quod non est simile de creacione, que terminatur²⁸⁸ ad esse et ideo potest habere mensuram, et de versione²⁸⁹ que [L 99va] terminatur ad non-esse, et quia est defeccio.²⁹⁰ Ideo nulla sibi respondet mensura, sed ipsum esse habet ultimum instans sui esse cui nichil succedit nisi non-esse.

[Reliqua desunt]

Adnotationes ad Textum

¹ Queritur utrum] Queritur, hoc supposito [scilicet mundum non ordinaliter creatum esse a deo, quod expositum est in quaestione praecedenti], si N ² diffunditur corr. ex diffusus N ³ coevis scripsimus cum Augustino; coeternus codd. ⁴ coeternus ... esset om. L ⁵ sibi coevum tr. L ⁶ Respondebatur] Respondetur L ⁷ mirabilibus] artificialibus N et Brady; talibus Augustinus ⁸ facti] perfecti L ⁹ a] ex L
¹⁰ recipere] accipere N ¹¹ potuit] ponit L ¹² causatum] creatum N et Brady
¹³ Respondebatur] Respondetur L ¹⁴ de causa om. L ¹⁵ voluntatis] libertatis L
¹⁶ Contra] si add. et del. L ¹⁷ est possibile] posse N ¹⁸ respectum] relacionem L
¹⁹ Sed om. L ²⁰ potuit] possibile L ²¹ incepit] incipit L ²² incepit] incipit L
²³ ergo ... impossibile om. L ²⁴ desicione corr. in mg. ex decisione N ²⁵ in] angulum add. et del. N ²⁶ sui om. N ²⁷ Sed] in add. L ²⁸ instanti] est add. et del. N ²⁹ est om. N ³⁰ est] autem L ³¹ nec corr. ex ut N ³² Respondebatur] Respondetur L ³³ hoc om. L ³⁴ Sed hoc] Ergo N; Quod Brady ³⁵ secundum om. N ³⁶ naturam] materiam N et Brady ³⁷ simul corr. i.m. ex similiter N ³⁸ unum] preteritum add. et del. N ³⁹ est om. L ⁴⁰ conditis] conditor L ⁴¹ quantum om. L ⁴² alio] aliquo L ⁴³ modum] g add. et del. L ⁴⁴ deus om. N ⁴⁵ deus] de novo L et Brady ⁴⁶ produxit] producit N ⁴⁷ si om. N ⁴⁸ potuisset] produxisset L ⁴⁹ non] producet add. L ⁵⁰ Sed om. N ⁵¹ ponitur lec. inc. ⁵² eternaliter] vel essencialiter in mg. N ⁵³ non] est add. N ⁵⁴ est] potencia L ⁵⁵ in om. N
⁵⁶ celum eternum implicat opposita in mg. N ⁵⁷ deo om. N ⁵⁸ eternitati] coeternitati L ⁵⁹ currit] esset Brady ⁶⁰ ergo om. L ⁶¹ productum] pro tunc cum L
⁶² Causa autem aut] Tamen causa L ⁶³ haberet] habuit N ⁶⁴ coevum signavit (+) sed non correxit N ⁶⁵ fit] est L ⁶⁶ proprie mutacio] mutacio proprie dicta L
⁶⁷ creatum om. N ⁶⁸ alicuius corr. ex aliquid deus N ⁶⁹ convenit clarius in mg. N
⁷⁰ eidem] idem L ⁷¹ solam] solum L ⁷² quod om. N ⁷³ pendet corr. ex dependet N ⁷⁴ copulacio] copula N ⁷⁵ essencie] substantiae Brady ⁷⁶ est verum om. N
⁷⁷ mundus] mundum L; mille annus add. N ⁷⁸ prius quam] antequam N ⁷⁹ nec] non L ⁸⁰ triplici] rerum add. et del. N ⁸¹ perfeccionem] entis add. et del. N
⁸² efficientis corr. ex entis N ⁸³ verbi gracia] videlicet L ⁸⁴ in A rep. N ⁸⁵ Sed om. L ⁸⁶ non add. in mg. L ⁸⁷ cadit] tempus add. L ⁸⁸ tempus] tempore L
⁸⁹ sit] fit L ⁹⁰ actu] actum N ⁹¹ ante om. L ⁹² mutationem] non add. N
⁹³ fuisse om. L ⁹⁴ Hec Augustinus om. L ⁹⁵ cui] cum L ⁹⁶ est] sit L
⁹⁷ impossible] apud deum add. L ⁹⁸ mundum] qui add. L ⁹⁹ esse] omne L
¹⁰⁰ Lacuna 2 linearum seq. N ¹⁰¹ Genesis om. L ¹⁰² loquitur] Et loquitur Moyses L ¹⁰³ dies] et annos add. L ¹⁰⁴ Canone] Lacuna 2 linearum seq. N ¹⁰⁵ Contra om. L ¹⁰⁶ seipsa] se L ¹⁰⁷ ut] quod L ¹⁰⁸ post non-esse] purum esse N
¹⁰⁹ quod] quam L ¹¹⁰ actio] operacio L ¹¹¹ invicem om. L ¹¹² Mensura ... est om. Brady ¹¹³ possit] posset Brady ¹¹⁴ commensurari] mensurari L ¹¹⁵ hoc om. N ¹¹⁶ alio om. N ¹¹⁷ etiam om. N ¹¹⁸ eternitati] trinitati N ¹¹⁹ initiali temporis aut mediali] mediali temporis aut initiali L; corr. ut habetur in textu N
¹²⁰ Similiter om. L ¹²¹ instanti] temporis add. L ¹²² Quod om. L ¹²³ huiusmodi] tale L ¹²⁴ eternum] ab eterno L ¹²⁵ duravit] duraverit N ¹²⁶ ergo tantum] tantum dicta ergo L; ergo tantumdem Brady ¹²⁷ et non plus om. L ¹²⁸ preteriti temporis om. N ¹²⁹ preterit] preteritum N ¹³⁰ sic om. N ¹³¹ similiter] ergo add. N ¹³² si add. s.v. N ¹³³ cum] tamen N ¹³⁴ futurum om. L ¹³⁵ Item ... non-esse om. L ¹³⁶ creacio] futurum add. et del. N ¹³⁷ respicit om. N ¹³⁸ tamen] tempus L ¹³⁹ et] tempus add. L ¹⁴⁰ duravit] durabit L ¹⁴¹ durabit] duravit L; alicuius similiter (?) add. N ¹⁴² preteritum] sit add. L ¹⁴³ A-preteritum et omne tempus futurum om. L ¹⁴⁴ cras] aliud Brady; om. L ¹⁴⁵ tempus om. N ¹⁴⁶ hiis sup-

positis] ex hiis positis N¹⁴⁷ et sic] vel L¹⁴⁸ ad om. L¹⁴⁹ eodem om. L
 procedencia] precedencia N¹⁵¹ nec] non L¹⁵² eo] ipso L¹⁵³ maius] magis
 L¹⁵⁴ maius] magis L¹⁵⁵ maius] magis L¹⁵⁶ fuerit] fuit L¹⁵⁷ maior] est add.
 L et Brady¹⁵⁸ melior alia] melius alio N et Brady¹⁵⁹ aliquid] aliquod L et Brady
 cum om. N¹⁶¹ voluerit] volet L et Brady¹⁶² contrarium] Lacuna 3 3/4
 linearum seq. N¹⁶³ dicit] dicet N et Brady¹⁶⁴ rectissimam om. L¹⁶⁵ motorem]
 mortem signavit (+) sed non correxit N¹⁶⁶ dicit] dicet N et Brady¹⁶⁷ VII] 8 N et
 Brady¹⁶⁸ quod] quia N¹⁶⁹ diverso] diversus L¹⁷⁰ ab ipso om. L
 equatur] equat N¹⁷² illi] illud N¹⁷³ quod] si L¹⁷⁴ recepit ... non om. L
 recipit] deficit L¹⁷⁶ tantum] tamen L¹⁷⁷ sicut] quantum L et Brady
 sunt om. N¹⁷⁹ finite] finiti N et Brady¹⁸⁰ tamen om. N¹⁸¹ finite] finiti N;
 infiniti Brady¹⁸² transivit] transit L; transiit Brady¹⁸³ est preteritum om. L
 tempus in mg. N¹⁸⁵ instanti om. N¹⁸⁶ effectum aliquem] effecta aliqua L
 a om. L¹⁸⁸ ab om. L¹⁸⁹ et] ut N¹⁹⁰ esse om. L¹⁹¹ Metaphysice om. L
 et] que L¹⁹³ illud] id L¹⁹⁴ procedatur a] pro se datur in L¹⁹⁵ causarum]
 quarum N¹⁹⁶ fine] lacuna 4 3/4 linearum seq. N¹⁹⁷ sit in mg. N¹⁹⁸ tamen]
 non L¹⁹⁹ qui corr. ex quiske N²⁰⁰ locuti i.m. N; sunt locuti om. L et Brady
 superflue om. N²⁰² attribuendo] eciam add. N²⁰³ fuisse] fuisset N
 posteracionem] preteracionem L et Brady²⁰⁵ fiendi] fieri Brady²⁰⁶ sue originis
 rep. L²⁰⁷ posteracionem] preteracionem L et Brady²⁰⁸ fieri rep. L²⁰⁹ deo] dico
 N²¹⁰ dicimus] diis N²¹¹ cum] est N²¹² deus om. N²¹³ ceperunt] in-
 cep<er>unt L²¹⁴ quo] quod L²¹⁵ participat] participavit N²¹⁶ limitacione
 corr. s.v. N (+); inicio vel principio L²¹⁷ convenit om. N²¹⁸ talen om. N; multi-
 pliciter exp.²¹⁹ multipliciter om. L²²⁰ Item om. L²²¹ sicut om. L²²² V] 8 N
 deus] dici N²²⁴ quasi] quia Brady²²⁵ simile] similem N²²⁶ ponere autem]
 sed ponere L²²⁷ aliquid om. L²²⁸ quia] quod N²²⁹ Item] si add. et del. L
 parte] ante add. N²³¹ post] prima L et Brady²³² actu] actum N²³³ a]
 ante N²³⁴ numquam] in quam L; inquam Brady²³⁵ est om. L²³⁶ est om. N
 patet om. L²³⁸ ita] sic L²³⁹ de] ex L²⁴⁰ dicit] motoris add. et del. N
 aliquid] quid L²⁴² coeterna] coeternum L²⁴³ ex non-ente] non ex ente N
 capitul. lec. inc.²⁴⁵ Item om. L²⁴⁶ temporis om. N²⁴⁷ unam] unum N
 postcrastina] dies crastina Brady²⁴⁹ coeternum] eternum N²⁵⁰ lacuna 3
 linearum seq. N²⁵¹ credebant] creabant N²⁵² esse om. N²⁵³ quidem] quidam
 N²⁵⁴ aliquid] aliquem L²⁵⁵ fortuita] formitate N²⁵⁶ diffusione corr. ex
 diffinicie et clarius scripsit in mg. N²⁵⁷ quedam] est diffusio boni add. L et Brady
 temporis] temporalis L et Brady²⁵⁹ infinitatis] infinitas N²⁶⁰ causa] eam L
 sequuntur] consequuntur L²⁶² de] ex N²⁶³ 8] 4 L²⁶⁴ hoc om. N; signavit
 (+) sed non correxit²⁶⁵ aliquid] ob hoc add. L; ad hoc ei dd. N²⁶⁶ eternitates]
 trinitates N²⁶⁷ sicut] super add. L²⁶⁸ Genesis] Genisim L²⁶⁹ ubi] hic N
 id est] I Brady²⁷¹ I om. L²⁷² fuisset corr. ex esset L²⁷³ in] a N²⁷⁴ ipso
 om. L²⁷⁵ impossibili om. L²⁷⁶ impossible scripsimus; impossibili codd.²⁷⁷ est
 om. N²⁷⁸ prohibicionis] probacionis N²⁷⁹ impotencia lec. inc. N; argumentum L;
 impossibilitas Brady²⁸⁰ procedit L²⁸¹ quasi] id est L²⁸² VII] VI^m L
 8] VII^m L²⁸⁴ potens corr. ex potest L²⁸⁵ Hic videtur desse X^{mi} solucio i.m. N
 defeccio] et add. L²⁸⁷ XI] aliud L²⁸⁸ dicendum om. L²⁸⁹ terminatur] ter-
 minantur N²⁹⁰ versione] divisione L

ANONYMOUS PARISIAN FRANCISCAN MASTER

Between the years 1274 and 1276, there were three lengthy and comprehensive discussions of the eternity of the world, one by Matthew of Aquasparta, one by Henry of Ghent, and one anonymous, varying considerably in intrinsic merit but all insisting that God could not have made the world eternal. These three works are much alike in structure, doctrine, authorities, and specific arguments. Two of them begin by distinguishing the different ways "eternal" may be understood; they all claim that there are demonstrative arguments for the non-eternity of the world; they all depend on the claim that what is created must have had a temporal beginning and that God preceded the world not only by nature, but also by duration. In addition to the standard authorities Augustine, Boethius, Plato, and Aristotle, they also include Ambrose, *Hexaëmeron* and *De spiritu sancto*, Richard of St. Victor, *De trinitate*, Hugh of St. Victor, *De sacramentis*, and John Damascene, *De fide orthodoxa* (never cited by title). They are all directed against Aquinas, whose arguments are clearly very much in the minds of all three masters. Curiously, Bonaventure's position that philosophy is not an adequate instrument for the attainment of truth is absent, and all three men claim rather that it can be strictly demonstrated that the world could not have been eternal.

The anonymous question, *Utrum deus creaverit vel creare potuerit mundum vel aliquid creatum ab eterno*, is contained in Laurentian MS. Plut. 17, sin. 7, which has been excellently described by V. Doucet, "Quaestiones centum," AFH 26 (1933), 183-202 and 474-487, among a large collection of questions by Franciscan masters. It has no indication of authorship or date, but its inclusion in a collection of Franciscan questions creates the presumption that its author was a Franciscan; and its contents, especially the summary of the state of the question early in the Response, indicate a date after the death of Aquinas and before the condemnation of 1277. Its author belonged to the extreme conservative party, attacking the artists explicitly, arguing in heated language against the doctrine of Aquinas, and insisting that the non-eternity of the world must not only be held on faith, but can be proved by certain and demonstrative arguments, both ostensive and *ad impossibile*.

Although the Response has been carefully prepared, the presentation of the pro and con arguments is quite close to the original disputation. Many of the arguments are familiar, but there are also some original ones

on both sides. There is also an interesting mixture of authorities. On the *quod non* side, in addition to the expected Augustine, *Liber de 83 quaestionibus*, Anselm, *Monologion*, and Richard of St. Victor, *De trinitate*, are cited Aristotle, *Meteorologica*, *Physica*, and *De generatione*, ps.- Aristotle, *Liber de causis* and *De vegetabilibus*, and Algazel, *Metaphysica*; and the *contra* arguments, in addition to Aristotle, either cite or are derived from Augustine, *De trinitate*, *Liber de 83 quaestionibus*, and *De civitate Dei*, Anselm, *Liber de concordantia praescientiae et praedestinatione*, and ps.- Dionysius, *De divinis nominibus*. This is clearly not a clash between Aristotle and the Arabs on one side and Augustine on the other.

Although the authorities (including Scripture) are usually paraphrased rather freely, in at least one instance either our master or his *respondens* has checked the text of an authority often cited in these disputationes and discovered that the alleged *sententia* was not there. We have come across the phrase, "hoc est eternum eterno, quod eviternum eviterno, et tempus temporali," in a number of disputed questions on the eternity of the world. Philip the Chancellor (*Summa de bono* q. 4, ed. Wicki, I, 53) and the anonymous author of Todi 121 (above, p. 58) attribute it to Augustine, but the *Augustinus Lexicon* computerized concordance finds nothing similar to this in Augustine's *opera*. Anonymous I of Douai 434 (series prima, II, solutio, above, p. 25) quotes it without attribution. Eustace of Arras (ed. Dales and Argerami, p. 69) attributes it to "Philosophus libro de causis," and Wicki, in his edition of Philip the Chancellor, like us unable to locate the source of the quotation, notes that both Alexander of Hales (*Glossa* I, d. 9, ed. Quaracchi, p. 116) and Albertus Magnus (*Super Sent.* I, d. 9, ed. Borgnet, 25:271) also attribute it to the *Liber de causis*. Among the preliminary arguments of our anonymous question, the master or *respondens* remarks: "Item, dicit Philosophus in libro *De causis*, ut allegabatur, licet ibi non inveniatur, quod hoc est eternum eterno, quod est eviternum eviterno, et tempus temporali."

The beginning of the Response takes us back to William of Durham, with an attempt to distinguish the ways "eternal" is used in Scripture. Our master distinguishes five ways: 1- *per divine duracionis ydemptitatem* (i.e., Boethius's definition); 2- *per divine duracionis conformitatem, scilicet secundum principii et finis interminabilitatem* (i.e., infinite temporal extension); 3- *quantum ad finis interminabilis continuitatem* (this would seem to mean having a beginning but not an end, the traditional definition of perpetuity); 4- *quantum ad duracionis temporalis unitatem* (i.e., coextensive with the whole of time, William of Conches's "total definition," derived from Augustine); and 5- <*quantum ad*> *diurne diuicius prolixitatem* (i.e., for a longer time than any given length). Then, having distinguished the five meanings, he immediately proceeds to confuse the

criteria of simplicity, invariability, and lacking beginning and end, although he says that the last of these, i.e., infinitely extended time, is the one he wishes to discuss.

This introductory section is followed by a very interesting summary of current views on the question. The first is the position of the great philosophers, Plato and Aristotle, and their commentators, who held that the world not only could be, but is, without a temporal beginning. But, he says, it would be tedious and laborious, as well as fruitless, to investigate this view in detail, and since there are certain members of the arts faculty who maintain this view, he will omit it for the present.

Of the theologians, all agree that we know by revelation that the world was created in (or with) time. But some hold that this must be held on faith alone, and that it cannot be proved demonstratively, and so even though the world had a beginning, it could be eternal. They base this position on authority and reason. Their principal authority is Aristotle's statement in the *Topica* that the eternity of the world is one of those difficult problems for which we cannot provide sure answers, and they also cite Hebrews 11.1, Gregory the Great, and Augustine (all authorities which Aquinas had cited). They also say that creation depends entirely on the divine will and so cannot be investigated by reason, and that the articles of faith cannot be proved by certain arguments. In addition to these, they also cite Aristotle's definition of an instant; the argument reported by Augustine that if God could have made the world older by any amount of time, he could have made it infinitely old; and the contention that "nothing" could neither assist nor impede God's creative activity. All of these arguments, he says, are founded on the contention that the arguments for the contrary position are not necessary.

Against these arguments and authorities, our author opposes a barrage of authorities of the saints and of arguments to prove that the non-eternity of the world is not only to be held on faith, but can also be proved by sure and necessary arguments. That there are such arguments he establishes by citing Augustine *De civitate Dei* 12, 16 (out of context) and Richard of St. Victor, *De trinitate* 2, 1. Then, following the procedure of John Pecham, he presents his arguments under three heads: *ex parte dei creantis*, *ex produccione creacionis*, and *ex condicione eternitatis*. The first argument from the standpoint of the creative God concedes that if God had created necessarily, creation must have been eternal; but since he creates freely, creation had to be *ex tempore*. The second, arguing from God's immensity, assumes that lacking a temporal beginning is equivalent to being immense in an absolute sense, as God is; if a creature were immense, it would be deprived of its termini and thus would have no duration. "Therefore, just as it is impossible for anything but God to be immense, so it is impossible for anything but God to be eternal." The

third, drawn from Richard of St. Victor, argues that if the world were eternal, two things would be immense, which implies a contradiction.

The first group of arguments taken from the production of creation assumes that what is created cannot be eternal and concludes that since the world was created, it cannot be eternal. Among them is an argument of the type often used by English masters, especially Pecham: Let that part of time in which God created the world be called A. Either A had another part of time before it, or it did not. If it had another, therefore something preceded it in duration, and thus it was not eternal. But if it did not have another part of time before it, therefore it was first, and thus time had a beginning and a terminus of its duration in the past. Therefore it was not eternal.

The second group, indebted to Bonaventure's concept of *versio*, which was also used by Pecham and is here attributed to its ultimate source, Damascenus, is taken from the mutation of creation. They are essentially reformulations of the old argument that whatever goes from non-being to being necessarily had its non-being before its being. But that which had its non-being before its being cannot be eternal. The author concedes that these arguments are not demonstrative if the order of non-being to being is only of nature and not of duration. But he claims that this order is necessarily one of duration, and that these arguments are demonstrative; and he cites the authority of Richard of St. Victor, Anselm, and Damascenus to show that this order is necessary.

He follows this with a group of arguments which he claims are incontestably demonstrative. First he tries to prove that the order of non-being to being must be of duration and not only of nature. (This incidentally is quite contrary to Augustine and also ignores the very able analysis of Pecham, of which the author seems otherwise to be aware.) His argument is that things which are before and after by nature only can and must exist at the same time, but those which are before and after in duration can never exist at the same time. Therefore, if a creature had being after non-being according to the order of nature only, it would have its being and non-being at the same time, which is absurd. (This completely ignores Aquinas's brilliant treatment of the same problem in his *De aeternitate mundi*.) The second argument claims that in any kind of "turning" (*versio*) -- man from not-man, white from non-white, just from unjust, good from not good, or being from non-being -- there is necessarily an order of succession, and not of nature only. The third claims that the same rules hold for "turning into nothing" as for "turning into something." Since, if the world should turn back into nothing, there would necessarily be an order of succession, the same is true for the opposite process, namely turning into something.

This is followed by a group of arguments from the condition of eternity, the first ostensive, the others *per impossibile*. The ostensive argument is adapted from Bonaventure: "God could never make the world so large in so great a place but that he could make it larger in a greater place. Therefore, by the same argument, he could never make a time so long but that he could make a longer time. But God could not make anything of greater duration than eternity. Therefore he never can or could make the world eternal."

Then follows a group of arguments *ad impossibile*. The first is based upon the impossibility of an actual infinite, utilising the problem of infinite souls; the second denies the possibility of an infinite series of efficient causes; and the third, restating Bonaventure's paradoxes, denies the possibility of ordering, traversing, or adding to the infinite. And he concludes: "Therefore, from all the foregoing arguments, it is clear that it is not only held on faith but also concluded by necessary arguments that the world, or anything created, not only is not but could not be eternal or eternally created by God."

This author's mind would have suited him well to become a member of bishop Tempier's commission. We do not know that he did so, but he represents precisely the group which played the largest role in the condemnations.

Anonymous, *Utrum deus creaverit vel creare potuerit mundum vel aliquid creatum ab eterno*

Florence, Biblioteca Laurenziana MS Plut. 17, sin. 7

[153vb] *Utrum deus creaverit vel creare potuerit mundum vel aliquid creatum ab eterno.*

[1] Et videtur quod non, quia dicit Philosophus V *Metaphysice* quod unum solum est simplex et necessarium.^a Quod autem est eternum est necessarium et simplex, quia eternum est quod caret principio et fine et omni mutabilitate, secundum Ricardum II libro *De trinitate* III^b Si autem caret principio [154ra] et fine, est necessarium. Si autem caret omni mutabilitate, est simplex. Ergo nichil potest esse et eternum et¹ necessarium nisi solus deus.

[2] Item, dicit Anselmus² *Monologion* XXIIII quod non facta, sed factrix essencia.^c Ex hoc eterna esse aperte ostenditur, quoniam vera eternitas recte carere principio et fine intelligitur, quod nulli creatarum rerum convenire eo non³ quod de nichilo sunt convincitur.

[3] Item, dupliciter convenit rem produci, scilicet de aliquo per generacionem vel artificialem operacionem, vel huiusmodi; vel de nichilo per creacionem. Sed omne quod producitur de aliquo necessario incipit esse tale qualem terminum exigit modus illius produccionis. Ergo quod producitur de nichilo incipit esse tale qualem oportet esse terminum talis produccionis. Talis autem produccio de nichilo est creacio, cuius terminus est esse simpliciter. Ergo necessario incipit esse simpliciter. Tale autem non potest esse eternum, quia eternum caret inicio vel incepcione. Ergo nichil creatum potest esse eternum vel ab eterno productum. Quod autem omne quod producitur de aliquo incipiat esse tale, qualem oportet esse terminum illius produccionis patet in alteracione albedinis, quia omnis talis mutacio est ex suo opposito negato, quia⁴ de non⁵ albo fit

^a Cf. Aristoteles, *Metaphysica* 5, 5 (1015b)

^b Cf. Richardus de Sancto Victore, *De trinitate* 2, 4, ed. Ribailier, p. 111: "Sempiternum namque esse videtur quod caret initio et fine; eternum quod caret utroque et omni mutabilitate."

^c Cf. Anselmus, *Monologion* 24, ed. Schmitt, I, p. 42: "quae sola non facta, sed factrix esse inventa est, aperte percipitur."

album. Cum autem de non albo fit album, non album precedit esse album. Aut ergo ordine nature tantum, aut ordine nature simul et temporis. Si ordine nature tantum, ergo est simul album et non album; quod est impossibile, ita quod deus non potest hoc facere. Ergo oportet quod prius duracione, sicut sit non album et posterius fiat album. Sed omne tale incipit esse album. Ergo, et cetera.

[4] Item, nichil limitatum potest esse eternum; omne creatum est limitatum; ergo nichil creatum potest esse eternum. Maior patet, quia limitatum est quod habet terminos extensionis et duracionis. Eternum autem est quod caret principio et fine, que sunt termini duracionis. Minor probatur per Ambrosium libro *De spiritu sancto*, qui dicit quod "omnis creatura est certis nature sue et^o conscripta limitibus."^d Et hoc communiter dicunt sancti et philosophi.

[5] Item, omnis creatura, cum habeat esse⁷ ex nichilo, est vertibilis in nichil, quia secundum Damascenum omne quod a versione incipit, in versionem tendit naturaliter,^e et ita potest cedere in nichil, sicut ignis. Creatura incipit ex nichilo; ita habet cedere in nichil. Sed impossibile est creaturam tendentem in nichil perpetuare esse, vel esse sine fine. Nec deus unquam⁸ potest facere quod cedat in nichil et duret in eternum a parte post. Alioquin simul desineret esse et non desineret esse, quod est manifeste contradictionis implicitatem. Ergo similiter deus non potest facere quod res habeat vel recipiat esse ex nichilo et sit sine fine et inicio ita quod duraverit in eternum a parte ante. Ergo, cum omne creatum producatur de nichilo, deus non potest vel potuit creare aliquid ab eterno.

[6] Item, dicit Philosophus in libro *De causis*, ut allegabatur, licet ibi non inveniatur, quod "hoc est eternum eterno, quod est eviternum eviterno, et tempus temporalis."^f Ergo videtur quod sicut tempus non extenditur nisi ad temporalia, ita et eternitas nec ad eterna. Sed omnia creata sunt temporalia⁹, cum sint mutabilia. Ergo nunquam eternitas se extendit ad illa. Ergo non possunt¹⁰ dici eterna.

[7] Item, a quocumque removetur proprietas alicuius vel¹¹ propria passio, removetur necessario ipsum subiectum cuius est¹² proprietas, quia nunquam est subiectum sine propria passione, sicut nunquam potest esse

^d Ambrosius, *De spiritu sancto* 1, 7, PL 16, 653A.

^e Cf. Ioannes Damascenus, *De fide orthodoxa* 13, 2, ed. Buytaert, pp. 16-17: "Quorum enim esse a versione incepit, haec versioni subicientur."

^f Ps.-Aristoteles, *De causis*. Haec sermo, ut dicit auctor, non invenitur apud librum *De causis*. Cf. Philippus Cancellarius, *Summa de bono*, q. 4, ed. Wicki, I, p. 53; Ioannes de La Rochelle(?), *Comm. in Sent.* 2, d. 1 (supra, p. 58); Eustachius Atrebatenensis, *Quaestiones septem de aeternitate*, ed. Dales et Argerami, p. 69; Alexander Halensis, *Glossa in Sent.* 1, d. 9, ed. Quaracchi, p. 116; Anonymous I, supra, p. 25; et Albertus Magnus, *Comm. in Sent.* 1, d. 9, ed. Borgnet, XXV, p. 271.

homo quin sit risibile.¹³ Sed antiquitas <et> immutabilitas secundum tota mensura vel metiri, id est simplicitas, sunt proprietas eternitatis. Dicit enim Dyonisius libro *De divinis nominibus* capitulo X^o quod eternitas est "antiquum et invariabile et totum secundum totum metiri."¹⁴ Ergo cum talia non possunt convenire alicui creature, nulli creature potest convenire eternitas. Ergo nulla creatura potest esse eterna.

[8] Item, dicit Augustinus *LXXXIII questionibus*, questione XXXV, quod illud est quod est prestantissime est eternum.^h Solus deus est prestantissimus. Ergo solus deus est eternus. Ergo nichil creatum est eternum.

[9] Item, dicit Algazel quod sicut non est comparacio sciencie aliarum rerum ad scienciam primi principii, scilicet dei, ita nec ad bonitatem eius.ⁱ Ergo nec duracionis earum ad duracionem illius. Sed si creatura esset eterna, comparetur¹⁴ et coequaretur duracionem dei, cum illa sit eterna. Ergo, cum hoc sit impossibile, impossibile est aliquam creaturam esse eternam.

[10] Item, dicit Philosophus VIII *Physicorum* quod nullus motus secundum rectum est in infinitum.^j Sed motus secundum generacionem est motus secundum rectum, ut habetur II *De generacione*.^k Ergo generacionis motus a parte ante non potuit esse infinitus. Sed mundus, secundum Philosophum libro *De vegetabilibus*, nunquam cessavit generare animalia et plantas.^l Ergo impossibile est quod mundus fuerit eternus.

[11] Item, in prima causa est omnis nobilis proprietas excellencius. Unde dicit Philosophus in principio I libro *De celo*, adhibuimus nosmetipsos magnificare deum,^m unde [duo verba illegibilia seqq.] proprietatibus eorum que sunt creata. Prioritas autem est quedam [154rb] nobilis proprietas. Ergo debet esse in prima causa, scilicet in deo, perfecte et excellenter

¹³ Cf. Ps.-Dionysius, *De divinis nominibus* 10, versio Sarrazeni, *Dionysiaca* I, p. 490: "Proprietas evi est antiquum et invariabile et totum secundum totum metiri."

^h Cf. Augustinus, *Liber de diversis 83 quaestionibus* 35, 2, CCL 44A, p. 52: "Omnium enim rerum praestantissimum est quod aeternum est."

ⁱ Ad sensum, non autem ad verbum, est Algazelis *Metaphysica* 1, 3, 7, ed. Muckle, pp. 75-76.

^j Aristoteles, *Physica* 8, 9 (265a).

^k Haec sermo non invenitur apud *De generatione et corruptione*. Immo dicit Aristoteles, *De gen. et corr.* 2, 4, (331b), generationem esse secundum modum circulationis.

^l Cf. Ps.-Aristoteles (Nicolaus Damascenus), *De plantis* 1, 2, (817b). Versio latina: *Nicolai Damasceni De Plantis Libri Duo Aristoteli Vulgo Adscripti* 1, 8, ed. E. H. F. Meyer (Leipzig, 1841), p. 13: "mundus totalis est perpetuus sempiternus, nec cessavit unquam generare animalia et plantas et omnes suas species."

^m Cf. Aristoteles, *De caelo* 1, 3 (270b), vel melius *De caelo* 2, 1 (283b-284a), ad sensum.

illarum¹⁵ rerum. Hoc autem non esset si deus non esset prior creatura non solum dignitate, sed etiam duracione. Ergo oportet quod deus sit prior creatura duracione. Sed eterno impossibile est aliquid esse prius. Ergo impossibile est aliquam creaturam esse ab eterno.

[12] Item, si duracio creature est eterna, est vel fuit infinita. Sed impossibile est eam esse vel fuisse infinitam. Ergo impossibile est eam esse eternam. Prima per se patet, quia eternum est quod caret principio et fine. Secunda probatur: quod si sit duracio infinita, tunc pars erit equalis toti; quod est contra illud primum principium: "omne totum maius sua parte." Quod autem pars sit equalis tunc suo toti patet, quia si eternitas illa et infinita duracio equaliter dividatur, anteriorem scilicet et posteriorem, cum anterior pars sit sine termino et sine principio, constat quod est infinita. Et similiter posterior pars sine termino, et cum sit sine fine, erit sine termino, et ita similiter infinita. Ergo quelibet pars erit infinita. Ergo, cum infinito infinitum non sit maius, totum illud non erit maius qualibet sua parte.

Contra:

[1] Incomparabiliter plus habet creator quam creatura. Sed aliqua creatura per actum sue virtutis potest generare effectum sibi coevum, et etiam si esset eterna posset eternum, quia operatur statim ut est, sicut patet in igne qui generat splendorem sibi <coequum> et generaret eternum si esset eternus, ut dicit Augustinus VI libro *De trinitate* I capitulo: "Splendor," inquit, "ab eterno existens producere aliquem effectum creatum sibi coeternum."ⁿ

[2] Item, quod non indiget aliquo extrinseco ad operandum,¹⁶ statim potest operari quando est. Sed deus huiusmodi. Ergo potuit operari creaturam vel creare ab eterno.

[3] Item, dicit sic Augustinus XII libro *De civitate* XIII capitulo: "Dominum deum aliquando non fuisse dominum dicere non audeo. ... Sed cum cogito cuius <rei> dominus semper fuerit, si semper creatura non est et fuit, affirmare <aliquid> pertimesco."^o Ergo videtur quod semper fuit dominus et semper fuit creatura cuius esset dominus. Sed creatura semper non fuisse si aliquando incepisset, quia quod ante incepit, antequam inciperet non fuit, et ita non semper fuit. Ergo aliqua creatura nunquam incepit. Ergo ab eterno fuit.

ⁿ Cf. Augustinus, *De trinitate* 6, 1, CCL 50, p. 228.

^o Augustinus, *De civitate Dei* 12, 16, CCL 48, p. 370.

[4] Item, dicit Augustinus XII libro *De civitate XVI* quod bonitas dei "nunquam vacua fuisse credenda est, ne sit temporalis eius operacio, cuius retro fuit eterna cessacio, quasi penituerit eum prioris sine inicio vacationis et propterea sit aggressus inicium operacionis."¹⁶ Hoc autem esset si creaturam non ab eterno, sed tantum ex tempore fecisset. Ergo ab eterno fecit aliquam creaturam.

[5] Item, deus potest facere mundum per mille annos antequam fecerit, et adhuc per mille alios ante illos, et sic in infinitum a parte ante.¹⁷ Sed processio in infinitum a parte ante est eternitas. Ergo potuit facere ab eterno. Si dicatur quod ibi potest intelligi processus in infinitum a parte ante, per significacionem tamen finitum, ita quod semper erit finitum et sic nunquam erit eternitas, contra: si ponatur A creari a B et B creari ab alia causa precedente, et illa ab alia, et sic in infinitum, necessario sequitur quod fuerunt cause infinite. Et eciam ideo negatur talis processus causarum a parte ante, quia ponit infinitum esse vel fuisse vel concedatur possibile a parte post, quia non ponit infinitum nisi in potentia ita quod semper actu. Ergo similiter processus in infinitum in tempore a parte ante necessario ponit infinitatem duracionis esse vel fuisse, et ita eternitatem.

[6] Item, nichil creatum est ab eterno. Aut hec proposicio est vera aut falsa. Si vera, ergo nichil creatum mensuratur eternitate. Sed hoc quod dicitur "nichil creatum" constat quod est pura privacio. Ergo pura privacio mensuratur eternitate, scilicet aliquid creatum est, ergo multo forcius habitus vel possessio¹⁷ opposita mensuratur eternitate, scilicet aliquid est, et ita aliquid creatum est ab eterno. Non enim potest privacio mensurari nobiliori mensura quam habitus contrarius vel possessio,¹⁸ cum nobilitas mensure respondeat nobilitati mensurati. Si autem dicitur quod ista est falsa, tunc necessario sua opposita, scilicet hoc: "aliquid creatum est ab eterno," erit vera. Et ita aliquid est a deo creatum ab eterno.

[7] Item, deus est causa et creator, et est ab eterno inquantum causa. Ergo et effectus creature fuit ab eterno. Probacio: ponitur deus est causa rerum per suam essenciam, et ista fuit in deo ab eterno eodem modo. Ergo, si aliquando fuit per suam essenciam aliquorum creatorum causa, ergo et ab eterno.

[8] Item, hec proposicio: "mundus est vel fuit ab eterno," vera vel falsa. Si falsa, tunc quero in quo fuit illa falsitas. Constat quod <non> in deo, quia in eo est omnimoda veritas et pura, sine [verbum illeg.] falsitatis. Ergo oportuit quod in aliqua creature, et ita creature fuit ab eterno. [154va] Si autem fuit vera ab eterno, ergo mundus fuit ab eterno.

¹⁶ Augustinus, *De civitate Dei* 12, 18, CCL 48, p. 373.

¹⁷ Cf. Augustinus, *Confessiones* 12, 29, 40, CCL 27, p.239.

[9] Item, hec fuit vera ab eterno: "mundus erit." Aut ergo veritate creata aut increata. Si veritate creata, ergo aliquis creatura fuit ab eterno. Si autem tantum veritate increata, illa equaliter se habet ad presens, preteritum, et futurum, quia omnia sunt ei presencia. Ergo¹⁹ illa dici potest: "mundus fuit ab eterno" vel "mundus est ab eterno," sicut "mundus erit ab eterno." Ergo hec est vera ab eterno: "mundus fuit" vel "mundus est."

[10] Item, dicit Anselmus libro *De concordia prescientie et predestinationis cum libero arbitrio* IIII capitulo, quod quedam presens tempus continet omnem locum et omnia que continentur in loco ita eterno presenti clauditur simul omne tempus et que sunt in quolibet tempore.^r Sicut ergo quilibet locus qui mensuratur tempore dicitur temporalis, ita tempus quod clauditur et mensuratur eternitate dicendum est eternum. Sed tempus non fuit sine mundo vel sine aliquo creato. Ergo mundus, vel ad minus aliquid <creatum>, est ab eterno.

[11] Item, omne illud quod est in aliqua parte tocius est necessario in illo toto, sicut patet, quia quicquid est in die est in septimana, quia dies est pars septimane; et quicquid est in septimana et in anno, quia septimana est pars anni. Sed dicit Tullius quod tempus est pars eternitatis.^s Ergo quicquid est in tempore est in eternitate. Ergo mundus, qui est in tempore, est in eternitate, et ita est eternus.

[12] Item, dicit Dyonisius libro *De divinis nominibus* IIII capitulo quod sicut sol non raciocinans neque eligens illuminat inferiora, ita deus inmittat radios sue bonitatis ad omnia.^t Sed sol ita sine raciocinacione et eleccione illuminat inferiora, quod statim ut est, illuminat, ergo similiiter deus statim ut fuit produxit res et creavit. Ergo produxit ab eterno.

[13] Item, secundum Philosophum, si tanta virtus agit in tanto tempore, maior in minori, et maxima in minimo, et infinita in nullo.^u Ergo deus, qui est infinite potencie, quando creat, creat in instanti ut est.

[14] Item, secundum Philosophum IIII *Physicorum*, omnis motus mensuratur tempore et extenditur ab illo.^v Omne autem quod producitur in esse, producitur per²⁰ motum. Ergo ante omnem produccionem est tempus. Ergo si mundus et aliquid creatum fuit productum ante processit tempus, ergo tempus nunquam incepit, et ita fuit aliquid creatum quod nunquam incepit, et per consequens fuit ab eterno.

^r Cf. Anselmus, *De concordia praescientiae et praedestinationis et gratiae dei cum libero arbitrio* 1, 4, ed. Schmitt, II, p. 253.

^s Cf. Cicero, *De inventione* 1, 26, 39.

^t Cf. Ps.-Dionysius, *De divinis nominibus* 4, *Dionysiaca* I, p. 146.

^u Cf. Aristoteles, *Physica* 8, 10 (266a-b).

^v Cf. Aristoteles, *Physica* 4, 12 (221a).

[15] Item, si mundus incepit, oportuit quod esset ibi primum movens et primum motum, et oportuit utrumque esse motum. Quod autem mundus fuerit motus patet. Quod autem primum movens, scilicet deus, fuerit motum videtur, quia aut se habuit tunc eodem modo quo se habuerat ab eterno, et sic, sicut non produxit ab eterno, ita nec tunc; aut se habuit aliter. Ergo fuit mutatus. Omnis autem mutatio est terminus motus. Ergo illud primum movens necessario fuit motum vel mutatum. Sed hoc est impossibile quod deus moveatur vel movetur. Ergo impossibile est quod mundus incepit.

[16] Item, potencie rationales exeunt in actum suum quando habent sufficientem appetit<um>, ut dicit Philosophus IX° *Metaphysice*.^w Sed ab eterno voluntas dei habuit omnem sufficienciam, quia nullo eget. Ergo, cum mundus fuerit creatus per divinam voluntatem, ab eterno fuit creatus.

[17] Item, annus bisextilis, secundum compotistas, est et principium anni. Prius annus, scilicet²¹ sicli solaris annus aut bisextilis, necessario presupponit 3 annos. Ex quorum residuo, cum residuo quarti, qui dicitur bisextilis, colligitur bisextus. Illi autem tres anni sunt ultimi anni sicli solaris precedentis. Ergo illos precedit necessario totum residuum sicli solaris precedens, et tunc similiter annus bisextilis est primus prius²² quem necessario precedunt tres alii anni ex quibus colligitur bisextus. Ergo nunquam erit devenire ad primum annum qui incepit. Ergo erunt infiniti anni a parte ante, et ita eternitas.

[18] Item, opponebatur contra responsonem respondentis.

[a] Dicebat enim quod de potentia creandi mundum ab eterno possumus loqui dupliciter: vel quantum est ex parte creatoris, vel ex parte creature. Si quantum est ex parte creatoris, sic, cum sit virtutis infinite et actualissime; sicut fuit ab eterno, ita potuit ab eterno operari. Si autem quantum est ex parte creature, non potuit, quia creatura capax non fuit duracionis eterne. Cum enim sit producta de nichilo, non causaliter vel materialiter, sed tantum ordinaliter, oportet quod esset prius ordine duracionis nichil quam aliquid, et ita necessario incipit, nec fuit ab eterno.

[b] Primo autem opponebatur contra primum membrum huius distinctionis, scilicet quod deus potuit quantum est de se. Sic deus produxit mundum non secundum naturam, sed secundum arbitrium voluntatis libere. Quod autem voluntarie et libere habet produci, ita potest produci quod potest non produci. Sed constat quod omnis res cum producitur pro illo instanti non potest non produci, quia esse [154vb] quod est, quando est, necessario.^x Ergo, cum libere habeat produci mundus a deo,

^w Cf. Aristoteles, *Metaphysica* 9, 5 (1048a).

^x Cf. Aristoteles, *De interpretatione* 9 (19a).

ita quod potuit eum producere et non producere, nunquam potuit eum producere statim ut fuit ab eterno, quia quod ab eterno est productum nunquam ab eterno potest non produci, et maxime cum potestas liberi arbitrii non se extendat ad preteritum vel presens, sed solum ad futurum, cum illud solum possit esse et non esse, ut dicit magister *Sentenciarum* II libro, d. II.^y Ergo, cum deus potuit mundum producere solum per liberum arbitrium et voluntatem liberam, non potuit quantum est ex se statim ut fuit producere mundum, et per consequens nec ab eterno.

[c] Item, contra secundum membrum sue distincionis, scilicet quod non potuit quantum est ex parte creature mundus vel aliquid creatum produci ab eterno, cum creatum producatur de nichilo, in quantum li "de" dicit habitudinem ordinis, quia sic oportet quod prius duracione fuerit nichil quam aliquid, et ita ab eterno non fuit aliquid.

[d] Opponebatur et primo sic: ordo prioritatis et posterioritatis duplickey potest esse, scilicet ordo nature, sicut prior est sonus voce et ignis splendore,^z que tamen simul sunt tempore; et ordo duracionis, quando est ibi prius et posterius duracione. Ergo illa habitudo ordinis que importatur per hoc quod dicitur "de nichilo" potest habere duplickey causam veritatis, et ita cum concludatur de ordine temporis, fit fallacia consequentis a pluribus causis veritatis ad unam, et ita illa racio nulla.

[19] Item, si creatura non fuerat capax ut fieret statim, ergo quod potuit post fieri oportebat quod eius capacitas fuerit disposita per aliquam dispositionem. Sed quod non est, non potest disposui. Ergo, cum creatura nondum esset, nunquam potuit capax fieri, et ita nunquam post potuit creari, sicut nec ante. Ergo, si non in eternitate potuit incipere, nec in tempore. Sed constat quod in tempore potuit incipere. Ergo et ab eterno potuit esse.

[20] Item, si nichilo dicat ordinem prioris et posterioris, tunc illud instans in quo prius fuit nichil et illud instans posterior in quo fuit aliquid aut est idem instans, aut aliud et aliud. Si idem, ergo in eodem instanti fuit creatum aliquid et nichil, quod est absurdum. Si aliud et aliud, tunc ter inter quilibet duo instancia. Sic necessario ponere tempus medium. Ergo ante illud instans quo primum creatum fuit tempus, et ita aliquid creatum, et ita nec potest nec illud creatum in quo erat tempus nunquam incepit, et ita necessario fuit eternum. Ergo aliquid creatum fuit eternum. Et sic patet quod deus potuit creare vel etiam creavit mundum, vel ad minus aliquid aliud creatum ab eterno.

^y Cf. Petrus Lombardus, *Liber Sententiarum* 2, d. 25, cap. 1, 3, ed. Grottaferrata, II, p. 461.

^z Cf. Augustinus, *Confessiones* 12, 29, 40, CCL 27, p. 239.

Responsio

[154vb] Dicendum quod mundum vel aliquid creatum esse vel posse esse eternum potest intelligi multipliciter, secundum quod eternum multipliciter accipitur in scriptura. Uno enim modo dicitur aliquid eternum per divine duracionis ydemptitatem; 2º per divine duracionis conformitatem, scilicet secundum principii et finis interminabilitatem; 3º quantum ad finis interminabilis continuatatem; 4º quantum ad duracionis temporalis unitatem; et 5º <quantum ad> diurne diucius²³ prolixitatem. Si igitur loquamur de eterno primo modo in quantum dicitur aliquid eternum per eternitatis divine participationem sic: dico quod nullus sane mentis posuit unquam mundum vel aliquid creatum esse eternum tanquam habens eandem duracionem cum deo, tum quia divina eternitas est eius essentia que nulli creature est qua tali, tum quia eternitas est non solum sine principio et fine, sed etiam est simplex et tota simul, sine aliqua qualicunque variatione et mutabilitate. Quod non potest convenire creature, eo ipso enim quod de nichilo facta esse versa sapientia²⁴ est de non-esse²⁵ in esse et vertibilis de esse in non-esse.

De primo probatur, scilicet quod dei eternitas sit eius essentia, per Ricardum II libro *De trinitate*. Unde capitulo decimo inquit: "Habemus quod substantia divina non est aliquid aliud quam eternitas ipsa."^{aa} Idem²⁶ autem patet per Boecium, qui dicit quod eternitas est interminabilis vite possessio simul et tota.^{bb} Item, Anselmus²⁷ *Monologion* XXIII dicit quod dei eternitas est interminabilis vita simul perfecte tota existens, que principium finisque meta carere intelligitur, quod nulli creaturarum rerum convenire, eo ipso quod de nichilo facta sunt convincitur.^{cc} Item, Augustinus²⁸ libro *De natura boni* in fine, quod "ista est vera eternitas que est vera immortalitas, et hoc est summa illa incommutabilitas, quam solus deus habet qui mutari non possit."^{dd} Ergo primo modo patet quod nichil creatum potest esse eternum.

Item, si 3º modo et quarto et quinto loquamur²⁹ de eterno, sic dico quod aliquid est. Eternum enim quantum ad interminabilis finis continuacionem dicitur quod caret fine neque habeat principium. Et sic ignis ghehene dicitur eternus secundum illud Matthei XXV: *Ite maledicti in ignem*

^{aa} Richardus de Sancto Victore, *De trinitate* 2, 10, ed. Ribaillier, p. 117: "Habemus autem ex superioribus quod non est aliud omnipotentia quam immensitas, quam aeternitas ipsa."

^{bb} Cf. Boethius, *De consolatione philosophiae* 5, pr. 6, CCL 94, p. 101.

^{cc} Anselmus, *Monologion* 24, ed. Schmitt, I, p. 42.

^{dd} Augustinus, *De natura boni* 39, CSEL 25.2, p. 874.

eternum qui paratus est dyabolo et angelis eius.^{ee} Quod exponens, dicit Augustinus libro *De natura boni* in fine: Eternus est ignis qui excruciaturus est impios, quia sine fine est, non tamen sine principio.^{ff} [155ra] Sed eternus dicitur quia perpetuis peccatorum suppliciis adhibetur. Unde eternum hoc modo idem est quod *perpetuum*.

Item, eternum quantum ad duracionis temporalis universitatem dicitur quod semper durat cum tempore,^{gg} et sic aliquid creatum vel mundus dicitur eternus, scilicet sempiternus quia semper fuit cum tempore, nunquam enim nisi iure^{hh} creata potest esse tempus. Et ideo dicit Augustinus XI libro *De civitate VI*, cum tempus sine aliqua mutacione non sit, nunquam tempora fuissent nisi creatura esset cuius mutacione tempus fieret.ⁱⁱ Et sic secundum Augustinum XII libro *De civitate XIII* que omni tempore fuerunt sicut singuli,^{jj} recte dicuntur fuisse semper vel ab eterno.

Item, eternum quantum ad prolixe duracionis diuturnitatem, tamen fine et principio non carente, nec omni sed multo tempore et quasi indeterminate durantem, dicitur quod diuicius durat. Unde Genesis 3: Videte, inquit dominus, ne sumat Adam de ligno vite et vivat in eternum,^{jj} et per multam temporis prolixitatem; et sic data est terra Promissionis Iudeis in possessionem eternam. Unde dicitur Genesis XVII: *Dabo tibi et semini tuo terram <...> Cahanaan in possessionem <eternam>.*^{kk} Omnibus igitur tribus predictis modis dicitur aliquid creatum esse eternum.

Item, si loquamur de eterno medio modo inter istos tres ultimos modos et illum primum, ut dicatur aliquid eternum per divine duracionis conformitatem quantum ad principium et finis interminabilitatem, habens tamen unitatem³¹ super qua acceptione fundatur mens huius questionis ut dicatur mundus vel aliquid creatum esse eternum quia caret principio et fine, et maxime quia caret principio, ita scilicet quod mundus vel aliquid creatum fuerit vel esse potuerit sine principio duracionis ita quod ab eterno fuerit vel esse potuerit aliquid creatum tempore mensuratum, tunc respondendum est quod contra questionem istam triplex est modus dicendi. Quorum primo est quorundam philosophorum magnorum, et alii duo sunt theologorum.

^{ee} Matth. 25:41.

^{ff} Cf. Augustinus, *De natura boni* 38-39, CSEL 25.2, pp. 873-74.

^{gg} Cf. Guilelmus de Conchis, *In Timaeum glossa* 95, ed. Jeauneau (Paris, 1965), p. 176.

^{hh} Cf. Augustinus, *De civitate Dei* 11, 6, CCL 48, p. 326.

ⁱⁱ Cf. Augustinus, *De civitate Dei* 12, 16, CCL 48, pp. 371-372.

^{jj} Cf. Gen. 3:22.

^{kk} Gen. 17:8.

Primus modus est philosophorum, Platonis scilicet et Aristotelis et commentatorum suorum, qui posuerunt mundum non solum potuisse esse, sed eciam fuisse eternum, isto modo sine principio numquam incepisse sed ipsi deo creatori coeternum esse. Que autem fuerunt motiva³² sue positionis et fulcimenta sue defunctionis laboriosum et tediosum, nec multum fructuosum esset enarrare. In sequentibus autem aliqua compendiose tangentur. Et tacta sunt quedam in articulis que pro illa parte posita fuerunt, et ideo ad presens sunt omittenda.

Alii autem duo modi ponendi sunt theologorum, qui in aliquo³³ convenient et in aliquo differunt. Conveniunt autem omnes theologi in hoc, quod mundus vel aliquid creatum non est eternum. Hoc expresse denunciatur spiritu sancto per Moysem Genesis 1: *In principio creavit deus celum,*³⁴ et cetera, ubi perfecte describitur produccio vel creacio mundi, sicut patet in sequentibus. Et hec in principio temporis producta sunt antequam aliud creature. Ex quo clarissime patet non solum tempus, sed eciam mundum et quamlibet creaturam duracionis inicium habuisse, et ab eterno nichil creatum fuisse.

Differunt autem magni et moderni in hoc, quod quidam dicunt quia, licet mundus non fuerit ab eterno sed tantum incepit ex tempore, et hoc certa fide teneatur, non tamen potest certa vel demonstrativa racione probari quod mundus vel aliquid creatum non fuisset vel esse non potuerit ab eterno. Et ita videntur consequenter ponere quia quod, licet deus non fecerit mundum ab eterno, potuit tamen eum facere ab eterno. Qui habent huius positionis sue motiva³⁴ multiplicita et defensionis³⁵ fulcimenta. Motivum autem ipsorum est auctoritas et racio auctoritas, quia dicit Philosophus libro I *Topicorum* quod "quedam sunt problemata dyalectica de quibus raciones necessarias non habemus, ut utrum mundus sit eternus;"³⁶ expressa est auctoritas.

Item, ad hoc est triplex racio ad presens. Dicunt enim quod ad hoc non potest sumi certa vel demonstrativa racio, nec ex parte dei creantis, nec ex parte mundi creati, nec ex parte nichili. Hec ergo racio ostendit quod non ex parte dei, quia quecumque creat, solo libertatis arbitrio creat, voluntatem enim divinam non est necesse velle nisi se ipsam nec nolle nisi maliciam. Ergo non fuit necessario divinam voluntatem velle mundum creare vel nolle creare. Nec voluntas divina contra talia potest investigari nec debet. Unde dicit Augustinus quod voluntatis divine non est racio vel causa querenda.³⁷ Ergo nec opera que totaliter dependent

³² Gen. 1:1.

³³ Aristoteles, *Topica* 1, 11 (104b).

³⁴ Cf. Augustinus, *Liber de 83 quaestionibus* 28, CCL 44A, p. 35: "Nihil autem maius est voluntate dei; non ergo eius causa querenda est."

a divina voluntate; ergo nec creacionis, quod tunc vel nunc creaverit, cum voluntas divina possit vel statim operari vel differre pro libito.

Item, 2^a racio sumitur ex parte rei create. Mundum enim vel aliquid creatum esse eternum est articulus fidei. Illa autem que sunt fidei non possunt certa ratione demonstrari. Dicit enim apostolus Ad Hebreos XI quod fides est *argumentum non apparentium.*^{oo} Et Gregorius dicit quod illa que videntur non habent fidem,³⁶ sed agnitionem.^{pp} Et alibi dicit quod fides non habet meritum cui humana racio prebet experimentum.^{qq} Et Augustinus: "Quid est fides? Credere quod non vides."^{tt} Unde [155rb] convenienter et veraciter dicitur quod articuli fidei sunt supra rationem. Ergo per rationem non possunt <probari>. Iterum, de ratione temporis, quod est mensura duracionis mundi, est aliquid semper precedere quando prius tempus est, cuius pars preterit pars que futura est.

Item, mundus vel aliquid creatum eadem ratione qua duravit per VI millia annorum, potuit eciam durasse per VII millia et per VIII millia, et sic semper in infinitum, et ita ab eterno. Et ita nulla est racio a parte mundi vel alicuius creati, quia fuerit magis productum ex tempore determinato quam ab eterno.^{ss}

Item, 3^a racio sumitur ex parte nichili, quod est quasi originale principium creature. Cum enim nichil non possit deo coadiuvare vel impedimentum ponere in creacione a parte eius, non potest sum[m]i aliqua certa racio quod nunc vel tunc ab eterno vel in tempore determinato debuerit et potuerit mundus produci.

Fulcimenta autem sue defensionis sunt quia dicunt quod raciones que communiter fiunt ad oppositum non necessario concludunt que ad presens sunt omittenda, quia in ratione sequenti forte aliqua tangentur.

Sed contra hanc oppinionem sunt multe auctoritates sanctorum, quod mundum esse eternum non solum est contra fidem, immo eciam contra rationem, sicut expresse dicit Augustinus XII libro *De civitate XIII:* "Si-cut,"³⁷ inquit, "illam, nunc aliam per alia atque alia temporum spacia³⁸ aliqua³⁹ creatori coeternam esse creaturam, fides racioque sane⁴⁰ condemnat."^{tt} Ergo certa ratione potest ostendi mundum non esse posse vel debere esse⁴¹ eternum. Sunt eciam alie multe sanctorum auctoritates

^{oo} Hebr. 11:1.

^{pp} Gregorius Magnus, *Homiliae in Evangelia II*, hom. 26, 8: "Quae etenim apparent jam non fidem non habent, sed agnitionem." *PL* 76, 1202A.

^{qq} Gregorius Magnus, *Homiliae in Evangelia II*, hom. 26, 1: "nec fides habet meritum, cui humana ratio praebet experimentum." *PL* 76, 1197C.

^{tt} Augustinus, *Tractatus in Ioannem* 40, 9, CCL 36, p. 335.

^{ss} Cf. Augustinus, *Confessiones* 12, 29, 40, CCL 27, p. 239.

^{tt} Augustinus, *De civitate Dei* 12, 16, CCL 48, p. 370.

que dicunt mundum vel aliquid creatum impossibile esse eternum, sine principio. Et ad hoc sufficiat illud quod dicit Ricardus II libro *De trinitate*, id est: "Quid dicimus creature nisi de nichilo factum?"^{uu} De nichilo vero fieri non potuit quod nunquam nichil fuit et ab eterno esse habuit. Soluciones autem eorum que sunt pro ista parte inferius subscribuntur.

Et ideo dicendum secundum alios communius et probabilius quod non solum fide constat mundum et omnia creata incepisse et ab eterno non esse, immo eciam certa et necessaria ratione ostenditur hoc, et eciam mundum⁴² vel aliquid creatum ab eterno esse non posse.

Sumitur igitur ad hoc racio ex parte dei creantis, ex produccione creacionis, et ex condicione eternitatis. Primo ergo sumitur racio ex parte dei creantis. Deus enim est causa creature per vocis locucionem eminens per proprietatum dignitatem. Et ex hiis formatur racio duplex.

Primo igitur formatur racio ex parte dei creantis ex sui arbitrii libertate, ex qua potuit mundum vel creata producere vel non producere sic: Omnis causa libere potens aliqua producere vel non producere, necessario ordine duracionis precedit effectum suum, et per consequens talis effectus non potest esse eternus. Sed deus sic produxit libere mundum et omne creatum quod potuit producere et non producere, ergo deus duracione precessit necessario mundum, et ita mundus non est nec potuit esse eternus. Maior probatur sic: Nulla potencia, eciam divina, in eodem <in>stanti temporis quo agit, potest non agere, vel in quo non agit potest agere, quia omne quod est quando est necesse est esse.^{vv} Et non-esse, quod non est, quando non est necesse est non-esse. Et similiter de preterito. Ergo si deus ab eterno tempore statim ut fuit creavit⁴³ mundum, non potuit eum non creare vel creare libere; immo necessario creavit ab eterno. Ergo illa libertas vel libera potestas qua potuit ipsum creare se extendebat ad aliquid futurum in quo potuit ipsum libere creature, quod non posset. Sed iam ab eterno creasset. Ergo impossibile est quod deus mundum vel aliquid creatum libere creaverit ab eterno; sive enim produxit eum ab eterno statim ut fuit, sive non, impossibile est quod potuerit eum producere libere statim ut fuit ab eterno. Et ad hoc est auctoritas Magistri II libro *Sentenciarum* XXV distincione, ubi dicit quod libertas arbitrii non⁴⁴ est respectu presencium vel preteritorum, sed tantum respectu illorum futurorum que possunt⁴⁵ fieri et non fieri,^{ww} videlicet que racio importat preterito qua habet futurum de ratione sui, sicut se habet in creatura rationali vel que habet de ratione operis sui, scilicet

^{uu} Richardus de Sancto Victore, *De trinitate* 2, 1, ed. Ribaillier, p. 109.

^{vv} Cf. Aristoteles, *De interpretatione* 9 (19a).

^{ww} Cf. Petrus Lombardus, *Liber Sententiarum* 2, d. 25, cap. 1, 3, ed. Grottaferrata, II, p. 461.

convocati, sicut se habet in deo. Dicitur enim eternitate precedit tempus et omne creatum secundum Augustinum libro XII *Confessionum*,^{xx} et expressius dicit hoc Hugo I libro *De sacramentis* V par. XII c.^{yy} Minor autem, scilicet quod deus libere producit mundum et omne creatum, probatur manifeste per hoc: Dicit Ricardus II libro *De trinitate* VIII: Constat, inquit, a deo "esse secundum operacionem gracie," non nature, "quicquid est aliud quam ipse." Omne autem tale "pro arbitrio beneplaciti potuit ab ipso fieri <...> et non fieri,"^{zz} et ideo concludit ibidem quod ipse solus deus est ab eterno.^{aaa}

Item, 2^a racio quantum ad partem istam sumitur ex parte dei creantis ex immensitate eius, videlicet proprietate scilicet ab eius eternitate. Ipse enim est inmensus et eternus, et consimiles sunt ista due proprietates in deo: una enim privat terminos [155va] duracionis, scilicet eternitas; alia scilicet immensitas, terminos mencionis vel perfectionis, sicut ergo impossibile aliquam creaturam esse immensam per privacionem terminorum perfectionis ut coequetur divine immensitati, ita dei, et <im>possibile est creaturam esse eternam per privacionem duracionis. Ergo sicut impossibile est aliquid aliud a deo esse immensum, ita impossibile est esse aliquid aliud a deo eternum.

Eadem enim est racio de utroque, sicut dicit Ricardus II libro *De trinitate* VI^{bbb} quod eciam sit impossibile ad esse immensum a deo probat ibidem. Dicit enim quod si duo essent immensa, scilicet deus et aliquid aliud a deo, tunc essent equalia. Ergo similiter conterminarentur, et ita utrumque esse terminatur, et per consequens neutrum immensum. Eodem modo per omnia potest concludi, si sint duo eterna, deus et creatura, sicut igitur deus nunquam potuit producere mundum vel aliquid creatum immensum ita quod careret limitibus essencie vel extensionis, quia secundum^{cc} Ambrosium, omnis creatura est necessario suis nature limitibus conscriptura.^{ccc} Ita non potuit producere mundum vel aliquid⁴⁷ creatum eternum ita quod careret limitibus sue duracionis. Eadem enim est racio de extensione et duracione mundi, ut dicit Augustinus XI libro *De civitate* V.^{ddd}

^{xx} Cf. Augustinus, *Confessiones* 12, 19, 28 - 12, 20, 29, CCL 27, pp. 230-231.

^{yy} Cf. Hugo de Sancto Victore, *De sacramentis* 1, 1, 5 - 1, 1, 8, PL 176:189D-194D.

^{zz} Richardus de Sancto Victore, *De trinitate* 2, 8, ed. Ribaillier, p. 114.

^{aaa} Ibid., p. 116.

^{bbb} Richardus de Sancto Victore, *De trinitate* 2, 6, ed. Ribaillier, pp. 112-113.

^{ccc} Cf. fortasse Ambrosius, *Hexameron* 1, 3, 11, CSEL 31.1, p. 9.

^{ddd} Cf. Augustinus, *De civitate Dei* 11, 5, CCL 48, pp. 325-326.

Item, 2º principaliter sumitur racio ex produccione creacionis, et primo ex masure produccionis significacione; 2º ex creacionis mutacione. Primo igitur sumitur racio ex significacione masure huius produccionis sic: Si enim deus mundum et aliquam creaturam creando fecit vel produxit cito, scilicet in instanti temporis et subito, sive in brevi tempore fecit, non enim est in faciendo semper unam creaturam, tunc creatura fit a deo cum recipit esse ab ipso, que recepcione mensuratur aliqua parte temporis. Si igitur deus creaturam produxit, aliquando eam produxit aut nunquam eam produxit. Illud autem aliquando non potuit esse totum tempus eternitatis. Ex quo enim creatura habet esse, non habet creari vel produci, sed tantum conservari. Alioquin res creata semper exisset de non-esse in esse, et ita semper haberet utrumque. Quod est absurdum. Ergo illud aliquando oportet quod dicat aliquam partem temporis. Ergo, si creavit vel creare potuerit ab eterno mundum vel aliquid creatum, erit significare aliquam partem temporis vel evi. Eadem enim racio est utriusque, cum utrumque habeat successionem; alioquin, si evum esset simplex et eternum, tunc esset aliquid infinitum actu creatum, quod reprobat omnis philosophia et sana doctrina. Signetur ergo ista pars eterni temporis in quo deus creavit mundum vel aliquid creatum, et vocetur A. Et tunc quero: istud A aut habet ante se aliam partem temporis aut nullam. Si habet aliam, ergo aliquid duracione precessit illam produccionem, et ita non fuit ab eterno. Si autem non habuit ante se aliam partem temporis, ergo ipsa fuit prima, et ita tempus habuit principium et terminum sue duracionis a parte ante. Ergo nunquam fuit eternum. Ergo nec id quod productum mensuratur tempore et producitur in tempore potest intelligi fuisse eternum, vel si est eternum, necesse est esse increatum et non productum. Et hoc sentit Augustinus XI libro *De civitate* IIII dicens: "Qui autem a deo mundum factum fatentur, non tamen eum temporis volunt habere, sed sue creacionis inicium, ut modo quedam vix⁴⁸ intelligibili semper sit factus,"⁴⁹ non bene dicunt, ut consequenter ostendit. Hanc rationem ponit Ricardus II libro *De trinitate* IX, dicens: "Quicquid ex creacione esse accepit, fuit pro conclusione quando nichil fuit; alioquin ex nichilo creari non potuit. Omne itaque creatum ex tempore esse incipit."⁵⁰ Quod enim eternum⁴⁹ est, ab eterno fuit. Quod autem ab eterno fuit, eo ipso creari vel per creacionem fieri non potuit. Et ideo quicquid est eternum constat esse increatum vel per⁵⁰ creacionem non esse productum. Ergo si sic est per creacionem, aliquando producitur aliquid creatum, et impossibile est illud fuisse eternum.

⁴⁸ Cf. Augustinus, *De civitate Dei* 11, 4, CCL 48, p. 324.

⁴⁹ Richardus de Sancto Victore, *De trinitate* 2, 9, ed. Ribaillier, p. 115.

Item, sumitur ex creacionis mutacione. Creacio enim dicit quandam mutacionem a non-esse in esse, que vocatur versio a Damasceno I libro III et in pluribus aliis locis.⁸⁸⁸ Ergo omne quod creatur, mutatur de non-esse in esse. Omne autem quod mutatur de non-esse in esse prius habuit non-esse quam esse. Nichil autem quod habuit esse post non-esse potest habere eternum esse, quia eternum esse est quod nunquam non fuit. Ergo nichil creatum potuit habere esse eternum, et quia aliqui dicunt hanc rationem non [155vb] esse necessariam eo quod esse post non-esse dicit non ordinem iure⁵¹ duracionis sed nature, ideo quod hec racio sit necessaria confirmatur multiplici auctoritate et triplici necessaria ratione. Primo igitur confirmatur multiplici auctoritate sanctorum, qui dicunt necessario sequi quod hoc ipso quod creatura habuit esse post non-esse sive est producta de nichilo, non possit non incepisse et eterna esse. Hoc enim expresse sonant auctoritates Ricardi II libro IX in fine⁵² precedentis racionis allegate.^{hhh} Dicit enim Anselmus *Monologion* XXIII: "Non facta sed factrix essencia eterna⁵³ esse."ⁱⁱⁱⁱ Ex hoc a parte convincitur, quia vera eternitas recte carere principio et fine intelligitur, quod nulli creaturarum rerum convenire, eo ipso quod de nichilo facte sunt convincitur. Item, Damascenus I libro VIII dicit quod "creacio ex dei voluntate existens opus, non coeterna est cum deo, quia non est aptum natum quod ex non-ente ad esse deducitur coeternum esse ei, qui sine principio et sine fine est."^{viii} Constat quod iste auctoritates vere non essent et multe alie que idem sonant nisi ex ista mutacione creacionis de non-esse in esse necessario poneret ordinem duracionis, et sic necessario tolletur duracio eternitatis ex ipsa produccione⁵⁴ creacionis.

Item, illa racio roboratur triplici ratione necessaria, quarum una sumitur ex condicione prioris et posterioris et ex generali ratione cuiuscumque⁵⁵ produccionis, 3^a vero ex consideracione opposite versionis.

Prima igitur racio sumitur ex condicione prioris vel posterioris. Dupliciter enim ad presens dicitur prius et posterius, scilicet natura et duracione, et differens quia ea que se habent secundum prius et posterius in natura tantum possunt esse, immo semper sunt simul tempore. Illa autem que se habent secundum prius et posterius in duracione nunquam simul sunt tempore. Ergo si creatura habet esse post non-esse secundum ordinem nature tantum, ergo creatura habet simul esse et non-esse, et ita cum

⁸⁸⁸ Damascenus, *De fide orthodoxa* 1, 2, 2, ed. Buytaert, pp. 14-15 et 13,2, pp. 16-17.

^{hhh} Vide supra, n. fff.

ⁱⁱⁱⁱ Cf. Anselmus, *Monologion* 24, ed. Schmitt, I, p. 42: "... quae sola non facta, sed factrix esse inventa est, aperte percipitur."

^{viii} Damascenus, *De fide orthodoxa* 1, 8, 4, ed. Buytaert, p. 32.

mutatur de non-esse in esse, cum adhuc habeat non-esse, non mutatur de non-esse, et per consequens non accipit esse, et ita non mutatur de non-esse in esse, et per consequens cum mutatur de non-esse in esse, non mutatur de non-esse in esse, et per consequens cum creatur, non creatur, et habet simul esse et non-esse. Que omnia sunt adeo absurdia, ut nullus sane mentis possit ignorare.

Item, secunda racio quantum ad hoc sumitur ex generali ratione cuiuscumque produccionis. Omne enim quod mutatur, eciā in creaturam producitur. Ex suo opposito negato producitur vel mutatur, termini enim negativi sunt inicia motuum vel mutacionum, ut alibi dicitur. Sed cum producitur homo ex non-homine et album ex non-albo et iustum ex non-iusto, et magnum ex non-magno, et similiter ens ex non-ente, cum autem in aliis productibilibus sit ordo prioris et posterioris inter mutationis inicium et terminum, non solum ordo nature, sed necessario ordo temporis, sicut patet, quia cum de non-albo fit album, impossibile est illud simul esse hominem et non-hominem. Ergo, cum maior sit mutatio cum de non-ente fit ens, multo forcius erit necessario ordo non solum nature sed eciā duracionis. Nec deus potest facere quod sint simul, sicut nec in aliis mutationibus.

Item, 3^a racio quantum ad hoc sumitur ex opposita versione, creacio enim quedam versio est a non-esse in esse habens oppositam versionem, scilicet ab esse in non-esse, secundum Damascenum in pluribus locis.^{kkk} Ex hoc igitur queritur sic: eadem⁵⁶ racio ordinis est in versione de non-esse in esse et in sua opposita, scilicet in versione de esse in non-esse. Sed in versione de esse in non-esse est necessario ordo duracionis ita quod non possit eius esse et non-esse esse simul, nec potest esse quod eadem simul mutetur de esse in non-esse, ita quod simul sit et non sit. Et ideo necessario prius habuit esse et post, ordine⁵⁷ duracionis, habet non-esse, et per consequens non potest habere perpetuum esse. Ergo similiter in versione opposita de non-esse in esse, non possunt extrema esse simul, et ita necessario quod sic mutatur prius habet non-esse et post ordine duracionis incipit esse, et per consequens nulla ratione potest intelligi habere eternum esse. Sicut igitur deus non potest facere quod illud quod mutatur de esse in non-esse non prius duracione, sic et posterius desinat esse, nec potest facere quod habeat eternum esse a parte post, sic nec potest facere quod id quod per creacionem mutatur de non-esse in esse⁵⁸ non habeat prius duracione non-esse et postea incipiat esse, nec potest facere quod habeat eternum esse a parte ante. Et iste sunt raciones necessarie.

^{kkk} Vide supra, n. ggg.

Item, 3^a principaliter sumitur racio ex condicione eternitatis dupliciter. Primo sumitur racio ostensiva et 2° racio ad impossibile.

Prima igitur racio est ostensiva, et sumitur a simili; duplex⁵⁹ [156ra] enim est mensura extrinseca creature, scilicet extensionis ut locus, et duracionis ut tempus. Ex hac igitur vel mensura que dicitur locus arguitur sic: Deus nunquam potuit facere mundum ita magnum in magno loco quin adhuc potuerit facere maiorem in maiori loco. Ergo eadem ratione nunquam potuit facere tempus ita diuturnum in diuturno tempore quin adhuc potuerit facere diurniorem in diurniori tempore. Sed deus non potest facere aliquid diurnius eterno. Ergo nunquam potest vel potuit facere mundum eternum, et non solum excluditur hoc de mundo, immo de qualibet creatura existente in loco dimensive vel diffinitive. Et hec racio supra in parte tacta est in ratione de inmenso. Hanc rationem facit Augustinus XI libro *De civitate V* ubi ostendit eamdem esse questionem de produccione mundi quantum ad eternitatem temporum et quantum ad infinitatem vel interminabilitatem locorum, et eandem rationem ostendit esse utrobique.⁶⁰

Item, secunda sumitur racio dicens ad impossibile, et hec est multiplex. Quedam enim raciones sumuntur specialiter de eternitate mundi, secundum quod mundus est talis mundus. Alie autem sumuntur ab eternitate mundi et est duplex. Quarum una dicit ad impossibile posicionis infinitatis actualis; alia ad impossibile negacionis causalitatis originalis.

Prima igitur racio dicit ad impossibile posicionis infinitatis actualis sic: Si mundus fuit ab eterno, ergo ab eterno fuerunt homines per generationem multiplici. Cum enim propter⁶⁰ hominem factus sit mundus, et homo sit nobilissima pars universi, nunquam fuit ab eterno sine homine. Ergo necessario fuerunt infiniti homines; ergo infinite anime racionales. Ergo cum sint incorporales, adhuc sunt actu infinite, et ita necessario ponitur actualis infinitas quantitatis discrete. Ex qua eciam necessario sequitur infinitas quantitatis continue, cum enim nulla substancia spiritualis sit quin sit in aliquo loco diffinitive,⁶¹ ita quod omnes continentur infra supremum celum. De quo dicit Damascenus quod est continua materialium et immaterialium, et duo vel plures non sint in uno loco, oportebit esse infinita loca.⁶² Ergo necessario illud celum quod est omnium contentivum oportet esse extensive infinitum. Hanc rationem non potest dari responsio sufficiens, nec est per hoc hec racio permittenda vel non necessaria repudianda, si aliqui philosophi ut hanc necessitatem vitarent, posuerunt quedam absurdum; immo magis ex hoc appetit necessaria que non potest declinari absque hoc quod ponantur aliqua absurdum.

⁵⁹ Cf. Augustinus, *De civitate Dei* 11, 5, CCL 48, pp.325-326.

⁶⁰ Cf. Damascenus, *De fide orthodoxa* 3, 13, 57, ed. Buytaert, pp. 56-57.

et recte racioni contraria. Quidam enim posuerunt circulacionem animarum, ut Platonici,ⁿⁿⁿ quidam ydemptitatem omnium animarum rationalium, sicut Commentator supra *De anima*,^{ooo} et vult imponere Aristotili. Quidam autem posuerunt quod non est impossibile plures animas separatas, quia non est ibi infinitas nisi per accidens.^{ooo} Sed hec omnia que sint frivola satis patet omnibus; non est necesse horum determinacionem ad presens insistere.

Item, secunda racio quantum ad hanc partem dicit ad impossibile negacionis causalitatis originalis sic: Si mundus fuit eternus, ergo fuit homo genitus ab homine, asinus ab asino, et universaliter effectus omnes a suis naturalibus causis <que> processerunt in infinitum a parte ante. Sed si effectus non est nisi per causam suam precedentem, et ista non nisi per aliam precedentem, et sic in infinitum, non erit devenire ad primam causam producentem, et sic prima causa non produxit effectum suum nec ille effectus alium. Et sic nulla causa produxit aliquid, et sic homo non fuit genitus ab homine, nec asinus ab asino, nec aliquis effectus ab aliqua naturali causa. Si enim non est A nisi producatur a B, nec B nisi producatur a C, et sic in infinitum, nunquam erit ponere aliquid creatum. Quod est absurdum, et ad oculum patet esse falsum, cum videmus homines <ex hominibus> plantas ex plantis, et animalia ex animalibus generari. Nec obstat quod dicunt quidam quod licet in causis agentibus per se sic impossibile abire in infinitum, non tamen in hiis que sunt per accidens.^{qqq} Si enim Paulus non fuisse nisi genitus a Petro, nec Petrus nisi genitus ab Andrea, et sic in infinitum, idem est ac si essentialement ordinarentur. Eadem enim racio est et in ipsis et in illis, que per se et naturaliter ordinantur.

Item, 3º sumuntur raciones ab eternitate cuiusque rei. Si enim ponatur aliquid creatum eternum, sequitur necessario inconveniens quadruplex. Quorum primum est quod infinita non erunt infinita, et eternum non erit eternum; 2º est quod infinita preterita non fuerunt preterita et infinita presencia non fuerunt presencia; 3º est quod infinite erunt infinicies infinita maiora quam est, quod toto erunt aliisque partes eae vel etiam maiores.

Prima igitur racio dicit ad inconveniens, quod infinita non sunt vel fuerunt infinita, et quod si est tempus eternum, non est eternum sic: Si enim aliquid creatum duraverit eternaliter [156rb] et tempore eterno,

ⁿⁿⁿ Cf. Augustinus, *De civitate Dei* 10, 30, CCL 47, p. 307.

^{ooo} Cf. Averroes, *In De anima* 3, 5, *Commentarium magnum in Aristotelis De anima libros*, ed. F. S. Crawford (Cambridge, Mass., 1953), pp. 385-386.

^{ooo} Cf. Algazel, *Metaphysica* 1, 6, ed. Muckle, p. 41.

^{qqq} Cf. Algazel, *Metaphysica* 1, 6, ed. Muckle, p. 41.

tunc ibi fuerunt hore vel spacia temporum infinita. Sed infinita non possunt pertransiri a potentia quantumcumque eciam sit infinita si completerur transitus deventum est ad ultimum, et sic non est infinitum. Ergo cum tempora decurrerunt usque ad presens et fuerunt infinita, ergo infinita fuerunt pertransita. Sed nichil pertransiri potest nisi finitum. Ergo sunt finita, et si sunt finita, non est tempus eternum; et ita infinita non sunt infinita; et si est tempus eternum, non est tempus eternum.

Item, 2^a racio dicit ad inconveniens, scilicet quod infinita preterita non fuerunt preterita et infinita presencia non fuerunt presencia sic: Si aliquid creatum fuerit eternum, in illo tempore eterno sunt infinita preterita et fuerunt infinita presencia et infinita futura. Futurum transit per presens in preteritum. Sed infinita non possunt pertransiri. Ergo infinita preterita nunquam transierunt, et sic sunt infinita preterita que non preterierunt.

Item, infinita presencia non fuerunt simul, sed transitive et successive. Sed infinita transire non potuerunt, et ita fuerunt infinita presencia. Ergo infinita preterita nunquam fuerunt preterita, et infinita presencia nunquam fuerunt presencia. Quod est manifeste absurdum. Et ita impossibile est aliquid creatum esse eternum. Vel si dicatur quod infinita preterita transierunt iam non sunt infinita, et ita infinita preterita non fuerunt infinita.

Item, 3^a racio dicit ad inconveniens, quod infinito erunt infinita infinicies maiora ex ea parte qua infinita sic: Si aliquid fuit creatum eternum ita quod habuit tempus eternum, tunc aut aliqua pars illius temporis vel duracionis eterne distat a presenti tempore in infinitum, aut non. Si non, non est infinitum, et per consequens nec eternum. Si sic, tunc arguo a parte ante sic: Vocetur presens tempus P, et illa pars que distat ab ipso in infinitum vocetur A. Tunc ergo A aut habet ante se aliam partem temporis aut ipsa est prima pars. Si est prima pars illius temporis, iam illud tempus habet terminum, et sic non est eternum. Ergo si est eternum illud tempus, oportet quod habeat aliam partem ante se. Et tunc quero aut habet aliam partem ante que distet in infinitum aut non. Si non, ergo erit ibi ponere terminum, et ita erit totum finitum. Si autem distet in infinitum, tunc sit illa pars B, et tunc planum est quod distabit B a P plusquam A in infinitum, et similiter tunc queratur de B, aut⁶² est prima pars et sic non est eternum, aut habet ante se aliam, et sic erit procedere in infinitum. Et sic patet quod infinita erunt infinito maiora infinicies ex ea parte qua infinitum, et adduntur infinicies infinita infinito ex ea parte qua infinitum. Quod est omnino absurdum, cum secundum rectam rationem infinito non possit esse nec intelligi maius. Et hoc tenet communis animi conceptio.

Item, alio modo hec racio dicit ad inconveniens vel impossibile procedo a parte post sic: Si presens tempus quod dictum est P distat ab aliqua

parte temporis eterni in infinitum, que quidem pars dicta est A, ergo cum tempore presenti addatur aliud tempus sequens, ut patet infinito fit addicio et fit maius, et illa addicio potest fieri in infinitum. Ergo erit in infinitum aliquid maius infinito. Si dicatur quod non additur ex ea parte qua infinitum, et hoc non est inconveniens quia finito potest esse vel intelligi aliquid maius; contra: quantum distat a P illa pars temporis signata a P in tempore presenti, tantum econtrario distat P ab A. Ergo P distat ab A in infinitum. Ergo, a parte P est ibi infinitas distancie; tantum enim distat Roma a Parisius quantum Parisius a Roma. Eadem enim est distancia quicunque terminus prius vel posterius ordinetur.

Item, sicut non convenit procedere vel pervenire a P ad A, ita non convenit pervenire ab A ad P, et sic est infinitas equaliter utrobique. Ergo et presenti⁶³ tempori non poterit addi aliquid quod magis distat ab A. Quod est manifeste falsum. Et ita illud quod sequitur, scilicet quod aliquid creatum sit eternum vel habuerit tempus vel duracionem eternam.

Item, 4^a racio dicit ad impossibile quod pars erit equalis vel maior suo toto sic: Si sit ponere tempus vel duracionem alicuius creati eternam, per consequens et infinitum, tunc constat quod illud totum erit continuum. Omne autem totum est divisibile in duas partes. Ille igitur due partes aut sic se habebunt quod utraque erit finita aut utraque infinita, aut una finita,⁶⁴ altera infinita. Quod utraque sit finita est impossibile, quia ex duobus finitis non potest constitui aliquid infinitum. Si autem utraque infinita, tunc quelibet erit equalis sue toti, cum infinitum infinito non sit maius et ambe simul aliquid maius secundum aliquid eo modo quo duo sunt maius aliquid quam unum, etsi non secundum quod infinitum. Si autem altera finita et altera infinita, tunc illa que erit infinita erit ad minus equalis [156va] suo toti. Hoc autem est contra illud generale principium et communem animi conceptionem, qua dicitur infallaciter omne totum est maius sua parte.

Ex universis igitur premissis rationibus patet quod non solum fide⁶⁵ tenetur, sed etiam necessario concluditur mundum,⁶⁶ nec etiam aliquid creatum, non solum non esse sed nec potuisse esse eternum vel a deo eternaliter creatum.

Adnotationes ad Textum

¹ et add. s. v. ² Anselmus] vel add. et del. ³ non add s.v. ⁴ non add. et del.
⁵ non add s. v. ⁶ et add. s. v. ⁷ esse add. s. v. ⁸ unquam corr. ex nunquam
⁹ temporalia corr. ex tempora ¹⁰ non possunt add. s. v. ¹¹ vel corr. ex et
¹² est corr. ex ergo ¹³ risibile lec. inc. (rl^e) ¹⁴ comparetur corr. ex comparatur
¹⁵ illarum lec. inc. ¹⁶ operandum *scripsimus*; operandus cod. ¹⁷ possessio *scrip-*
simus; posicio cod. ¹⁸ possessio *scripsimus*; posicio cod. ¹⁹ Ergo corr. ex Nego
²⁰ per corr. ex in ²¹ scilicet lec. inc. ²² prius lec. inc. ²³ diuicius *scripsimus*;
duraciones cod. ²⁴ versa lec. inc. ²⁵ esse corr. ex essem ²⁶ Idem lec. inc.
²⁷ Anselmus] Augustinus cod. ²⁸ Augustinus] Anselmus cod. ²⁹ loquamur add. in
mg. ³⁰ nisi iure lec. inc. ³¹ unitatem lec. inc. ³² motiva corr. ex mota
³³ aliquo] qui seq. ³⁴ motiva *scripsimus*; mota cod. ³⁵ defensionis lec. inc.
³⁶ fidem *scripsimus*; fides cod. ³⁷ Sicut] Sed Augustinus ³⁸ spacia] ne add.
Augustinus ³⁹ aliqua] aliquam Augustinus ⁴⁰ sane corr. ex sanet ⁴¹ esse corr.
ex eum ⁴² mundum *scripsimus*; ipsum cod. ⁴³ creavit corr. ex creatum ⁴⁴ non
add. s. v. ⁴⁵ possunt corr. ex sunt ⁴⁶ secundum corr. ex sicut ⁴⁷ mundum vel
aliquid rep. ⁴⁸ vix *scripsimus*; vox cod. ⁴⁹ eternum] increatum Richardus ⁵⁰ per
corr. ex pro ⁵¹ iure lec. inc. ⁵² in fine lec. inc. ⁵³ essencia eterna] esse inventa
Anselmus ⁵⁴ produccione corr. ex predicione ⁵⁵ cuiuscumque corr. ex cumque
⁵⁶ eadem corr. ex adem ⁵⁷ ordine *scripsimus*; ordinem cod. ⁵⁸ esse] non-esse cod.
⁵⁸ duplex rep. ⁶⁰ propter *scripsimus*; per cod. ⁶¹ diffinitive lec. inc. ⁶² Aut
scripsimus; At cod. ⁶³ presenti *scripsimus*; potenti cod. ⁶⁴ finita corr. ex infinita
⁶⁵ fide *scripsimus*; facere cod. ⁶⁶ mundum *scripsimus*; ordinem cod.

FRIAR ARLOTTO OF PRATO ON THE ETERNITY OF THE WORLD

Bishop Tempier's condemnation of 219 propositions on March 7, 1277 brought a halt for about a decade to any master's maintaining that God could have made the world eternal. During this decade we have, however, several questions upholding the other side of the question, showing that interest in the possibility of a beginningless world was not dead. Typical of these questions is that of Arlotto of Prato.

Arlotto seems to have been a person of some importance in his own day, sufficiently well thought of that he was called to the position of Minister General of the Franciscan order in 1285. But very little written evidence of his life remains, and of his own compositions there survive only an encyclical letter, two doubtful sermons, and a question on the eternity of the world.¹ He arrived at Paris, a student in theology and a Franciscan, about 1274, at the height of the furor between conservative and moderate masters, and his only extant disputed question shows that he was caught up in the battle on the side of the more conservative theologians.

This work, as we have it, is a *reportatio* and is extant in a single MS, Paris Bibl. nat. lat. 14726, on folios 180-184. This codex contains numerous theological question by a variety of masters, and on folio 180r it is ascribed to friar Arlotto of Prato of the order of Minorites; the ascription is repeated in the top margin of the leaf, but part of it has been cut off in the process of rebinding.

The disputation was probably held while Arlotto was a regent master in 1283 or 1284. The date of the hand which wrote the *reportatio* is contemporary with the disputation, a good Parisian hand of the later thirteenth century. There is no evidence that the text was corrected or reworked by Arlotto; quite the contrary. It is incomplete and repetitious, and it contains several clear mistakes. The responses ignore some of the arguments and answer some not recorded by the reporter. And portions of the work are so compressed and elliptical that they are not intelligible. Some help is afforded by the context and by the responses; and when Arlotto is apparently repeating an argument which we know independently from another author, we can intuit his meaning.

¹ See P. Glorieux, *Répertoire des maîtres en théologie de Paris au XIIIe siècle* (Paris, 1934), II, p. 118.

The context of this work is clear and shows that bishop Etienne Tempier's condemnation in 1277 had done little to inhibit interest in the question of the eternity of the world among Parisian theologians, although it seems to have prevented, for about a decade, anyone's maintaining the position of Thomas Aquinas on the subject. Arlotto clearly has Aquinas's works, especially the *De aeternitate mundi*, much in his mind in this question, and he is at pains to argue what had become the conservative position, more restricted than those of Bonaventure and Pecham, insisting that if the world were beginningless it would be of infinite duration and hence equal to God in duration; and that the impossibility of its eternity can be proved by demonstrative arguments.

The present editors have earlier published separate editions of Arlotto's question,² but each has its own faults. We have here pooled our efforts in an attempt to provide as good a text of the question as is possible.

² Omar Argerami, "Arlotti de Prato, Quaestio de aeternitate mundi (Ms. BN Lat. 14726)," *Patristica et Mediaevalia* 3 (1982), 63-81; Richard C. Dales, "Friar Arlotto of Prato on the Eternity of the World," *Collectanea Franciscana* 56 (1986), 37-51.

Arlotto de Prato, *Utrum mundus sit eternus*

Paris, Bibliothèque nationale MS lat. 14726

Est disputatum per fratrem Alotum de ordine minorum.
Questio est utrum mundus sit eternus. Et iuxta hoc fuit questio facta
utrum mundus potuit esse eternus.

[Articulus primus]

[1] Quod autem ab eterno productus fuerit, hoc videtur, quoniam in divinis est essencia et persona; sed persona personam produxit ab eterno; ergo essencia aliam essenciam produxit ab eterno. Consequencia patet, quia eque potens est essencia sicut persona.¹

[2] Item, divina essencia non est minus potens quam essencia creata. Sed si ab eterno esset essencia creata, sicut ignis ab eterno, esset effectus ab eterno, scilicet splendor sive radius.^a [3] Item, deus uno modo et uniformiter se habet, quia secundum Boecium, immobilis manens² dat cuncta moveri.^b Quare ab eterno fecit, quia aliter esset mutabilis, quia primo non fecisset et postea fecisset.

[4] Item, posita causa, ponitur effectus, quando est sufficiens. Sed deus causa sufficientissima; quare posito deo ab eterno, et ponitur ab eterno mundus.^c

[5] Item, si motus est ab eterno et mobile ab eterno, et si de novo incipiat motus, hoc est per novam relationem inter mobile et motorem. Quare motus per novam relationem et precedens motus per novam, et sic de aliis; et sic erit abire in infinitum, et sic erit ponere mundum ab eterno.

^a Cf. Augustinus, *De trinitate* 6, 1, CCL 50, p. 228.

^b Cf. Boethius, *De consolatione philosophiae* 3, m. 9 CCL 94, p. 51: "stabilis manens das cuncta moveri." Derivatur, ut videtur, ex commentario Bonaventurae in *Sententias* 2, d. 1. pars 1, art. 1, q. 2 in *S. Bonaventurae Opera theologica selecta* (Quaracchi, 1938), II, 17.

^c Cf. Aristoteles, *Metaphysica* 12, 6, 2 (1071b); Augustinus, *De civitate Dei* 10, 31 (CCL 47, p. 309) et Grosseteste, *Hæxæmeron* 1, 8, 5, ed. Dales et Gieben, p. 61.

[6] Item, creatio actio est essencia divina, quia sua actio est sua essentia. Creacio passio est accidentis.^d Sed accidentis habet subiectum. Ergo istius creacionis passive, que est accidentis, subiectum est deus aut creatura aut materia. Non deus, quia nullius est subiectum. Item creatura non, quia quod fit non est. Quare erit subiectum preiacens, et ita erit procedere in infinitum, et materia eterna, et sic mundus eternus.

[7] Item, si mundus non esset eternus, hoc esset quia deus facere non potuit, aut creatura non fuit capax.^e Non primo modo, quia deus omnipotens. Non secundo modo, quia secundum Philosophum in *Thopicis*^f quedam sunt problemata de quibus neutro modo opinamur, et ponit exemplum utrum mundus sit eternus. Quare, si ponis creaturam non capacem aliquo³ modo, opinaremur quod est contra Philosophum, et sic non erit ponere defectum ex parte creature.

[8] Item, deo omne est possibile quod contradiccionem non implicat. Sed quod creatura sit ab eterno nullam implicat contradiccionem.^g Quare non est inconveniens fuisse ab eterno. Minor probatur duplice exemplo. Unum est VI *De trinitate*,^h capitulo primo, de igne et splendore, quia si ignis est eternus, et splendor eternus. Aliud exemplum: X *De civitate dei*, capitulo XXXI, quia si pes ab eterno esset in pulvere, et vestigium pedis esset ab eterno.ⁱ

[9] Item, ponere mundum a parte ante eternum est possibile in permanentibus, et erit actualis. Quare et in successivis erit ponere a parte ante que non erit actualis. Maior patet, quia deus habet ydeas infinitas et producere potest actu ista secundum decreta. Unde potest producere angelum divisim et existencia non repugnat; [181D] quare actu et con-

^d Cf. Alexander Halensis, *De duratione mundi*, ed. Nathanson, p. 76; Anon. I *Quaestiones tres de aeternitate*, series altera, II, 4, supra, p. 29; Odo Rigaldus, *De erroribus circa durationem rerum exeuntium*, art. I, 5, supra, p. 49; Ioannes Pecham, *Utrum aliquid factum sit vel fieri potuit de nihilo ordinaliter*, ed. Brady, pp. 158, 165; Bonaventura(?), *Utrum mundus productus fuerit ab aeterno*, ed. van de Sande (Tilburg, 1983), p. 66.

^e Cf. Thomas Aquinas, *De aeternitate mundi apud Opera omnia*, XVI (ed. Parma, 1852, reimpr. New York, 1950), p. 318A

^f Cf. Aristoteles, *Topica* 1, 11 (104b). Textus ille crux est argumenti Maimonidis, *Dux dubitantium* 2, 15 (Paris, 1520, reimpr. Frankfurt a. M., 1964), fol. 48^v. Ex Maimonide citatur a Boetio de Dacia, *De aeternitate mundi* (ed. Géza Sajó, Berlin, 1964), p. 51 et Aquinate, *Summa theologiae* I, q. 46, art. 1 (ed. Parma, I, 190B)

^g Sic formulatur haec quaestio ab Aquinate, *De aeternitate mundi* (ed. Parma, XVI, 319A-B). Ad hanc dat Thomas etiam duo exempla sequentia ex Augustino sumpta.

^h Augustinus, *De trinitate* 6, 1, CCL 50, p. 228.

ⁱ Augustinus, *De civitate Dei* 10, 31, CCL 47, p. 309.

iunctim simul, et ita actualis infinita; quare et successiva potest esse infinita.^j

[10] Item, deus dedit infinitam durationem a parte post creature, quia creature incorruptibles durature sunt in infinitum; quare et ante potuit, et ita in infinitum; et sic potuit esse eternus. Nec potest esse impedimentum quin ante potuerit, quia non ex defectu creationis nec creature. Non ideo quia ex nichilo, quia nichil alicui non potest resistere. Item, nec inquantum creatura potest resistere.

[11] Item, bonum est sui ipsius diffusivum,^k quare bonum eternum eternaliter erit diffusivum, et ita ab eterno creavit mundum.

[12] Item, quia respondens^l dicebat, quia ratio est ex parte creature quia cum fit, ergo^m est de nichilo.ⁿ Unde non potest esse ab eterno. Contra: Secundum Philosophum luminalia ista lumen recipiunt a sole.^m Creatur autem stella; in instanti sue creationis incepit esse lucida, quia de se non lucida, a sole autem lucida; et hoc non obstante quod de se non lucida, in primo instanti sue creationis incepit esse lucida. Quare non obstante quod creatura de sui natura sit non-ens vel ex nichilo, poterit dici quod mundus factus est ens de non-ente, et tamen potest hoc esse ab eterno.

[13] Item, quarto^o *Metaphysice* "de quolibet affirmatio vel negatio,"^p si fuit, ergo factus in compositione, aut prius potuit aut non potuit, quia non est dicere quod non potuit, aut illud prius potest dici quod prius potuit aut non potuit. Planum est quod potuit. Quare erit dare terminum aut non^q est dare terminum. Quare erit ponere in infinitum a parte ante, et sic mundus factus est ab eterno.

^j Pro possibilitate infinitatis successivae arguit S. Thomas, *Summa theologiae* I, q. 46, art. 1 (ed. Parma, I, 190) et *Summa contra gentiles* II, 38, arg. 4 (ed. Parma, V, 93).

^k Cf. pseudo-Dionysius Areopagitica, *De divinis nominibus* 4, 16. Haec paraphrasis habetur etiam apud Philippus Cancellarius, *Summa de bono* (ed. Wicki), I, p. 6; Alexander Halensis *De duratione mundi*, ed. Nathanson, p. 69; Odo Rigaldus, *De erroribus circa durationem rerum exeuntium*, supra, p. 48; Ioannes Pecham, *Quaestio utrum mundus potuit fieri ab aeterno*, supra, p. 73; et Bonaventura(?), *Utrum mundus productus fuerit ab aeterno*, ed. van de Sande, p. 12. De hoc textu, vide J. G. Bougerol, "Saint Bonaventure et le Pseudo-Denys l'Aréopagite," pp. 81-101.

^l Cf. Ioannes Damascenus, *De fide orthodoxa* 1, 8, ed Buytaert, p. 133: "Creatio autem in Deo, cum sit voluntatis opus, Deo profecto coaeterna non est. Haud enim natura comparatum est, ut quod ex nihilo producitur eamdem cum eo quod initio caret, et sempiternum est, aeternitatem aut perpetuitatem habeat."

^m Fortasse conferendum est *Meteor.* 1, 8 (345a).

ⁿ Aristoteles, *Metaphysica* 4, 4, 29 (1007b); et "Auctoritates IIII libri Metaphysicae Aristotelis," 97, apud J. Hamesse, *Les auctoritates Aristotelis* (Louvain, 1974), p.123. Textus *Metaphysicae* illic citati (1005b19-20, 23-24) non plene cohaerent cum versione latina.

[14] Item, agens per motum agit successive, sed agens sine motu agit in instanti. Quare, cum deus agat in instanti, agit effectum sine prioritate durationis et solum sufficit quod precedit ordine nature.

[15] Item, creatura produci ab eterno non implicat contradiccionem, quia hoc esset a parte creationis vel a parte creature. Non primo modo nec secundo, quia hoc non esset nisi quia ex nichilo, quia implicat⁸ contradiccionem, quia facta est inordinabiliter post nichil; quare nichil ante ipsam. Sed hoc non facit quin post nichil, quia "prius nichil" non dicit ordinem. Vel non potest per hoc sequi ordo durationis, quia non sequitur: "si est ordo, ergo ordo durationis."⁹ Sed est fallacia consequentis a superiori ad inferius affirmando.

[16] Item, non est dare instans ultimum ex parte post.^p Ergo nec instans primum ex parte ante; quare erit ponere mundum et a parte ante eternum.

[Articulus secundus]

Ad articulum secunde questionis, quod fuit possibile, primo ostenditur; et secundo ostenditur quod fuit necessarium.

[1] Quod autem fuerit possibile appareat in singularibus quia quedam singularia sunt incorruptibilia que abstrahunt ab omni nunc et non determinant aliquid nunc, et ita indifferenter considerant quodlibet nunc. Hoc autem est esse ab eterno.

[2] Item, hoc appareat in speciebus, quia species incorruptibiles sunt ubique et semper, quare in quolibet nunc. Hoc autem est esse ab eterno; quare possibile fuit quod fieret ab eterno. [182A]

[3] Item, essentia, quantum est de se, indifferenter se habet ad esse et non-esse. Unde abstrahit ab utroque. Quare indifferenter se habebit. Et ita si non potuit esse ab eterno, eadem ratione possibile fuit quod esset ab eterno.

[Responsio]

Ad istam questionem: primo "utrum mundus productus fuit ab eterno," dicunt quidam quod productus fuit ab eterno quantum ad suum esse

⁸ Distinctio inter prioritatem temporis et prioritatem naturae, ex Boethio derivata, (*De consolatione philosophiae* 5, pr. 6,) arguitur copiose ab Aquinate *De aeternitate mundi* (ed. Parma, XVI, 319B-320A).

^p Cf. Aristoteles, *Physica* 4, 10 (218a).

materiale, non autem quantum ad esse actuale. Alii dicunt quod utroque modo ab eterno fuit productus, et quantum ad esse materiale sive potenciale, et quantum ad esse actuale sive formale. Item, tertia est opinio quod neutro modo fuit productus ab eterno. Prima opinio fuit Platonicorum, voluit enim Plato materiam ab eterno unde generabat tempus. Secunda fuit Aristotilis, posuit enim mundum ab eterno utroque modo. Tertia opinio est Moysi, quia posuit quod utroque modo incepit in tempore.

De secundo articulo, qui tangit secundam questionem: "utrum possibile fuit quod fieret ab eterno," super hoc sunt opiniones et theologorum. Quidam dicunt quod non potuit nec fuit possibile fieri. Alii dicunt quod possibile fuit quod fieret ab eterno. Unde, combinando duos articulos sive duas questiones, due sunt opiniones: quidam dicunt quod productus fuit ab eterno et produci potuit; alii dicunt quod non fuit productus, sed tamen produci potuit.

Quando de eternitate mundi queritur, potest intelligi dupliciter secundum quod recitat ab Augustino XI *De civitate*, capitulo IIII, quod ab eterno fuit, non tamen fuit factus; et dicit Augustinus quod erronea fuit opinio.⁹ Alii dicunt quod habuit initium causale et iniciale. Alii dicunt quod fuit a deo ab eterno per refulsionem¹⁰ sicut umbra: filius fuit ab eterno sicut lux, creatura sicut umbra. Alii quod ab eterno per voluntatem conditoris.¹¹ Primi duo modi non habent¹² veritatem. Tertius modus habet opiniones: quidam quod ab eterno potuit facere mundum eternum; alii quod nullo modo; et ita dico quod non fuit productus ab eterno.

Dicunt etiam quod produci non potuit. Una ratio est quia si fuisset ab eterno, plenus fuisset plantis,¹³ et fuisset homo; et cum homo sit corruptibilis, ex corruptibilibus autem finitis non potest fieri duratio infinita quare numero infiniti homines precesserunt¹⁴ habentes animam rationalem, sed moriente homine, non moritur anima eius. Quare anime actu infinite simul erunt. Hoc autem est contra Philosophum, quia impossibile est infinitum esse actu, ut habetur in tertio *Physicorum*.¹⁵

Respondent aliqui quod non precesserunt anime infinite,¹⁶ quia anime migrant de corpore in corpus. Sed hoc est erroneum, quia hoc erat poeti-

⁹ Augustinus, *De civitate Dei* 11, 4, CCL 48, p. 324.

¹⁰ Cf. ps.-Aristoteles (Nicolaus Damascenus), *De plantis* 1, 2 (817b).

¹¹ Cf. Aristoteles, *Physica* 3, 6 (207a).

¹² Fons huius argumenti apud Latinos est Algazel, *Metaphysica*, 1, 6 (ed. J. T. Muckle, Toronto, 1933), pp. 41-42. Consequentiae numeri infiniti defunctorum hominum sumuntur ex Grosseteste, *Hæxaëmeron*, 1, 8, 7, probabiliter via Bonaventuræ *Comm. in Sent.*, 2, d. 1, pars 1, art. 1, q. 2. S. Bonaventuræ *Opera theologica selecta* (Quaracchi, 1938), II, 14-15 et Pecham, *Utrum mundus potuit fieri ab aeterno*, supra, p. 79.

cum Pictagoricorum.^u Aliorum est solutio quod non fuerunt infiniti homines, sed quod¹³ unus intellectus omnium, et hec fuit opinio Commentatoris,^v et est erronea; alii quod anima rationalis est corruptibilis, et ita non sunt infiniti anime actu, quia secundum istos anima educitur de potentia materie. Hec autem opinio fatua est et contra philosophiam. Alii dicunt quod mundus circumscripto homine potuit fieri ab eterno, ita quod potuit esse quod hominem non contineret.^w Contra: Ante hoc potuit, ponatur in esse. Sequitur impossibile, ut dictum est, quia tantum [182B] potest super unam creaturam, sicut super aliam.

Secunda autem positio ponit quod non potuit facere ab eterno. Quendam enim per motum fiunt, et in talibus "fieri" precedit "factum esse." Que autem producuntur non per motum, simul est "fieri" et "factum esse." In hiis ergo que per motum, "fieri" precedit "esse factum." Unde in permanentibus non est dicere secus in successivis, et ita non fuit ab eterno.

Item, Genesis: *Requievit ab omni opere quod patrarat,*^x vocatur illud operari A instans. Si ante¹⁴ non, quare non ab eterno; si ante, ergo fuit antequam fieret.

Alia ratio quod non potuit fieri ab eterno de nichilo: quia aut ponetur ordo pro duratione materialiter aut originaliter. Nec hoc modo nec illo potest esse quod fieri possit ab eterno. Si dicatur quod necessarie factus fuit, et potuit esse de non aliquo. Contra: Hoc non sufficit, immo oportet dicere quod non fit ex aliquo. Ergo ordo fit affirmatus, aut ergo erit ordo nature tantum. Et talia sunt simul tempore, qua ratione in uno instanti, ita in tempore. Quare sicut dicitur modo coevum,¹⁵ ita potest dici quod non est. Quare erit ordo durationis, et ita non potest fieri ab eterno, cum sit ibi ordo durationis. Iterum, quod de esse tendit ad non-esse, ordo est quod esse precedit non-esse duratione. Quare econtrario, si procedat¹⁶ de non-esse ad esse, non-esse precedit duratione. Quare mundus fieri non potuit ab eterno.

Iterum, impossibile est illud fieri ad quod sequitur inconveniens. Si ponamus quod mundus potuit fieri ab eterno, sequitur inconveniens. Quare non fuit possibile quod mundus fieret ab eterno. Ymaginemur¹⁷ enim infinitum ante et post quod duraverit.^y Quare dividi poterit illud totum infinitum ante et post in duas partes, et sunt equales. Medietas

^u Cf. Aristoteles, *De anima* 1, 3 (407b).

^v Cf. Averroes, *In De anima* 3, 5. *Commentarium magnum in Aristotelis De anima libros*, ed. F. S. Crawford (Cambridge, Mass., 1953), pp. 385-86.

^w Cf. Aquinas, *De aeternitate mundi* (ed. cit., XVI, 320B).

^x Gen. 2.2.

^y Paraphrasis est argumenti Ioannis Pecham, *Utrum mundus potuit fuisse ab aeterno*, supra, pp. 78-79.

autem summitur a binario; quare tempus quod precessit erit equale isti tempori quod sequetur. Modo sic omne infinitum in extremis ubicunque dividetur in partes equales, si in duas medietates usque ad horam tertiam, ergo erit equalitas temporis in nunc instanti, et usque ad tertiam; et ita pars esset equalis toti. Quare non potuit mundus esse eternus a parte ante et a parte post.

Quidam autem respondent ad hoc quod si esset actu infinitum, tunc in extremis potest ubique dividi in partes equales. Sed sic non est hic, quia in tempore¹⁸ preterito ante nunc instans infinitum actu, sed post est ponere in potentia, quia partes future se habent sicut dies. Et ago si istud non obstat, quia sicut tempus preteritum est actu infinitum, quare similiter possibile est quod sit post actu infinitum.

Item, si ab eterno mundus fuisset, iam artes non fuisset invente nec aliqua scientia, et ita vana esset tota philosophia; nec etiam fuissent facte iste habitationes.^z Et ipsi respondent ad hoc quod artes perdite fuerunt et post ea invente.

Item, quod adhuc non fuerit eternus, nec esse potuit, appareat alia ratione, quia si ab eterno partes equinoctiales et aliae quam equinoctiales fuissent et precessissent in infinitum, iam hec terra que est habitata aliquando fuisset [182C] non habitata, et terra¹⁹ que propter approximationem solis non est inhabitata fuisset aliquando habitata; et de hoc fuisset aliquod memoriale scriptum. Sed de hoc nichil pervenit ad nos quod oporteat istam alternationem ponere. Tholomeus, qui fuit magnus, <dixit> quod spera ultima, que continet omnes orbes, suum motum peragrat in XXXVI milibus annorum, et quod motu²⁰ istius spere omnes moventur.^{aa} Sed secundum hoc sequetur quod terra habitabilis aliquando fuisset inhabitabilis, et inhabitabilis similiter fuisset habitabilis. De hoc autem non est scriptum memoriale, nec aliquid ad nos de hoc pervenit.

Iterum, quando diverse partes considerantur quantum ad diversos, prius est preteritum, deinde presens, et tertio futurum. Sed si consideremus tempus quantum ad unum, prius est tempus futurum. Quare ante preteritum fuit aliquid presentialiter; sed ante eternum nichil est.

^z Ad hoc argumentum clarius intelligendum, vide fontem eius, id est Aquinatis *Summa theologiae* I, q. 46, art. 2, arg. 4 (ed. Parma, I, 191B): "Praeterea, manifeste appareat artes alias et habitationes regionum ex determinatis temporibus incepisse. Sed hoc non esset si mundus semper fuisset. Mundum igitur non semper fuisse manifestum est;" et responsionem Thomae (p. 192B): "Ad quartum dicendum quod ponentes aeternitatem mundi ponunt aliquam regionem infinites esse mutatam de inhabitabili in habitabilem et e converso, et similiter ponunt quod artes propter diversas corruptiones et accidentia infinites fuerunt inventae, et iterum corruptae. Unde Aristoteles dicit in libro 1 *Meteororum* quod ridiculum est ex huiusmodi particularibus mutationibus opinionem accipere de novitate mundi totius."

^{aa} Cf. *Almagestum* 7, 3.

Item, per Philosophum: "Omne quod est, quando est, necesse est esse."^{bb} Quare si ab eterno, cum tota eternitas simul sit, non potest non fuisse, et sic non esset²¹ ponere futurum. Et sic apparet quod mundus non potuit esse eternus nec fuit eternus. Hoc etiam probatur per Richardum secundo *De trinitate*, c. IX,^{cc} et per Augustinum XII *De civitate*,^{dd} quod nichil creature potest esse coeternum creatori.

[Responsiones ad argumenta]

[1] Ad primum, "eque potens est essentia in divinis sicut persona," dicendum quod in divinis est capax; quare potuit produci ab eterno, non sicut creatura.

[2] Ad aliud, "quod si ignis esset eternus," dicendum quod istud non fieret quod splendor esset de nichilo, sed de ipso sole, sicut pater produxit filium de se ipso; sed non sic est in creatura.

[3] Ad aliud, "quod deus uniformiter," dicendum quod ex parte sua est uniformitas quando fit de non-producente producens.

[4] Ad aliud, "quod est causa sufficiens," dicendum quod habet locum in agente de necessitate nature, sed deus est agens ad voluntatem.

[5] Ad aliud, "quod nova relatio et novus motus," dicendum quod est nova relatio, sed per nullum motum, sed per exitum creature de non-esse ad esse.

[6] Ad illud, "quod creatio passio est accidens," dicendum quod subiectum eius est res creata, et tu dicis quod sic non est, hoc est in successivis, non autem in permanentibus.

[7] Ad aliud, "quod in quibusdam problematibus neutro modo possimus opinari," dicendum quod Philosophus ponit exemplum de "quantum ad alios"; alio modo contradicit²² illi quod dicit tertio *Ethicorum*,^{ee} quod de eternis non est consilium et ponit exemplum ut quod mundus sit eternus.

[8] Ad aliud, "quod non implicat contradiccionem," dicendum quod non valent exempla, ad hoc quod mundus sit eternus, de vestigio, quoniam

^{bb} Aristoteles, *De interpretatione* 9 (19a). Hoc supposito, positionem dicentem aeternitatem mundi ex parte ante impossibilem esse proposuit Henricus de Gandavo, *Quodlibet I*, qq. 7 et 8, ed. R. Macken, OFM (Louvain/Leiden, 1979), pp. 40-41. Cf. etiam *Anonymous*, *Quaestio utrum mundus potuerit produci ab aeterno*, infra, p. 170.

^{cc} Richardus de Sancto Victore, *De trinitate* 2, 9, ed. Ribaillier, p. 116.

^{dd} Augustinus, *De civitate Dei* 12, 16, CCL 48, pp. 371-72 et aliis locis.

^{ee} Cf. Aristoteles, *Ethica* 3, 3 (1112a).

non esset ex nichilo, sed ex pede. Similiter de splendore, quoniam non esset ex nichilo, sed ex sole.

[9] Ad aliud, "deus ydeas actu et simul existentes," dicendum quod duplex est natura, universalis et particularis. Quod aqua ascendit, hoc est contra naturam particularem, non autem contra naturam universalem, quoniam hoc fit ne esset ponere vacuum in universo. [182D] Ita est de natura universalis quod angeli non sint simul, sed sint²³ diversi et ordinati.

[10] Ad aliud, "quod aliquae substantie incorruptibles," dicendum quod non est simile, quia in infinito ante partes sunt actu, sed post sunt in potentia.

[15] Ad aliud, "quod nec a parte creationis nec creature," dicendum quod defectus est ex parte creature non quia creatura quia ex nichilo, et tale non est possibile quod sit ab eterno.

[11] Ad aliud, "bonum est sui ipsius diffusivum," dicendum quod creatura capax ad hoc non fuit.

[12] Ad aliud, "quod stella in instanti sue creationis," dicendum quod magis facit in contrarium, quia accepit lumen statim, et ita non precessit quod fuerit non lucida. Si dicas quod ab alio quia a sole, non constat, quia non fit ex nichilo sed ex aliquo, quia a sole, sicut filius in divinis producitur de substantia patris ab eterno.

[16] Ad aliud, "quod a parte post non est reperire ultimum instans," dicendum quod non est simile, quoniam a parte ante sunt partes in actu, a parte post in potentia et in fieri, sicut in numeris.

[4] Ad aliud, "quod deus est causa sufficiens," dicendum quod defectus est ex parte creature, cum ex nichilo sit producta.

[Plures rationes contra praedictas quaestiones]

Item, contra predictas questiones adhuc fiebant argumenta, scilicet:

[1] Quod fuerit factus eternus et quod fieri potuit, quia dicit Philosophus libro *De plantis*^{ff} quod mundus semper fuit plenus plantis, quare fuit eternus.

[2] Item, secundum Philosophum et Augustinum quod quedam veritates create sunt eternaliter vere, et ponitur exemplum quarto *Physicorum*,^{gg}

^{ff} Cf. ps.-Aristoteles (Nicolaus Damascenus), *De plantis* 1, 2 (817b), non autem ad verbum. Vide *Nicolai Damasceni De Plantis Libri Duo Aristoteli Vulgo Adscripta*, 1, 8, ed. E. H. F. Meyer (Leipzig, 1841), p. 13.

^{gg} Aristoteles, *Physica* 4, 12 (221b3-5): "Quare manifestum est quoniam quae semper sunt, secundum quod semper sunt, non sunt in tempore: neque enim continentur sub tempore, neque mensuratur esse eorum sub tempore." Et *Physica* 4, 14 (224a2-13), ubi indicantur similitudo et differentia triangulorum; sed illic non dicit Aristoteles

sicut ille que non mensurantur tempore, scilicet quod triangulus habet tres <angulos>, et Augustinus ponit exemplum de ista veritate quod est eterna: duo et tria sunt quinque,^{hh} quia dicebatur quod iste veritates sunt eterne quantum ad esse ydeale divinum. Contra, hoc: quia iam iste veritates non essent distincte ab aliis in eternitate, quia in hoc non est differentia, quia omnes res habent ab eterno esse ydeale.

[3] Item, Augustinus *Ad Volusianum*: "Tota ratio facti est potentia facientis,"ⁱⁱ quare potest produci quia deus potuit. Probatio consequentie: Magne potentie mundum producere sicut filium generare. Sed generavit filium ab eterno. Quare similiter mundum producere potuit ab eterno.

[4] Item, cum deus sit agens per voluntatem, si non ab eterno, aut erit differentia in non-entitate aut in eternitate. Non propter non-entitatem, quia secundum Philosophum non-entis non sunt species nec differentiae.^{jj} Item nec in eternitate differentia. Quare potius in tempore quam in eternitate, quia in eternitate non sunt differentiae temporis, quia eternitas omnia simul complectitur,^{kk} et sic, cum non sit differentia, quare potius in tempore; vel ab eterno, vel quod numquam fuerit; quare tempus fuit ab eterno.

[5] Item, quando positio rei sequitur ad eius destructionem est ponere illud eternum, quia "de quolibet affirmatio vel negatio;" quod si ad non-esse sequatur, sequitur ad destructionem esse intendere quod sic in tempore ponamus. Ergo mundum in tempore non incepisse tunc, sicut si incepit in tempore prius. Ergo fuit quod non fuit. Prius autem dicit ordinem in tempore. Iterum, secundum Augustinum, si nulla veritas est, aliquid est verum, scilicet illud, scilicet nullam veritatem esse.^{ll} Ergo si nullum tempus fuit ab eterno, [183A] verum est²⁴ illud dicere nullum

haec aeterna esse.

^{hh} Non potuimus invenire locum Augustini ut citatum. Cf. autem *De libero arbitrio* 2, 8, 21 (CCL 29, p 251): "Et quidquid sensu corporis tango, veluti est hoc caelum et haec terra, et quaecumque in eis alia corpora sentio, quamdiu futura sint nescio: septem autem et tria decem sunt; et non solum nunc, sed etiam semper; neque ullo modo aliquando septem et tria non fuerunt decem, aut aliquando septem et tria non erunt decem. Hanc ergo incorruptibilem numeri veritatem, dici mihi cuilibet ratiocinanti esse communem." Et *De ordine* 2, 19: "Sed unum ad duo vel duo ad quatuor verissima ratio est: nec magis heri fuit ista ratio vera quam hodie, nec magis cras aut post annum erit vera, nec si omnis iste mundus concidat, poterit ista ratio non esse. Ista enim semper talis est." De duabus et tribus autem nihil invenimus.

ⁱⁱ Augustinus, *Epistola 137: Ad Volusianum* 2, 8, CSEL 44, p. 107; cf. Pecham, *Utrum mundus potuit fuisse ab aeterno*, supra, p. 73.

^{jj} Conferendum est fortasse Aristoteles, *Metaph.* 3, 4, 29-30. (1001a-b).

^{kk} Cf. Boethius, *De consolatione philosophiae* 5, pr. 6 (CCL 94, p. 101).

^{ll} Cf. Augustinus, *Soliloquia* 2, 2, PL 32, 886.

tempus fuisse, et illud fuit aut omne tempus et quid creatum, et sic erit abire in infinitum vel ponere mundum ab eterno.

[6] Item, substantie separate, secundum Philosophum, statim sunt id quod sunt, cum non sit potentia ad non-esse.^{mm}

[7] Item, creaturam inveniri ab eterno in mente divina divinam essentiam significat. Sed deus potest producere cuius habet ydeam. Ergo potest producere creaturam ab eterno.

[8] Item, ratio quare non potuit: quia in creatura contradictio implicatur, quia creatura de se non habet esse, sed ab alio. Contra, hoc: quia pater eternus filium produxit eternum, et filius est ab alio, et tamen ab eterno. Quare in creatura non impediet quin possit esse ab eterno, licet sit ab alio.

[9] Item, quod aliqua creatura in natura humana esset subsistens, et a verbo assumpta non potuit esse, sed quod habet esse in supposito divino potuit esse. Habere tres <angulos> est passio de genere accidentis et non ab eterno. Sed si triangulus esset ab eterno in quo remanet illa passio, illa passio fuisse ab eterno. Verbum autem fuit ab eterno, et natura humana substantiva²⁵ in verbo; ergo potuit ab eterno substantiari. Quare creatura poterit esse ab eterno.

[10] Item, novitas non est de necessitate creature, quantum²⁶ ex parte creature ratione essentie, quia abstrahit ab omni accidente.

[11] Item, nec ex parte ipsius esse creature, quia aut creature aut essentie. Sed nullo modo, ut visum est, quare nullo modo recipit novitatem, et sic erit creatura, sive mundus, ab eterno.

[12] Item, Avicenna quarto sue *Metaphysice*: creatura si non est ab eterno, ergo possibile est esse antequam esset.ⁿⁿ Non in se est ipsa intentio nec in ipso deo, quia se habet in ratione amati et desiderati. Quare non in intentione efficientis; quare in aliquo; quare in eterno. Et hoc erit creatum, quare erit ponere creaturam ab eterno.

[13] Item, intelligamus ista tria diversa: essentiam, esse actu, et creatum esse, quod nulla creata. Quare creatio passio est prima creatio; sed ante istam alia, quod esse non debet.

[14] Item, Augustinus *De immortalitate anime* quod anima est incorruptibilis;^{oo} et proportio debet esse inter intelligibile et intelligentem. Quare intelliget sub ratione eterni; quare intellectus erit eternus.

^{mm} Aristoteles, *Physica* 3, 4 (203b).

ⁿⁿ Cf. Avicenna, *Metaphysica*, 4, 2. *Liber de philosophia prima sive scientia divina*, ed. S. van Riet (2 vol., Louvain/Leiden, 1980) I, 208.

^{oo} Augustinus, *De immortalitate animae* 5, 9, PL 42, 1025.

[15] Item, Avicenna quarto *Metaphysice*: deus intelligendo suam essentiam res ordinate producit;^{pp} quare ab eterno.

[16] Item, possibile est mundum non fuisse ab eterno; quare necesse est non fuisse. Si autem pro contingentia accipitur ad utrumlibet, possibile est mundum ab eterno fuisse.

[17] Item, secundum Platonem, optimi²⁷ optima adducere.^{qq} Sed deus est optimus; quare optima. Sed optimum fuit ab eterno; quare fuit ab eterno.

[18] Item, plura paucioribus sunt eligenda; plura bona fuissent si mundus fuisset ab eterno.

[19] Item, aut potuit aut non potuit. Si sic, habeo propositum. Si non, aut est defectus ex parte creatoris²⁸ aut [183B] creature. Primo modo non, nec secundo modo, quia hoc esset aut ratione actus aut potentie. Sed neutrum impedit, quare potuit esse ab eterno.

[20] Item, cum sit agens de voluntate, aut creationis ab eterno, aut²⁹ de novo in tempore. Si primo modo, habeo propositum. Si secundo modo, sequetur quod sit mutabilis; quod est inconveniens.

[21] Item, esse super essentiam quandam relationem dicit ab eterno. Sed esse relationem novam potest evenire absque mutatione in fundamento, sicut Sorti albo Plato est similis, quia de novo albus non facta aliqua mutatione Sortis.

[Responsiones ad argumenta]

Ad questionem istam iam dictum est quod fuerunt plures opiniones: prima quod fuit productus ab eterno quantum ad esse materiale sive potentiale, non autem quantum ad esse actuale sive formale. Secunda fuit Aristotilis, scilicet quod fuit productus ab eterno et quantum ad esse materiale et actuale. Probat enim in VIII <*Physicorum*> infinitatem motoris per infinitatem motus,^{rr} et ita simpliciter ponit mundum fuisse ab eterno. Tertia est opinio fidei catholice, quod utroque modo cepit in tempore, secundum quod dicit Moyses: *in principio creavit deus celum et terram*,^{ss} et cetera. Ad aliam questionem "utrum potuerit fieri ab eterno," visum est qualiter sit respondendum, quia quidam dicunt quod potuit, alii quod videtur verius quod non potuit.

^{pp} Cf. Avicenna, *Metaphysica* 9, 6, ed. cit., II, p. 495.

^{qq} Cf. Plato, *Timaeus* 29E (ed. J. H. Waszink, *Timaeus a Calcidio translatus commentarioque instructus*. Plato Latinus 4 [London, 1962], p. 22).

^{rr} Cf. Aristoteles, *Physica* 8, capp. 1, 5, 6, 9.

^{ss} Gen. 1:1.

[1] Ad primum de plantis, dicendum quod Philosophus loquitur secundum suam opinionem qui ponebat mundum esse eternum. Vel aliter: quod omni tempore quod fuit, plenus³⁰ fuit plantis. Sed ab eterno non fuit, nec per consequens ab eterno fuit plenus plantis. Vel tertio modo quod ille liber non fuit Aristotilis.

[2] Ad aliud de Augustino, "quod quedam creature," dicendum quod habent esse divinum in mente divina, et est intelligendum in illis quando in subiecto intelligitur predicatum.³¹ Dices enim "sedes" non fuit ab eterno in mente divina quod non semper sedet.

[3] Ad aliud, "quod magne potentie creare mundum sicut est generare," dicendum quod non est simile, quia de nichilo non est generare, sed creare est de nichilo. Nec propter hoc est impotens, quia ad negativam non sequitur privativa. Vel potest dici quod istud est propter defectum creature, cum sit ex nichilo.

[4] Ad illud "quod non est differentia in non-entitate et in non-eternitate," dicendum quod semper et numquam non sunt contradictoria, sed sunt contradictoria: semper, non-semper.

[5] Ad aliud, "quando positio sequitur ad destructionem," dicendum quod illud tempus non fuit ante tempus nisi ymaginatum, nec falsa ymaginatio quia potuit esse tempus, vel ponit ipsum in ipsa eternitate.

Ad aliud quod fiebat quod erat obmissum in opponendo, "eterne rerum conditor quare res ab eterno," dicendum quod hoc "eterne" ponitur substantive et non adjective, scilicet "domine eterne, tu qui es rerum conditor."

[6] Ad aliud, secundum Philosophum, "quod substantiarum separatarum quiditas est suum esse,"³² dicendum quod in III *Physicorum* vult hoc dicere [183C] quod in perpetuis non differt posse et esse, etsi habeant potentiam ad non-esse; dico quod non sunt corruptibles propter hoc, sed sunt adnichilabiles.

[7] Ad aliud, "ydeam in deo," dicendum quod ydeam habuit, sed non sequitur quod potuit. Verum est practica sed ante speculativa earum rerum, que non erunt, quia sub ratione intelligentis.

[8] Ad aliud, "quod esse ab eterno," dicendum quod non est instantia, quia filius a deo et deo, sed creatura est a deo et de nichilo.

Ad aliud, "quod non mensuratur tempore," dicendum quod argumentum omisum quod aliquo modo erit factum, sicut³³ duo et tria sunt quinque, dicendum quod ista veritas, antequam mundus fieret, erat in mente divina. Item non sequitur: "non mensuratur tempore, ergo coetera," sed quia coequatur temporis.

³⁰ Aristoteles, *Physica* 3, 4 (203b).

[9] Ad aliud, "natura humana substantialiter in verbo," dicendum quod non est simile, quia passio, sicut habere tres <angulos>, est a principiis subiecti. Sed creatura est de nichilo in subposito divino, non videlicet si quod prius est, non est ab eterno nec posterius. Sed non potuit natura humana produci ab eterno, nec potuit substantiari in subposito divino ab eterno quod posterius.

[10] Ad aliud, "quod novitas non est de necessitate creature," dicendum quod ratione essentie prout est in actu, et effectum nova sequitur relatio.

[12] Ad aliud, "quod si creatura incepit intentio," et cetera, dicendum quod intentio est in deo active et habet rationem efficientis et finis, et ipse idem est efficiens et finis. Nec propter hoc est motus hoc modo quod moveatur. Sed angelus per tempora et loca movetur,^{uu} tamen per intellectum et voluntatem.

[13] Ad aliud, "quod intelligentur tria," dicendum quod argumentum supponit quod inter illa tria sit ordo secundum rationem factibilis, et tamen simul facta fuerunt illa tria. Iterum, una relatione ad deum referuntur.

[14] Ad aliud, "inter cognoscens et cognitum," dicendum quod non oportet quod propter hoc sit in qualibet convenientia proportionis. Iterum, immortalitas et incorruptibilitas sunt conditiones obiecti in quantum intelligibilis, sed eternum non conditio.

[16] Ad aliud, "quod potuit," dicendum quod accipitur "potuit" prout est commune³³ transcendens, vel quod dicit necessario si possibile esset ipsum fuisse ab eterno.

[17] Ad aliud, "optimi," et cetera, dicendum quod hoc est verum in genere, etsi illud esset possibile fieri.

[18] Ad aliud, "plura bona sunt paucioribus," et cetera, dicendum quod verum est si esset possibile, sed non fuit possibile quod mundus esset ab eterno.

[20] Ad aliud, "quod deus agat per voluntatem," dicendum quod sic, sed in ipso non est mutatio, sed in producto.

Ad aliud, "sufficiens agens," dicendum quod ex parte duorum et produxit ex nichilo. Si enim sol ab eterno esset ad illuminandum, in instanti illuminaret, sed si de aere luminoso faceret tenebrosum non statim, quia tenebra precedit esse luminosum, et per hoc apparet solutio ad ea que querebantur.

^{uu} Cf. Augustinus, *De Genesi ad litteram* 8, 20, CSEL 28.1, 258-59.

Adnotationes ad Textum

¹ essentia sicut persona *lect. inc.* ² manens *scripsimus*; movens *cod.* ³ aliquo
scripsimus; altero *cod.* ⁴ respondens *lec. inc.* ⁵ ergo *scripsimus*; quia *cod.* ⁶ IIII°
add. cod. ⁷ non *rep. cod.* ⁸ implicat *scripsimus*; si *cod.* ⁹ refulsionem *scripsi-*
mus; refulsionem *sive* resolutionem *cod.* ¹⁰ conditoris *scripsimus*; conditionis *cod.*
¹¹ habent *rep. cod.* ¹² precesserunt *scripsimus*; processerunt *cod.* ¹³ quod *scrip-*
simus; quia *cod.* ¹⁴ ante fortasse legendum est: autem ¹⁵ coevum *conieci-*
mus; celum *cod.* ¹⁶ procedat *scripsimus*; procedatur *cod.* ¹⁷ Ymaginemur *scripsimus*; Ymagi-
nus cod. ¹⁸ tempore *scripsimus*; corpore *cod.* ¹⁹ terra *scripsimus*; certa *cod.*
²⁰ motu *scripsimus*; motus *cod.* ²¹ esset *scripsimus*; esse *cod.* ²² contradicet
scripsimus; contradictent *cod.* ²³ sed sint *conieci-*
mus; hoc fuit *cod.* ²⁴ est corr. ex
fuerit ²⁵ substantiva *scripsimus*; subcausativa *cod.* ²⁶ quantum *scripsimus*; quoniam
cod. ²⁷ optimi *scripsimus*; optime *cod.* ²⁸ creatoris *scripsimus*; creationis *cod.*
²⁹ aut] non *add. cod.* ³⁰ plenus *rep. cod.* ³¹ predicatum *lec. inc.* ³² sicut] sunt
add. cod. ³³ commune *lec. inc.*

GILBERT OF STRATTON ON THE POSSIBILITY OF A BEGINNINGLESS WORLD

After the condemnation of 1277, the Parisian Dominicans did not rush to defend the doctrine of Aquinas on the possibility of a beginningless world. But we have evidence in Assisi, Biblioteca comunale MS 158¹ that Thomas's teaching on this subject was being defended at Oxford as early as 1287 or 1288. On folios 298ra - 300ra of that MS is a work beginning: "Supposito secundum fidem catholicam," explicitly ascribed in the lower margin to master Gilbert of Stratton² (*Questio magistri Gilberti de Stratton*). Not only does this work begin with exactly the same words as Aquinas's *De aeternitate mundi*; it is in fact an almost verbatim version of Aquinas's treatise.

The changes are slight but significant. Especially near the beginning (notes 3, 4, 5, 9, 15, 17), the text has been abridged somewhat; a few sections have been paraphrased (notes 8, 13, 24, 30, 85); some words have been replaced, among which the most important is the substitution of "adversariis" for "dicentibus contrarium" (note 6) -- others may be the result of textual corruption; two verbs in the first person have been deleted (notes 27, 31); and an explanatory sentence or phrase has been added to clarify the meaning (notes 21, 22, 33, 36, 37, 39, 53, 62). These changes, although slight, are enough to show that this is not simply a copy of Aquinas's work erroneously ascribed to Gilbert, but that, on the contrary, the treatise has been deliberately reworked and adopted by Gilbert. It was a well-known, even notorious work, and there seems to be little likelihood that Gilbert was simply indulging in an act of blatant plagiarism, taking over another master's work and presenting it as his own. The most likely explanation would seem to be that Gilbert presented Aquinas's treatise as his own Response to the question *Utrum mundus potuerit semper fuisse* (the preliminary *pro* and *contra* arguments are missing, and the final sentence obviates the need to reply further to arguments *in contrarium*), knowing full well that the source of his Response would be evident to his auditors, and that his *quaestio* was a

¹ This MS has been expertly described by F. M. Henquinet, "Descriptio codicis 158 Assisii in Bibliotheca communalis," *AHF* 24 (1931), 91-108, 215-54.

² Gilbert was a secular master at Oxford from 1287 to 1290. See A. B. Emden, *A Biographical Register of the University of Oxford to A. D. 1500* (Oxford, 1959), III, p. 1801.

bold attempt to defend Thomas's teaching on this point as early as 1287 or 1288. And we should point out that Gilbert, like Godfrey of Fontaines, who presented a somewhat more qualified defense of Aquinas's position at about the same time at Paris,³ was a secular master, not a Dominican.

The codex in which this question is contained is written by several English hands of the last quarter of the thirteenth century; it is therefore very close in time to the disputationes it records. Our question has been corrected quite carefully, apparently by the same person who wrote the text. We have collated it with Aquinas's *De aeternitate mundi*, but we have ignored inversions of word order, differences in the mood or tense of verbs, and other small differences which seem to arise from scribal inattention rather than authorial revision. Although Prof. Dales saw and took notes on this codex in 1959, the present edition has been prepared from photographs.

³ For an account of Godfrey's teaching, see R. C. Dales, *Medieval Discussions of the Eternity of the World* (Leiden, 1990), pp. 183-87. Godfrey's conclusion is that "by determining neither side as necessarily true and by reproving neither as false or impossible, but as probable or probably true or false, it can be said that both sides can be upheld as a matter of opinion or belief, and neither is erroneous."

Gilbert of Stratton,¹
Utrum mundus potuerit semper fuisse

Assisi, Biblioteca comunale MS 158

[298ra] <S>upposito² secundum fidem catholicam³ quod mundus duracionis principium habuit,⁴ dubitacio mota est utrum potuerit semper fuisse; cuius dubitacionis, ut veritas explicetur, prius videndum⁵ est quid est in quo cum adversariis⁶ convenimus, et quid est illud in quo ab eis differimus. Si enim intelligatur quod aliquid preter deum potuit semper fuisse ita quod sit deo aliquid⁷ coeternum non tamen factum,⁸ error abhominabilis est non solum in fide, sed eciam apud philosophos, qui⁹ probant quod omne quod est quocumque modo esse non posse¹⁰ nisi sit causatum a deo,¹¹ qui maxime et verissime esse habet.

Si autem intelligatur aliquid semper fuisse et tamen¹² esse a deo secundum totum illud quod in eo est, videndum est utrum hoc potest stare. Si autem dicatur hoc esse impossibile, vel hoc dicetur quod deus non potuit hoc facere ut, scilicet, aliquid semper fuerit; aut quia non potuit fieri, eciam si deus posset facere. Primum autem horum omnes negant, et consciunt¹³ in hoc quod deus potuit facere aliquid quod semper fuerit, considerando potentiam eius infinitam.

Restat igitur videre utrum sit impossibile¹⁴ aliquid fieri quod tamen semper fuerit. Si autem dicatur quod hoc non potest fieri, hoc non potest intelligi nisi duobus modis:¹⁵ vel propter remotionem potencie passive, vel propter repugnanciam intellectuum. Primo modo potuit dici antequam angelus fuit factus, non potest angelus fieri, quia non preexistit¹⁶ ad eius esse aliqua potencia passiva, cum non sit factus ex materia preiacente; tamen deus potuit facere angelum et eciam potuit facere ut angelus fieret, quia fecit et factus est. Sic ergo¹⁷ concedendum est secundum fidem quod non potest causatum a deo semper esse, quia hoc ponere esset ponere¹⁸ potentiam passivam semper fuisse, quod est hereticum dicere.¹⁹ Tamen ex hoc non sequitur quod deus²⁰ non possit facere ut fiat aliquid semper ens.

Secundo modo dicitur propter repugnanciam intellectuum aliquid non posse fieri quod tamen semper fuerit,²¹ sicud propter repugnanciam intellectuum²² non potest fieri ut affirmacio et negacio sint simul vere, quamvis deus hoc potest facere, ut quidam dicunt, quia deus potest super nichil, et hoc nichil est. Tamen contra:²³ manifestum est²⁴ quod non

potest deus facere ut hoc fiat, quia posicio qua ponitur esse diri-[298rb]-mit²⁵ se ipsam. Si tamen ponatur quod deus potest de²⁶ huiusmodi facere ut fiant, posicio non est heretica, quamvis²⁷ sit falsa, sicud enim istud preteritum non fuisse includit in se contradiccionem. Unde Augustinus in libro *Contra Faustum*: "Quisquis ita dicit: 'Si omnipotens est deus, faciat ut ea que facta sunt, facta non fuerint,' non videt hoc se dicere: 'Si omnipotens deus est, faciat ut ea que vera sunt, eo ipso quo vera sunt, falsa sint.'"^a Et tamen quidam magni²⁸ pie dixerunt deum posse facere de preterito quod non fuerit²⁹ preteritum,^b nec fuit reputatum hereticum. Videndum est ergo utrum in hiis duobus sit repugnancia intellectum quod aliquid causatum sit a deo et tamen quod semper fuerit, et sive hoc fuerit verum sive non,³⁰ non erit hereticum dicere, quia hoc potest fieri a deo ut aliquid causatum a deo semper fuerit. Tamen³¹ si esset repugnancia intellectum, esset falsum. Si autem non est repugnancia intellectum, non solum non³² est falsum, sed eciam impossibile aliter esse, et erroneum si aliter dicatur quam, scilicet quod deus posset facere quod aliquid causatum ab eo semper fuerit.³³ Cum enim ad omnipotenciam³⁴ dei pertineat ut omnem intellectum et virtutem excedat, expresse omnipotencie derogat qui dicit aliquid posse intelligi in creaturis quod a deo fieri non possit. Nec est instancia de peccatis que in quantum huiusmodi, nichil sunt.

In hoc ergo tota consistit questio: utrum esse³⁵ a deo secundum totam substanciam et non habere duracionis principium repugnant adinvicem vel non. Quod autem non repugnat, sic ostenditur: Si enim repugnat, hoc non est nisi propter alterum duorum vel propter utrumque, hoc est aut quia oportet ut causa agens precedat duracione effectum,³⁶ aut quia oportet non-esse effectus³⁷ duracione precedere esse ex duracione, propter hoc quod dicitur creatum³⁸ ex nichilo fieri, aut quia concurrenter.³⁹ Primo igitur ostendam⁴⁰ quod non est necesse ut causa agens, scilicet deus, duracione precedat effectum⁴¹ suum si ipse voluisse, quatuor modis.

Primo sic: Nulla causa producens⁴² subito effectum suum necessario precedit duracione effectum suum. Sed deus est causa producens effectum suum subito et non per motum. Ergo non est necessarium ut duracione precedat effectum suum. Prima patet per inductionem in omnibus mutationibus subitis, sicud in illuminacione et huiusmodi. Nichilominus tamen probari potest per rationem sic: In quocumque instanti ponitur rei⁴³ esse, potest poni principium actionis eius, ut patet in [298va] generabilibus, quia in illo instanti in quo est ignis, incipit calefaccio eius. Sed in accione⁴⁴ subita, simul⁴⁵ est principium et finis,

^a Augustinus, *Contra Faustum* 26, 5, PL 42, 481.

^b Cf. Petrus Damianus, *De divina omnipotentia* (Epist. 2, 17), PL 145, 596.

cum idem sit principium et finis,⁴⁶ sicud in omnibus divisibilibus. Patet ergo in quocumque instanti ponitur agens producens effectum suum subito, potest poni terminus actionis sue. Sed terminus actionis est cum ipso facto. Ergo non repugnat intellectui si ponatur causa producens effectum suum subito non precedere duracione creatum⁴⁷ suum. Repugnat autem in causis producentibus per motum effectus suos, quia oportet quod principium motus⁴⁸ precedat finem eius. Et quia homines sunt consueti considerare huiusmodi facciones que sunt per motum, ideo non facile capiunt quod causa agens duracione effectum suum non precedat. Et inde est quod multorum inexperti ad⁴⁹ pauca respicientes facile enunciant.

Nec potest huic rationi obviare⁵⁰ quod deus est causa agens per voluntatem, quia eciā non est necessarium quod duracione voluntas precedat effectum suum, nec agens per voluntatem, nisi per hoc, quod agit cum deliberacione, quod absit ut in deo ponamus.

Preterea, causa producens totam rei substanciam non minus potest in producendo totam substanciam quam causa producens formam in producione forme; immo multo magis, quia non producit educendo de potentia materie, sicud est in eo qui producit formam. Sed aliquod agens producens formam solam potest facere⁵¹ ut forma ab eo producta sit quandocumque ipsum est, ut patet in sole illuminante. Ergo multo forcius deus, qui producit totam rei substanciam, potest facere ut causatum suum sit quandoque ipsum esse.⁵²

Preterea, si alia causa posita in alico instanti, non possit poni effectus eius ab ea procedens in eodem instanti, hoc non est nisi quia cause aliquid deest de complemento, causa enim completa et causatum sunt simul. Sed non defuit deo aliquid de complemento. Ergo causatum eius potest poni semper, eo posito, et non est necessarium quod duracione precedat.

Preterea, voluntas alicuius volentis nichil diminuit de virtute eius, et precipue in deo. Set omnes solventes raciones Aristotilis quibus probat res semper fuisse a deo factas,⁵³ per hoc quod idem semper natum est facere⁵⁴ idem, dicunt quod hoc sequeretur si non esse<t> agens per voluntatem. Ergo, si ponatur agens per voluntatem, nichilominus sequitur quod potest facere ut causatum ab eo numquam non sit. Et ita patet quod non [298vb] repugnat⁵⁵ intellectui quod dicitur agens non precedere effectum suum duracione, quia in illis que repugnant intellectui deus non potest facere ut illud sit.

Nunc restat videre an repugnet intellectui aliquid factum numquam non fuisse, id est an⁵⁶ necessarium esset non-esse eius precedere esse, propter

^c Cf. Aristoteles, *Physica* 3, 4 (203b).

hoc quod dicitur ex nichilo⁵⁷ factum esse. Sed quod hoc in nullo repugnet intellectui ostenditur per dictum Anselmi, capitulo 8 in *Monologio exponentis* quomodo dicatur creatura facta ex nichilo. "Tercia," inquit, "interpretacio, qua dicitur aliquid esse factum ex nichilo, est cum intelligimus esse quidem factum, sed non esse aliquid unde sit factum."⁵⁸ Per similem significacionem dicimus⁵⁹ cum homo contrastatur sine causa, dicitur contrastare pro nichilo vel ex nichilo.⁶⁰ Secundum igitur hunc sensum, si intelligatur quod supra conclusum est, quia preter summam essenciam cuncta que sunt ab eadem ex nichilo facta sunt, id est non ex alico, nichil inconveniens sequitur. Unde patet quod secundum⁶¹ hanc exposicionem non ponitur aliquis ordo eius quod factum est ad nichil, quasi oportuerit quod factum est prius, nichil fuisse, et postmodum aliquid esse.

Preterea, supponatur quod ordo ad nichil preposizione⁶² importatus remaneat affirmatus, ut sit sensus: creatura facta est ex nichilo, id est facta post nichil, adhuc non sequitur quod eius non-esse duracione precedat esse et quod non semper fuerit,⁶³ hec enim diccio "post" importat ordinem absolute. Sed ordo multiplex est, duracionis scilicet et nature. Si igitur ex communi et universaliter non sequitur proprium et particulare, non esset necessarium ut propter hoc quod creatura dicitur esse post nichil, quod ens⁶⁴ prius duracione fuerit nichil et postea fuerit aliquid. Sufficit enim ut prius natura sit nichil quam ens, prius enim naturaliter inest cuilibet et⁶⁵ inest unicuique quod convenit sibi in se quam quod habet solum ex altero. Esse autem non habet creatura nisi ab alio; sibi autem relictam et in se considerata, nichil est. Unde prius naturaliter est⁶⁶ sibi nichil quam esse. Nec oportet propter hoc simul esse nichil et ens, quia duracione non precedit.⁶⁷ Non enim ponitur si creatura semper fuerit ut in alico tempore nichil sit; sed ponitur quod natura eius est talis quod esset nichil si sibi relinqueretur, ut si dicimus aerem semper illuminatum fuisse a sole, oportebit enim dicere quod aer factus sit lucidus a sole. Et quia omne quod fit, ex incontingenti fit, id est ex eo quod non contingit simul esse cum eo quod fit sive⁶⁸ [299ra] dicitur fieri, oportebit dicere quod aer factus sit lucidus ex non-lucido vel ex tenebroso; non ita quod aliquando⁶⁹ fuerit non-lucidus vel tenebrosus, sed quia esset talis si eum sibi sol relinqueret.⁷⁰ Et expressius hoc patet in stellis et orbibus qui semper illuminantur a sole. Sic igitur patet in hoc quod dicitur aliquid esse factum⁷¹ et numquam non fuisse non est intellectus in alica repugnancia. Si enim esset alica, mirum est quomodo Augustinus eam non vidit, quia hec esset efficacissima via ad improbandum eternitatem mundi, cum tamen multis rationibus impugnet eternitatem⁷² mundi in XI

⁵⁷ Anselmus, *Monologion* 8, ed. Schmitt, I, p. 23.

et XII *De civitate dei*.^e Hanc autem viam omnino pretermittit. Quinimmo videtur innuere quod non sit repugnacia intellectuum ibi, 31 capitulo, unde dicit X *De civitate dei* de platonicis loquens: "Quomodo intelligent viderint^f non esse hoc videlicet temporis, sed substitucionis inicium. Sicud inquiunt si pes ex eternitate semper fuisse in pulvere, semper ei subesset vestigium, quod tamen vestigium a calcante factum nemo dubitarer; nec alterum altero prius esset; sic inquiunt et mundus et dii in illo semper creati fuerunt, semper existente^g qui fecit et qui facti sunt."^h Nec dicit hoc non posse intelligi, sed alio modo procedit contra eos.

Item, XI libro dicit: "Qui autem a deo quidem mundum factum fatentur, non <tamen eum> temporis volunt habere, <sed> sue creacionis inicium, ut modo quodam vix intelligibili,"^g sicud dicunt, et cetera.^j Causa autem quare est vix intelligibile tacta est in prima ratione. Mirum est eciam quomodo nobilissimi philosophorum hanc repugnanciam non viderunt. Dicit enim Augustinus in eodem libro XI, contra eodem loquens de quibus facta est mencio in precedenti auctoritate: "Cum hiis agimus qui et deum corporum et omnium naturarum que non sunt quod ipse creator est nobiscum senciunt."ⁱ De quibus postea subdit: "Isti philosophos^k ceteros nobilitate et auctoritate vicerunt."^l Et hoc eciam patet diligenter dictum eorum consideranti qui posuerunt mundum <semper> fuisse, quia nichilominus ponunt eum a deo factum, nichil de hac intellectum repugnancia recitantes.^m Ergo illi qui tam subtiliter eam percipiunt soli sunt homines, et cum eis oritur sapiencia.

Sed <quia> quedam auctoritates videntur [299rb] pro eis facere, ideo ostendendum est quod prestant eis debile fundamentum. Dicit enim Damascenus primo libro, capitulo 8: "Non aptum natum est quod ex non-ente ad esse deducitur coeternum esse ei, quod sine principio semper est."ⁿ Item, Hugo de Sancto Victore in principio libri sui *De sacramentis* dicit: "Ineffabilis omnipotencie virtus non potuit aliquid preter se habere eternum, quo in faciendo iuvaretur."^o Sed harum^p auctoritatem et simili-um intellectus patet per Boecium in ultimo *De consolacione*, qui sic dicit ibidem:^q "Non recte quidam, cum audiunt visum fuisse^r Platoni mundum hunc non habuisse inicium temporis nec habiturum defectum, hoc modo

^e Augustinus, *De civitate Dei* 11, 4-6; 12, 15-16.

^f Augustinus, *De civitate Dei* 10, 31, CCL 47, p. 309.

^g Augustinus, *De civitate Dei* 11, 4, CCL 48, p. 324.

^h Augustinus, *De civitate Dei* 11, 5, CCL 48, pp. 325-26.

ⁱ Ibid.

^j Ioannes Damascenus, *De fide orthodoxa* 1, 8, 4, ed. Buytaert, p. 32.

^k Hugo de Sancto Victore, *De sacramentis* 1, 1, PL 176, 187.

mundum conditori coeternum conditum esse putant. Aliud est enim duci per interminabilem vitam quod Plato tribuit; aliud interminabilis vite⁸⁰ totam pariter complexam esse secundum presenciam quod divine⁸¹ mentis proprium esse.¹¹ Unde patet quod non sequitur quod quidam obiciunt quod creatura equaretur deo in duracione, et quod per hunc modum dicatur quod nullo modo potest esse deo aliquid coeternum, quia scilicet nichil potest esse inmutabile nisi solus deus. Et hoc patet per hoc quod Augustinus dicit in libro *De civitate dei* XII, ubi sic ait:⁸² "Tempus, quoniam mutabilitate⁸³ transcurrit, eternitati inmutabili non potest esse coeternum. Ac per hoc, eciam si inmortalitas angelorum non transit in tempore, nec preterita est quasi iam non sit, nec futura quasi nondum sit, tamen eorum motus quibus tempora peraguntur⁸⁴ ex preterito in futurum⁸⁵ transeunt. Et ideo creatori, in cuius motu dicendum non est <vel> fuisse quod iam non sit, vel futurum esse quod nondum sit, coeterni esse non possunt."¹² Similiter eciam⁸⁶ dicit sic *Super Genesim*: "Quod omnino incommutabilis est illa natura trinitatis, ob hoc ita⁸⁷ eterna est ut ei aliquid coeternum esse non possit."¹³ Consimilia verba dicit XI *Confessionum*.¹⁴

Adducunt eciam raciones pro se quas eciam philosophi tetigerunt et eas solverunt, inter quas illa est difficilior que est de infinitate animarum, quia se mundus semper fuerit, necesse est modo infinitas animas esse. Sed racio non est ad propositum,⁸⁸ quia deus facere mundum potuit sine hominibus et animabus, vel tunc <potuit> homines facere quando fecit, eciam si totum mundum fecisset ab eterno, et sic non remanerent post corpora anime infinite. Et preterea, non est adhuc demonstratum quod non possit facere ut sint infinita actu.

Alio eciam raciones sunt a quarum soluzione⁸⁹ supersedeo ad presens, tum quia eis alibi responsum est, tum quia quedam earum adeo sunt debiles quod sua debilitate contrarie parti videntur probabilitatem afferre.

¹ Boethius, *De consolatione philosophiae* 5, pr. 6, CCL 94, p. 101.

^m Augustinus, *De civitate Dei* 12, 16, CCL 48, p. 372.

ⁿ Augustinus, *De Genesi ad litteram* 8, 23, CSEL 28.1, p. 262.

^o Cf. Augustinus, *Confessiones* 11, 18-11, 26, CCL 27, pp. 206-211.

Adnotationes ad Textum

¹ Questio magistri Gilberti de Stratton in mg. inf. manus coaeva ² Questio 168 in
 mg. sup. ³ catholicam] mundum ab aeterno non fuisse, sicut quidam philosophi
 errantes posuerunt, sed add. Aquinas ⁴ habuit] sicut scriptura sacra, quae falli non
 potest, testatur add. Aquinas ⁵ prius videndum] primo distinguendum Aquinas
⁶ adversariis] dicentibus contrarium Aquinas ⁷ aliquid] preter deum add. et del. cod.
⁸ ita quod ... factum] quasi possit esse aliquid aeternum praeter eum, ab eo non
 factum Aquinas ⁹ qui] confitentur et add. Aquinas ¹⁰ posse] possit Aquinas
¹¹ a deo] ab eo Aquinas ¹² tamen] fuisse add. et del. cod. ¹³ Primum ... conser-
 ciunt] In prima autem parte omnes consentiunt: scilicet Aquinas ¹⁴ impossibile] possibilis Aquinas ¹⁵ modis] vel duas causas veritatis habere: scilicet add. Aquinas
¹⁶ preexistit] praecessit Aquinas ¹⁷ ergo] intelligendo, simpliciter add. Aquinas
¹⁸ ponere corr. ex poneret ¹⁹ dicere om. Aquinas ²⁰ deus corr. in mg. ex omnis
²¹ quod ... fuerit om. Aquinas ²² propter ... intellectuum om. Aquinas ²³ contra
 lec. inc. ²⁴ quia ... est] Quidam vero dicunt quod nec Deus potest hujusmodi facere,
 quia hoc nihil est. Tamen manifestum est Aquinas ²⁵ dirimit] destruit Aquinas
²⁶ de om. Aquinas ²⁷ quamvis] ut credo add. Aquinas ²⁸ magni corr. ex magne
²⁹ fuerit] fuerint cod. ³⁰ et sive ... non] Et quidquid de hoc verum sit Aquinas
³¹ Tamen] credo quod add. Aquinas ³² non add. in mg.; sic ed. Leonina; om. ed.
 Parma. Vide John F. Wippel, "Did Thomas Aquinas Defend the Possibility of an Eternally
 Created World (The *De aeternitate mundi* Revisited)," *Journal of the History of Philosophy* 19 (1981), 21-37, in pp. 33-36. ³³ quam ... fuerit om. Aquinas ³⁴ omnipotenciam] omnipotentem Aquinas ³⁵ esse] creatum add. Aquinas ³⁶ effectum om.
 Aquinas ³⁷ effectus om. Aquinas ³⁸ creatum] a Deo add. Aquinas ³⁹ aut quia
 concurrenter om. Aquinas ⁴⁰ ostendam] ostendendum Aquinas ⁴¹ effectum] causatum Aquinas ⁴² producens corr. ex precedens ⁴³ rei] res Aquinas
⁴⁴ accione] operatione Aquinas ⁴⁵ simul] immo idem add. Aquinas ⁴⁶ finis
 scripsimus; deus cod. ⁴⁷ creatum] causatum Aquinas ⁴⁸ motus scripsimus; motum
 cod. ⁴⁹ ad] causa add. et del. cod. ⁵⁰ obviare] obviari Aquinas ⁵¹ facere] in hoc
 Aquinas ⁵² ipsum esse] ipse est Aquinas ⁵³ factas om. Aquinas ⁵⁴ natum est
 facere] facit Aquinas ⁵⁵ repugnat scripsimus; repugnant cod. ⁵⁶ an in mg.
⁵⁷ nichilo scripsimus; illo cod. ⁵⁸ dicimus] dici videtur Aquinas ⁵⁹ pro nichilo] de
 nihilo Aquinas ⁶⁰ secundum corr. ex secundam ⁶¹ preposizione] in propositione
 Aquinas ⁶² adhuc ... fuerit om. Aquinas ⁶³ quod ens om. Aquinas ⁶⁴ inest
 cuilibet et om. Aquinas ⁶⁵ est] inest Aquinas ⁶⁶ precedit] praecessit Aquinas
⁶⁷ fit sive om. Aquinas ⁶⁸ aliquando] nunquam Aquinas ⁶⁹ sol relinqueret] soli
 relinqueretur Aquinas ⁷⁰ factum] a Deo add. Aquinas ⁷¹ eternitatem in mg. dex.
⁷² viderint] invenerunt cod. ⁷³ existente in mg. dex. ⁷⁴ sicud ... cetera] semper
 sit factus; dicunt quidem aliquid, unde sibi Deum videntur velut a fortuita temeritate
 defendere add. Aquinas ⁷⁵ philosophos] philosophi Aquinas ⁷⁶ recitantes] sentien-
 tes Aquinas ⁷⁷ harum corr. ex Aristotilis ⁷⁸ qui ... ibidem om. Aquinas ⁷⁹ fuisse
 om. Aquinas ⁸⁰ quod ... vite in mg. dex. ⁸¹ divine] dicit cod. ⁸² ubi sic ait om.
 Aquinas ⁸³ mutabilitate] mutabiliter Aquinas ⁸⁴ peraguntur in mg. dex. ⁸⁵ ex
 ... futurum] in futuro, in preteritum Aquinas ⁸⁶ eciam corr. ex esse ⁸⁷ ita in mg.
 dex. ⁸⁸ propositum corr. in mg. ex probacionem ⁸⁹ solucione] responsione Aquinas

PETER OF AUVERGNE,
WHETHER GOD COULD MAKE THE WORLD FROM ETERNITY

By the last years of the thirteenth century, the mood of the Parisian theologians had changed markedly, as is evidenced by the *Quodlibet XII* of Godfrey of Fontaines, dating from about 1295, on "Whether the bishop of Paris had sinned in not correcting certain articles published by his predecessor."¹ Although Godfrey ends up by denying that the bishop had sinned, the arguments given in the course of the question show a deep dissatisfaction with the effect that the condemnation of 1277 had had both on students and on the pursuit of truth by masters. Godfrey concluded that although the bishop cannot be condemned for not revoking the condemnations, since he was not skilled in theology, nevertheless the condemnations should be revoked, since they are a cause of misunderstanding, scandal, and schism among the students, and they make a master's job impossible. He conceded that at the time they were issued there was some excuse for them, since many masters, particularly artists, had gone beyond the bounds of reason. But the proper means of discovering truth, he argued, is by rational debate, not by appeal to the condemnations. He also pointed out that the condemnations had only local force and were not binding outside the diocese of Paris, although this was not always clearly understood.

During the last six years of the century, interest in the eternity of the world and related topics began to quicken, and the question began to be discussed by masters of diverse affiliations. In 1294 in his first *Quodlibet*, the Carmelite Gerard of Bologna disputed the question *Utrum stante opinione Aristotilis de eternitate mundi, deus facere possit aliquid eiusdem rationis*,² and in his third *Quodlibet* in 1296 *Utrum deus potuit creare sive producere mundum ab eterno in dispositione in qua nunc est*.³ The Augustinian James of Viterbo, at about the same time (1295-96), disputed several related questions in his third *Quodlibet*, *Utrum in deo sit prius et posterius* and *Utrum creatio actio et creatio passio sint idem*.⁴ And in the

¹ See M.-H. Laurent, "Godefroy de Fontaines et la Condamnation de 1277," *Revue Thomiste* 35 (1930), 273-281.

² Paris, Bibl. nat. MS lat. 17485. See Glorieux, *La Littérature Quodlibétique*, I, pp. 128-129.

³ *Loc. cit.* See Glorieux, *op. cit.*, I, p. 130.

⁴ See Glorieux, *op. cit.*, I, p. 215.

same year (1296), the secular Peter of Auvergne, in his first *Quodlibet*, addressed the question itself, *Utrum deus potuit facere mundum ab eterno*.

Although Peter of Auvergne's question is quite short, it is important both in showing that the matter was now of general interest and in taking up and expanding the main point of Aquinas's *De aeternitate mundi*, that God can make anything that is able to be made, and that there is nothing in the concept of an eternally created world which implies a contradiction. The main purported contradictions he investigates are whether it is necessary that a creature must have its non-being prior by duration to its being and whether the actual existence of infinitely many departed souls is an impossibility. The latter of these is less interesting, since Peter simply accepts Algazel's claim that in things which are not essentially ordered, nothing prevents their being infinite in number. But his consideration of the former shows considerable originality.

He begins by defining the conditions of possibility and impossibility and then shows that a beginningless but created world is possible. First he distinguishes two meanings of eternity: that which is completely without a beginning either of being or duration (i.e., only God) and that which has no beginning of duration, although it has a principle of being. God can make whatever can be made (i.e., which does not imply a contradiction). A contradiction would arise if a creature were such that its non-being must necessarily precede its being by duration. Peter shows that even in material production, such as the sun's light and fire's heat, the cause and effect are simultaneous. In fact, no effect proceeding suddenly from its cause by necessity is posterior to its cause in duration. The world proceeds from its cause not through motion and in time, but in eternity and, as a consequence, suddenly. Therefore it is not necessary that the world should be subsequent in duration to the being of God. And it does not matter that God's action is voluntary rather than necessary, for this objection would hold only if God acted through deliberation. If the world's being necessarily followed its non-being by duration, it would be necessary that its being were posterior in duration to the being of God and that it would be repugnant to it to exist along with him. Therefore it is not necessary that *secundum se* the being of the world should be posterior in duration to its non-being. Therefore it is impossible that the being of the world would not follow its being by duration.

Furthermore, in the world being and non-being are conjoined, for the world does not exist from itself but has its being from another. In such a thing, its being cannot be posterior to its non-being by duration, or it would be impossible that the two exist at once. Therefore it is not necessary that the being of the world be posterior to its non-being by

duration, because it is not repugnant to the world to have existed from eternity. Therefore, if God can make whatever *secundum se* is able to be made, God can make the world exist from eternity in such a way that the world from eternity had its being from him and from eternity had its non-being from itself.

Peter's question, short though it is, sets the stage for the final and most productive period of medieval discussions of the eternity of the world.

Peter of Auvergne,
Utrum deus potuerit facere mundum esse ab eterno

Paris, Bibl. nat. lat. 14562, fol. 5ra-va (= P)

Florence, Bibl. naz. II II 182, fol. 421ra-va (= F)

Consequenter, queritur utrum deus potuerit¹ facere mundum esse ab eterno.

Et quod non videtur,² quia illud ex quo posito in esse cum aliquo vero assumpto sequitur impossibile. Est impossibile, quia impossibile non sequitur nisi ex impossibili vel impossibilibus. Possibile enim³ est cui, sive extiterit⁴ actus cuius dicitur habere potentiam, nichil sequitur impossibile, secundum Philosophum IX *Metaphysica*^a et primo *Priorum*.^b Sed posito quod mundus sit ab eterno cum hoc vero,⁵ quod si quolibet homine separetur intellectus⁶ post mortem remanens,⁷ sequitur impossibile, scilicet infinitos intellectus esse in actu. Igitur coassumptum sit verum: primum non est possibile, scilicet [P 5rb] mundum posse esse ab eterno.

Contra: Hoc videtur derogare⁸ potentie dei, scilicet⁹ non posse¹⁰ facere mundum ab eterno. Ergo¹¹ est inconveniens, et maximum inconveniens¹² secundum Anselmum "deo est impossibile"; ^c ergo, et cetera.

[Solutio]

Ad huius dissolutionem, primo est intelligendum quod eternum dicitur quasi entis ens, id est permanentem; vel quasi extra terminos, scilicet¹³ principium [F 421rb] et¹⁴ finem. Et ideo dicitur uno modo eternum quod omnino principium non habet, nec in esse nec in duratione. Et sic deus solus eternus vere, nec creatura aliqua potest esse coeterna ei, quia ex quo creatura est, principium habet sui esse. Alio modo dicitur eternum quod non habet principium sue durationis,¹⁵ quamvis habeat principium

^a Cf. Aristoteles, *Metaph.* 9, 4 (1047b).

^b Cf. Aristoteles, *Anal. Prior.* 1, 44 (50a).

^c Cf. Anselmus, *De incarnatione Verbi* 10, ed. Schmitt, II, p. 26.

essendi. Et sic procedit questio proposita, supposito secundum veritatem fidei quod a principio determinato sue durationis a deo agente productus est mundus, utrum deus potuerit eum facere ab eterno.

Et videtur esse dicendum quod deus potest facere quicquid secundum se potest fieri, non repugnante contradictione. Et ideo considerandum est¹⁶ utrum mundum esse ab eterno sit possibile secundum se, vel ex se prohibitum. Quia si potest fieri, et deus hoc potest¹⁷ facere, dico igitur quod mundus potest¹⁸ esse ab eterno a deo, nec hoc repugnat rationi eius. Si enim repugnaret ei posse esse ab eterno, aut¹⁹ esset²⁰ quia duratione sua esset quod esse suum duratione sequeretur esse ipsius dei agentis, aut quia necesse esset ut esse suum posterius esset in duratione quam non-esse.

Primo igitur ostendendum quod non est necesse ex se quod mundus in esse suo secundum durationem sit posterius esse cause agentis. Proposito enim causa per se et sufficienti alicuius effectus, possibile est ponere effectum²¹ per se illius in eodem instante, si enim non²² est possibile ponere effectum cum ponitur causa, non fuit causa omnino sufficiens illius effectus. Si deus causa efficiens²³ et per se esse ipsius mundi, non aliquid²⁴ ei deficit ad ipsum²⁵ mundum producendum. Ergo, posito deo ab eterno, possibile est mundum fuisse ab eo²⁶ ab eterno.

Preterea, nullus effectus subito procedens a sua causa de necessitate²⁷ sequitur²⁸ eam in duratione, sicut patet de illuminatione aeris a sole.²⁹ Et ratio huius dicitur esse³⁰ quia quandocumque³¹ ponitur res, possibile est eam esse principium actionis, quia per suum esse est principium ipsius, sicut quando ponitur ignis, potest calefacere. Sed in agentibus subito simul est principium actionis et finis,³² et in idem, sicut in omnibus indivisibilibus.³³ Igitur nullus effectus subito procedens a causa sua necessario sequitur eam in duratione. Sed mundus procedit non³⁴ secundum³⁵ motum et in tempore, sed in eternitate et per consequens subito. Igitur non est necesse quod mundus sequatur secundum durationem esse ipsius dei. Nec obstat si dicatur quod est³⁶ agens secundum voluntatem, quia agens secundum³⁷ voluntatem subito agit³⁸ nisi³⁹ per deliberationem agat.⁴⁰ De voluntate divina nephias est dicere.

Item, non repugnat ei⁴¹ esse ab eterno, quia necessario suum⁴² esse posterius est secundum temporis durationem suo non-esse. Et primo⁴³ apparet hoc ex eo quod dictum est, quia se necessario suum esse sequitur duratione⁴⁴ suum non-esse,⁴⁵ necessarium esset quod suum esse posterius esset duratione esse⁴⁶ ipsius dei, et quod⁴⁷ repugnaret⁴⁸ ei simul cum eo; cuius contrarium declaratum est. Igitur non est necessarium secundum se quod esse ipsius mundi posterius sit⁴⁹ duratione non-esse ipsius. Quare possibile est esse ipsius mundi non sequi duratione suum non-esse.

Preterea, in hiis⁵⁰ in quibus esse coniunctum est vel potest esse coniunctum ipsi non-esse, non est necesse ex se quod esse sit posterius ipso non-esse duratione. Si enim necessario posterius esset duratione, impossibile esset simul esse. Sed mundo esse coniunctum est ipsi non-esse. Mundus enim ex se non est, ex alio autem⁵¹ habet esse, scilicet ex⁵² deo, et quocumque habet esse ex deo habet non-esse ex se, sicut⁵³ aer ex se non⁵⁴ est lucidus, ex alio autem est lucidus,⁵⁵ et semper quamdiu est aer, si prius⁵⁶ sit illuminans, est lucidus ab alio, non lucidus ex se. Igitur non est necesse quod esse ipsius mundi sit posterius ipso non-esse secundum durationem, quia non repugnat ipsi mundo secundum se ab eterno esse. Si igitur deus potest facere quicquid secundum se potest fieri, deus potest facere mundum esse ab eterno ut sit ab eterno mundus haberet esse ab eo, et ab eterno⁵⁷ ex se haberet non-esse; quod philosophi dixerunt esse creationem, scilicet quod non est ex se semper ab alio esse. Et secundum hunc modum⁵⁸ Augustinus X *De civitate dei* dicit: "Si pes ex eternitate fuisset in pulvere, semper subbesset vestigium, quod tamen a calcante [P 5va] nemo factum dubitaret."^d Item, Richardus 1 libro *De trinitate* capitulo IX dicit: "Fuisse autem aliquid ab eterno quod tamen non a semetipso sit nemini videatur impossibile, quasi⁵⁹ sit necessarium causam semper effectum precedere et omne quod se alio est semper a⁶⁰ suo principio succedere. Ecce⁶¹ radius solis de sole procedit et de illo originem trahit, et tamen soli coeterus existit. Ex quo enim fuit de se radius produxit, et sine radio nullo tempore fuit."^e

[Responsio ad argumenta in contrarium]

Ad rationem in oppositum, dicendum quod si unus interitus esset hominis et iumentorum⁶² ita quod anima⁶³ hominis corruptione eius⁶⁴ corrumpetur, predictum inconveniens quod videtur sequi, non sequeretur. Si etiam unus esset⁶⁵ intellectus in omnibus, sicut Averroes^f posuit, adhuc non sequeretur, sed utrumque istorum non solum erroneum et hereticum, sed etiam falsum et⁶⁶ impossibile, sicut alias declarari poterit.

Alii autem animas hominum dixerunt numero finitas esse et a principio primo et perficere corpora finita numero exeuntia⁶⁷ generatione, existente eterna sed separatas ab hominibus per corruptionem,⁶⁸ ita iterum reverti ad corpora, et sic secundum circulum. Quare⁶⁹ dicunt eas quandoque⁷⁰ coniunctas, quandoque autem separatas. Propter quod numquam contin-

^d Augustinus, *De civitate dei* 10, 31, CCL 47, p. 309.

^e Richardus de Sancto Victore, *De trinitate* 1, 9, ed. Ribaillier, p. 94.

^f Cf. Averroes, *In De anima comm.* 3, 5, ed. Crawford, pp. 385-86.

gat eas infinitas esse, quamvis⁷¹ generatio hominum infinita sit, et quilibet⁷² propria anima perficiatur.

Alii autem dixerunt non esse inconveniens animas hominum esse infinitas in actu eo quod in eis non est essentialis⁷³ ordo cause et causati, nec ex ipsis⁷⁴ resultat aliquid infinitum in situ vel⁷⁵ quantitate, non enim nature speciei, unde⁷⁶ species est, ingenerabilibus repugnat⁷⁷ infinitas individuorum, cum secundum successionem dicatur de infinitis et sit in eis; repugnat autem aliquibus individuis⁷⁸ infinita esse⁷⁹ in actu, quia ex eis resultat aliquid infinitum in actu puta in habentibus quantitatem, quod in animabus non contingit.⁸⁰ Unde Algazel in *Metaphysica* sua dicit: "In quocumque fuerit⁸¹ unum istorum," id est, quantitas vel similitudo, "sine alio, infinitas non removebitur ab eo sicut a motu celi." Et subdit: "Similiter autem et animas humanas que sunt separabiles [F 421va] a corporibus per mortem, concedimus esse infinitas in numero, quamvis habeant esse simul, quoniam non est inter eas ordo naturalis qua remota deficiant esse anime, eo quod nulle earum sunt ex aliis, sed simul sunt sine priori et posteriori, natura, et situ. Non enim intelligitur in hiis prius et posterius secundum naturam nisi secundum tempus sue creationis. In essentiis autem earum, secundum quod essentie sunt, non est ordinatio ullo modo, sed sunt eae in esse, e contrario spatiis, et corporibus, et cause, et causato."⁸²

Propter quod non videtur inconveniens dicere si mundus fuisse ab eterno, et anime numerantur homini⁸² numero, et separantur in morte, aut quod redeant ad corpora secundum circulum finite exeentes secundum precedentem opinionem, aut quod non sit inconveniens eas esse, vel posse esse, infinitas in actu, secundum opinionem Algazelis et Avicenne.

⁸ Algazel, *Metaphysica* 1, 6, ed. Muckle, pp. 40-41.

Lectiones Variantes

¹ potuerit] potuit *P* ² videtur] illud *add.* *P* ³ enim *om.* *P* ⁴ extiterit] existit
F ⁵ vero *om.* *F* ⁶ intellectus] remanens *add.* *F* ⁷ remanens *om.* *F* ⁸ hoc ...
 derogare] dicunt prohibet(?) *F* ⁹ scilicet] si *F* ¹⁰ posse] posset *F* ¹¹ Ergo] non
add. *F* ¹² et maximum inconveniens *om.* *F* ¹³ scilicet] ens *P* ¹⁴ et] scilicet *P*
¹⁵ sue durationis *inv.* *F* ¹⁶ est *om.* *P* ¹⁷ hoc potest] potuit hoc *F* ¹⁸ potest]
 potuit *F* ¹⁹ aut] hoc *F* ²⁰ esset] eis *add.* *F* ²¹ poni effectum *inv.* *F* ²² non
om. *P* ²³ illius ... efficiens *om.* *P* ²⁴ aliquid] aliquis *P* ²⁵ ipsum *om.* *P* ²⁶ ab
 eo *om.* *F* ²⁷ de necessitate] subito *F* ²⁸ sequitur] de necessitate *add.* *F* ²⁹ aeris
 a sole] solis in aere *F* ³⁰ dicitur esse] dicenda est *P* ³¹ quandocumque corr. ex
 quandoque *P*; quandoque *F* ³² finis] passionis *F* ³³ indivisibilibus] individuis *F*
³⁴ non] etiam *F* ³⁵ secundum] per *F* ³⁶ est] esse *F* ³⁷ secundum] per *F*
³⁸ subito agit] nichil agat *F* ³⁹ nisi] agat *add.* *F* ⁴⁰ agat *om.* *F* ⁴¹ ei *om.* *F*
⁴² suum] secundum *F* ⁴³ primo] post *F* ⁴⁴ duratione] suo, ideo *add.* *F*
⁴⁵ non-esse] esse *F* ⁴⁶ esse *om.* *F* ⁴⁷ quod] secundum se *add.* *F* ⁴⁸ repugnaret]
 repugnat *P* ⁴⁹ posterius sit *inv.* *F* ⁵⁰ in hiis *om.* *F* ⁵¹ autem *om.* *F* ⁵² ex *om.*
F ⁵³ sicut] nec *add.* *F* ⁵⁴ non *om.* *F* ⁵⁵ ex alio ... lucidus *om.* *F* ⁵⁶ prius] sol
F ⁵⁷ eterno] esse *add.* *F* ⁵⁸ modum] modus *F* ⁵⁹ quasi] quare *F* ⁶⁰ a *om.* *F*
⁶¹ Ecce] Certe Richardus ⁶² iumentorum lec. inc. *P* ⁶³ anima] eius *add.* *F*
⁶⁴ eius] hominis *F* ⁶⁵ esset] unus *add.* *F* ⁶⁶ falsum et *om.* *P* ⁶⁷ exeuntia] ex
 materia *F* ⁶⁸ ab hominibus per corruptionem] hominum corruptionum *P* ⁶⁹ Quare]
 Quando *P* ⁷⁰ quandoque *om.* *P* ⁷¹ quamvis] quam *F* ⁷² quelibet *scripsimus*;
 quilibet *P*; quam *F* ⁷³ essentialis] regularis *F* ⁷⁴ ipsis] istis *F* ⁷⁵ situ vel *om.* *F*;
 spatium vacuum ⁷⁶ unde] cum *F* ⁷⁷ repugnat] repugnant *P* ⁷⁸ individuis *om.*
F ⁷⁹ esse] individua *add.* *F* ⁸⁰ contingit] contingat *F* ⁸¹ quocumque fuerit] quod
 fuit *P* ⁸² homini] hominum *F*

JAMES OF THÉRINES,
WHETHER THE EMANATION
OF THE FIRST CREATURES IMMEDIATELY FROM GOD
COULD HAVE BEEN FROM ETERNITY

James of Thérines, a Cistercian, composed a very interesting and perceptive question on the possible eternity of the world in question 9 of his second Quodlibet (1307). Although it followed closely upon the highly partisan treatment of Harvey Nedellec, who composed the first aggressive defense of Aquinas's position on the possible eternity of the world, it is a model of moderation and theological professionalism. While most of the question is concerned with the arguments, concepts, and vocabulary of early fourteenth-century Paris, especially the works of William of Ware and Harvey Nedellec, it also carries us back to the 1220s and 1230s in treating the "two means" problem (even using the vocabulary of Philip the Chancellor and Alexander of Hales), and the mid-thirteenth-century *Sentences* commentary of Bonaventure, whose paradoxes of the infinite it incorporates, as well as Pecham's argument that if the world were infinite in duration, the part would be greater than the whole. But while it is comprehensive in the scope of the arguments it considers, it is usually quite perfunctory in its treatment of any one of them, assuming apparently that the reader (or auditor) was already intimately familiar with the details.

But James reminds his audience of an obvious fact which seemed sometimes to have been lost sight of in the heat of partisan argument, that when one is arguing from a given hypothesis, it does not matter whether the conclusions are true, false, or impossible according to the Catholic faith, provided that the presentation is formally correct and true, granting the hypothesis.

James follows Harvey Nedellec, in thought if not in tone, in holding that no contradiction arises from the supposition of an eternal (that is, beginningless) creation. Nor does he see that an eternal creation would compromise God's freedom. The last portion of the question, which he promised in his opening paragraph would be a response to the many difficulties plaguing discussions of the eternity of the world, is disappointing, in that it summarizes a wide range of difficulties but offers little by way of clarification. He apparently meant to indicate that although his question determined correctly within the limits imposed by academic disputation, there were still many difficult problems to be solved.

James of Thérines, *Utrum emanatio primarum creaturarum immediate a deo potuerit esse ab eterno*

Paris, Bibliothèque nationale MS lat. 14565

[43rb] Utrum emanatio primarum creaturarum immediate a deo potuerit esse ab eterno.¹

Et arguitur primo quod non, quia illud est impossibile ad quod sequitur positio infinitorum, non solum in fieri sed in actu. Sed si emanatio creaturarum fuisset ab eterno, sequeretur quod essent, vel esse possent, infinita in actu. Ergo, et cetera. Maior patet, quia infinitas in actu, et secundum virtutem et secundum multitudinem, repugnat creature. Minor probatur, quia infiniti dies precessissent, et in quolibet potuisset deus creasse unum lapidem et illum conservasse. Et iterum eadem ratione potuisse deus ab eterno hominem produxisse sub determinata habitudine ad actum generandi, et cum anima remaneat a corpore separata, sequeretur quod essent infinite anime in actu. Preterea, infinito non potest fieri additio. Sed si tempus fuisset ab eterno, infinitum tempus precessisset et infiniti dies. Ergo tempori preterito vel diebus preteritis [43va] non potest fieri additio. Sed hoc est falsum, ut manifestum est. Ergo, et cetera.

Contra: Quia deus est causa sufficiens et producit in instanti. Ergo, et cetera.

[Responsio]

Respondeo: In questione sic erit procedendum, quia primo premittentur quedam preambula ad propositum declarandum et ad questionis intelligentiam. Secundo tangam conclusionem, quam ad presens suppono [*verbum illeg.*] et eam aliquibus rationibus confirmabo. Tertio tangam difficultates, que multe sunt, et illas prout potero probabiliter evadam, solvendo cum hoc adjunctis que fuerunt facta in cursu disputationis.

[Praeambula]

Quantum ad primum, quia fit questio de possibilitate emanationis creaturarum a deo immediate, primo distinguetur de possibili et quibus modis potest intelligi creatum esse possibilem quantum spectat ad propositum. Secundo, quia emanatio creaturarum a deo habet esse per creationem, ostendetur qua mensura creatio proprie dicta, quia ex hoc multe rationes magnum recipiunt fulcimentum. Tertio, ostendetur quomodo debeat ymaginari vel intelligi eternitas mundi, si ponatur esse possibilis. IIII° ostendetur quod, non obstante quod creatura fuisse ab eterno, adhuc fuisse possibilis non esse, et per quem modum. Quinto quod, dato quod esset ab eterno, adhuc esset ex nichilo et vera creatio servaretur. Sexto tangetur quomodo creatio et conservatio, hoc supposito, ad invicem se haberent.

[1] Quantum ad primum, est sciendum quod aliquid potest dici possibile vel obiective vel subiective vel propter non repugnantiam terminorum, quod dicitur possibile in propositionibus quando termini non repugnant. Possibile autem quod sequitur ad necessarium, de quo agitur primo *Priorum*,^a non facit ad propositum. Secundo est intelligendum quod creaturam esse possibilem posset tripliciter vel quadrupliciter intelligi. Uno modo quod quantum est de se, nichil est, sed solum possibile esse; ab alio autem, scilicet a deo, habens esse, tamen de necessitate nature, sicut posuit Avicenna VI libro, capitulo II^b. Creatum enim, quantum est in se, est quod non sit; quantum vero ad causam suam est, erat, sit. Secundo posset intelligi quod sola creatura nova generabilis est et corruptibilis, et possibile esse et non esse. Preterea autem, generabile et corruptibile non est aliquid aliquando non esse nisi semper naturaliter sit non ens et in preterito et in futuro, nec aliquando est aliquid ens nisi semper naturaliter sit ens in preterito et in futuro. Unde dicunt primo *Celi et mundi* quod naturalia sunt tribus modis: aut quorum natura dat eas ut semper sint aut ut semper non sint aut ut sicut in duabus dispositionibus, scilicet quod quandoque sint et quandoque non sint.^c Et Commentator XII <*Metaphysice*> dicit: "Ut autem aliquid <sit> possibile in sua substantia et per aliud sit necessarium in esse, impossibile est."^d Impossibile est enim ut idem sit possibile et ut materia eius transmutetur. Et licet hoc dicat Commentator in quibusdam locis, respondet oppositum in

^a Cf. Aristoteles, *Anal. prior.* 1, 3 (25a-b).

^b Cf. Avicenna, *Metaphysica* 6, 2, ed. van Riet, p. 303.

^c Cf. Aristoteles, *De caelo* 1, 10 (278b-280a).

^d Averroes, *In Metaphysica comm.*, comm. 41, ed. Iuntina VIII, 324K.

De substantia orbis,^e et ex principiis eius et Aristotelis respondetur necessario quod omnis creatura est² a deo effective. Unde et de necessitate habent ponere creaturam esse possibilem secundum sua principia, prout posuit Avicenna.^f Tertio modo ponitur a doctoribus catholicis possibilis non solum secundum quod posuit Avicenna, sed cum hoc ex eo quod a deo pro-[43vb]-cedit libere. IIII° a quibusdam ex eo quod, licet habeat esse essentie ab eterno, sibi tamen repugnat quod sit ab eterno in esse existentie actualis.

[2] Quantum ad secundum, intelligendum et declarandum est, primo autem non cuiuslibet creature creatio mensuratur instanti temporis, nam creatio proprie dicta est de simpliciter non-ente in³ esse⁴ productio. Sed creatio creature passive dicta non differt a creatura producta nec ab esse eius, maxime si esse dicatur; aliter ponatur ab essentia non differre. Ergo creatio videtur mensurari eadem mensura qua mensuratur esse substantie create. Sed esse cuiuslibet creature non mensuratur instanti temporis, nec etiam tempore, sicut patet de eviternis. Ergo, et cetera. Deus enim, creando angelos, creavit in eis ipsorum mensuram mensurantem eorum esse usque in finem. Huiusmodi autem mensura non est tempus nec nunc temporis, quia esse angeli sub tempore non cadit. Quare, et cetera. Cum autem in evo non sit successio, dato quod in angelis fuisset ab eterno, in tota illa duratione non fuisset nisi unum nunc vel instans unum. Et ita non esset ponere in mensura evi duo nunc vel instantia inter que oportet ponere instantia infinita.

Secundo, declarandum est quod nullius creature per se essentis creatio duratione mensuratur tempore vel nunc temporis, quod oportet ex parte creantis et ex parte creature. Ex parte quidem creantis, nam illud per se dicitur duratione mensurari et cadit sut tempore quod producitur in esse per viam mensurationis et motus, quia per se tempore mensuratur. Sed creatio non est acceptio esse per viam transmutationis et motus, sed per simplicem processum a primo. Ex parte et creature, quia esse eius non mensuratur tempore nisi per accidens et in duratione in quantum non est esse entis, sed cum motui et transmutationi subiectum.

^e Cf. Averroes, *De substantia orbis*, ed. Hyman, 3, ll. 44 seqq. (pp. 104-5). Versio latina apud Álvaro de Toledo, *Comentario al "De substantia orbis" de Averroes*, ed. Manuel Alonso (Madrid, 1941), pp. 228-29: "Esse igitur necessarium est duobus modis: necessarium, scilicet ex se, et necessarium ex alio possibili ex se. sicut potest aliquis existimare in corpore celesti, scilicet, ipsum habere virtutem finitam et adquirere necessitatem ex virtute infinita separata a materia, ut opinatur Avicenna et existimatur esse opinio Alexandri ex quibusdam tractatibus suis, et super hoc fundavit Avicenna suam declaracionem de primo principio esse sine declaracione eius quod est motum eternum esse./ et est declaracio fundata super proposiciones instabiles, ut tu vides."

^f Cf. Avicenna, *Metaphysica* 9, 1, ed. van Riet, pp. 439-441.

Tertio, magis accedendo ad propositum, dico quod creatio totius universi non mensuratur tempore nec nunc temporis, licet enim aliquae partes universi cadant sub generatione et corruptione, ipsum tamen universum secundum nature cursum est ingenerabile et incorruptibile, posito enim quod mundus fuisset ab eterno. Nichil signatum fuisset productum per creationem quod haberet esse generabile et corruptibile, sed solum per creationem fuissent producta perpetua et eterna. Quorum productio seu creatio non mensuraretur tempore nec nunc temporis, sed evo vel nunc evi. Quamvis enim modo si deus crearet unum animal, creatio animalis duratione non supponeretur tempori, eo quod illud animal non esset productum per transmutationem et motum, ratione tamen materie ad quam applicatur talis creatio, ut ratione animalis, quod est quid generabile et corruptibile, posset hoc pertinere ad tempus vel ad nunc temporis.

Sed occurrit dubitatio. Nam si⁵ fuisset ab eterno, fuissent creata generabilia et corruptibia. Sed quodlibet generabile potuisset produci per generationem. Nichilominus tamen fuisset tempus et instans temporis quando fuisset facta creatio. Nam et ipsum tempus posuerunt philosophi ab eterno. Licet ergo creatio non mensuretur tempore vel nunc temporis, ipsi tamen creationi assistebat tempus vel nunc temporis. Sed non potest dici quod tempus astiterit creationi, quia tunc non fuisset facta subito [44ra] et indivisibiliter. Illi ergo creationi astitit instans temporis. Ante igitur illud instans nichil fuit de rebus creatis. Si ergo mundus fuisset ab eterno, inter illud instans quod astitit creationi et instans quod nunc est fuissent infinita in actu; quod est impossibile. Sed dicendum quod illud instans assistens nunquam fuisset manens, sed semper fluens. Si enim mundus fuisset ab eterno, nunc semper instans fecisset evum et nunc semper fluens fecisset tempus. Si enim tempus incepit, sicut fuit de facto, est signare instans quod non precessit tempus, sicut⁶ si motus incepit, est signare mobile quod nichil peregit de motu. Sed si non incepit, tunc non est signare instans quod non fluxerit et quod non fecerit aliquid de tempore, sicut si motus non incepisset, non esset signare mobile quod non fecisset aliquid de motu. Fuisse ergo creatio non in instanti incipienti fluere, sed semper fluente. Fieri ergo in tali instanti non esset incipere, sed ab eterno esse; et non esset signare aliquod instans quod non precesserit aliqua pars temporis. Et quia non esset signare instans primum, non potest concludi de eternitate mundi inter duo instantia signata infinita in actu. Nec ex hoc sequitur quod deus fecerit mundum vel instans temporis in universalis, sed in particulari. Sed sicut suum instans quod facit eternitatem semper stetit et numquam fuit signare quod non fecerit, sic, data ypothesi de eternitate mundi, instans quod facit tempus semper fluxit, et non fuit signare quin flueret. In tali ergo instanti sic semper fluenti fuit coeva creatio rerum, sive mensuretur illo

instanti sive non. Creatio ergo rerum non est coeva instanti modo signato se habenti, sed semper fluenti.

Tertio est intelligendum, quia si mundus fuisse ab eterno, sic deberet ymaginari eius eternitas quod illa que sunt producta in esse a deo per creationem et non per transmutationem et motum, talia est signare cuius sunt ingenerabilia et incorruptibilia, sicut hoc celum, hunc solem, et hunc angelum. Alia autem generabilia et corruptibilia secundum hanc ypostasim non fuerunt per creationem producta, homine pretermisso, nisi ratione materie. Sed semper fluit equus ab equo, et sic in infinitum, nec tamen fecit deus res in universali, sed in particulari. Ad cuius intellectum, sciendum quod sic se habent infinita generabilia et corruptibilia actu, sicut se habent infinita mutata esse in potentia in aliquo particulari motu, et tamen illa mutata esse facit mobile vel motor non in universali. Sed facit quodlibet in se in particulari; tamen, quia quodlibet mutatum esse facit mediante moveri ita quod non est aliquod mutatum esse quin sit terminus ipsius moveri, non est dare in aliquo motu primum mutatum esse. Sed ante quodlibet mutatum esse precessit mutatum esse infinitum, sic omnium generabilium esset causa deus,⁷ sed mediante transmutatione et motu, et per agentia naturalia secundum hunc nature cursum. Sed si deus faceret aliquem equum nunc per creationem, ille equus non se haberet sicut mutatum esse, quia non esset terminus alicuius [44rb] transmutationis vel motus. Sed ponendo eternitatem mundi, quibus equi se haberent sicut mutatum esse, in motu ergo finito sunt infinita mutata esse in potentia, sicut in motu quo figulus movet rotam. Nec tamen ex hoc sequitur quod in tali motu sint mutata esse ab eterno, quia cum talis motus incipiat et desinat, est dare instans ut illud in quo incepit motus priusquam aliquid esset de motu ante quod instans non fuit aliquod mutatum esse. Sed in motu infinito sunt infinita mutata esse in actu; nec est ibi dare primum mutatum esse nec instans in quo incepit motus. Dicendum ergo quod si motus celi fuisse ab eterno, revolutiones celi essent infinite, nec signare primam nec fierent in universali, tamen quia non haberent mutata esse nisi mediante moveri, hoc modo mutata esse essent eterna, et hoc modo revolutiones essent eterne et non incepissent, quia non esset dare instans ante quod non precesserit revolutio et mutatum esse. Nulla tamen revolutio posset signari que esset eterna, quia cum revolutio posset signari quod esset eterna, quia cum revolutio semper sit in fieri prius quam in facto esse, quia factum esse eius et terminus motus, oportet quod quelibet revolutio prius sit quam sit, et per consequens nulla potest esse eterna. Sed quod signare hoc actu et non hanc revolutionem cum facte sint revolutiones in particulari, sicut et ipsi celi est protanto quia factionem celi non precessit motus. Revolutio autem <non> completur nisi per motum. Sic in proposito nullum generabile ut sic potest signari quod sit eternum, quia si aliquod generabile fuisse ab eterno

creatum, illud generabile durasset per infinitum tempus. Nam eternum precedit eternitatem esse, quod est post eternitatem. Sed si illud generabile fuisset corruptum, constat quod fuisset corruptum post creationem eius. Ergo precederet suam corruptionem eternitate, accipiendo eternitatem large pro eo quod non incepit. Nichil autem potest precedere aliud eternitate nisi precessisset illud in infinitum tempus. Hoc autem contra rationem generabilium secundum nature cursum. Et si dicatur quod oportet materiam esse per creationem, nec tamen fuerit creata a deo sine omni forma nec sub forma in universalis, ergo sub aliqua forma signata, et illud fuit primum generabile sub cuius forma fuit primo creata; dicendum ad hoc quod materia per creationem fuisset et sub forma non universalis, quia factio terminatur ad particulare. Nec tamen esset dare primam formam sub qua creata vel facta esset. Sed sicut celum subicitur suis revolutionibus ita quod non potest simul pluribus revolutionibus revolvi, sic materia generabilium subicitur suis formis, ita quod non potest simul esse sub diversis formis. Ponatur ergo quod deus celum ab eterno fecisset et ipsum ab eterno movisset. Constat quod fecisset celum in particulari et movisse ipsum secundum particularem motum et ab eterno, nec tamen esset dare revolutionem primam; quod ideo⁸ est quia non incepisset moveri, sed semper fuisset fluens. Fecisset ergo celum, et [44va] non fecit eum non motum vel non revolutum, nec tamen esset dare revolutionem primam. Sic si ab eterno creasset materiam et eam ab eterno subiecisset transmutationi et motui, non esset in materia dare transmutationem primam, et per consequens nec formam primam, sed semper habuisset transmutationem ante transmutationem et semper habuisset formam acquisitam per unam transmutationem ante formam acquisitam per aliam.

Est autem circa hoc diligenter notandum quod accidit in proposito triplex deceptio: una quia aliqui loquuntur de interminato et infinito sicut de terminato et finito, cum enim in revolutionibus infinitis sit dare infinicies C, infinicies mille, quando quis vult dare primam et vult mensurare, loquitur de infinito sicut de finito et decipitur, dans initium ei quod est sine initio. Secundo contingit deceptio circa talia, quia aliqui locuntur de eternitate motus et mutationis sicut de eternitate eorum que subiciuntur motui et transmutationi, quia volunt signare ista sicut illa. Quod non est verum, ut patet per habita, quia talia subiecta⁹ non acquiruntur per motum nec sunt termini motus. Tertio contingit deceptio, quia aliqui volunt loqui de eternitate generalium sicut de eternitate perpetuorum; nam licet sic signare hoc signatum perpetuum sicut celum, non tamen hoc generabile, ut visum est prius, data ypothesi de eternitate. Unde, si celum fuisset ab eterno motum, revolutio precederet revolutionem in infinitum, et mille mille, et eodem modo in infinitum de formis in materia generabilium et corruptibilium. 4º autem dicendum est quomo-

do creatura, si fuisse ab eterno, adhuc fuisse possibilis non esse, non quia potuisset impediri per aliquam potentiam duratione precedentem, sed quia non de necessitate, quantum est de se, determinat sibi esse vel non-esse, quia eidem sive possunt inesse contraria divisim sed non coniunctim.⁸ Et potest assignari ratio quia si ita est quod cum uno oppositorum non stet potentia ad reliquum, sequeretur quod nichil posset esse nisi dum est. Et ex hoc potest formari ratio talis, quia sicut quod est nunc se habet ad posse non esse, nunc ita quod est ab eterno ad posse non esse ab eterno, dum tamen fiat a causa agente non de necessitate nature. Sed ei quod est nunc esse non repugnat absolute non esse nunc actu, non propter aliquod impediens preexistens, sed quia alterum oppositorum non determinatur de necessitate in esse. Ergo, et cetera. Et confirmatur per simile de predestinatione ex parte dei predestinantis, qui, licet Petrum ab eterno predestinaverit, potuit tamen ipsum non predestinare, et per consequens ille absolute potuit non predestinari divisim, licet non coniunctim, quod videlicet simul fuerit predestinatus et non predestinatus.

[3] Tertio declaratur quia illi effectus qui non possunt non esse nisi propter impediens sunt effectus agencium de necessitate nature et non habencium libertatem¹⁰ [44vb] super suos actus, ut patet in igne. Unde homo, dum agit, potest non agere, non autem simul agat et non agat, sed quia in libertate sua est agere vel non agere. Unde si creatura non potuisset non esse, sequeretur quod deus ageret de necessitate nature. Idem est argumentum quod faciunt: potest fieri contra ipsos et pro illo statu instanti pro quo mundus fuit factus per de facto.

[5] Quinto¹¹ videndum est quomodo, hoc non obstante, adhuc creatura esset de nichilo et esset vera creatio. Circa quod sciendum est quod illa prepositio "ex" potest dicere habitudinem cause materialis, ut cum dicitur "hic vestis est de lana," vel habitudinem termini a quo est recessus, ut cum dicitur "hoc motum est ex tali loco," vel habitudinem prioris et posterioris, sive secundum [*verbum illeg.*] sive secundum naturam in quolibet modo potest accipi affirmative vel negative. Et secundum hoc in proposito cum dicitur creatura fieri ex nichilo, sunt aliqui sensus veri et aliqui falsi. Intelligendum autem est etiam circa istum articulum quod creatura non dicitur simul esse et non esse simpliciter, sed sub conditione et determinatione, nec et dicitur ex se non ens, quia nichilitatem habeat de se, que cadit in eius compositione cum entitate, quam habet cum alio, sed quia illud esse quod habet, non habet ex se sed ab alio.

⁸ Cf. Hervaeus Natalis, *De aeternitate mundi*, apud *Quolibet Hervei* (Venetiis, 1513, reimpr. Ridgewood, N.J., 1966), ff. 30-31.

[6] Sexto, de conservatione¹² et creatione: Est intelligendum quod, ut suppono ad presens, non dicunt aliam et aliam rem, sed aliam et aliam habitudinem. Nam eadem est res que per creationem non habenti datur, et per conservationem in habenti continuatur. Si ergo mundus incepit in tempore, ut veritas tenet, creatio dicit esse ex nichilo in hac re inchoatum; conservatio vero dicit idem esse in hac re continuatum. Sed si mundus non incepisset, creatio diceret esse¹³ sine initio datum; conservatio vero diceret idem esse tunc et in posterum continuatum.

[Conclusio]

Hii ergo prelibatis, dicendum est quod videtur posse probabile sustineri quod non impugnet creature posse potuisse emanasse a deo ab eterno modo proposito. Et hoc probatur tripliciter: primo ex parte dei productoris; secundo ex parte creature producte vel producibilis; tertio ex parte ipsius productionis.

[1] Primum probatur sic: quia quod agens non possit producere suum effectum statim dum est, hoc necessario precedit ipsum duratione. Hoc contingit ex tribus: vel quia sibi deest aliqua profectio ad agendum quam post acquirit, sicut de principio respectu actus generandi; vel secundo, quia agit per transmutationem et motum; tunc enim agens oportet esse in principio motus effectus, quod non est nisi in termino eius; vel tertio, quia non est totalis causa effectus, sed indiget passivo disposito ad suam actionem. Sed nullum istorum est in deo respectu productionis creaturarum, ut per se patet. Ergo, et cetera.

Secundo, hoc probatur sic: agens creatum de necessitate nature agens potest habere suum effectum coevum. Ergo et deus. Antecedens patet de radio solis et de umbra virgulti in aqua. Unde si sol fuisset ab eterno, et radius fuisset ab eterno. Consequentia patet, quia deus est efficacius agens quam quocumque aliud agens creatum et minus indigens quocumque alio, quia [45ra] nichil¹⁴ aliud in sua actione presupponit. Nec valet si dicatur quod hoc sequitur ex ypotasi impossibili, quia non variat formam arguendi si synchategorice sint false, dum tamen consequentia sit necessaria. Et hoc est quod dicit Ricardus, libro primo *De trinitate*, capitulo VI, fuisse aliquid ab eterno quod tamen non sit a semetipso moveri^h videatur impossibile, quia sit necessariam causam semper suum effectum precedere, et tunc quod de alio est, suo principio semper succedere oportere. Quod enim radius solis de sole precedit et de illo originem trahit, tamen soli coevis existit. Ex quo enim fuit radium producit,

^h Richardus de Sancto Victore, *De trinitate* 1, 6, ed. Ribaillier, p. 92.

et sine radio nullo tempore fuit. Item, non valet si dicatur quod illa consequentia tenet ex eo quod deus imponitur agens de necessitate nature, quia voluntas eius nichil adunit de sua potentia. Unde ex hoc per libertatem voluntas non arguit quin potuerit hoc solum quod non de necessitate produxit, sed quando sibi placuit et in tempore.

Tertio: hoc patet, quia non minus est potens deus creare res secundum esse existentie quam secundum esse essentie.ⁱ Sed secundum aliquos, et cetera. Intelligendum est etiam pro secunda ratione quod ad efficaciam probationis, quando aliquis arguit ex ypostasi, non refert utrum catholice sint vere vel false vel impossibile, dum tamen ypotetice sint vere.

[2] Secundo probatur ex parte creature, quia sibi repugnaret esse ab eterno, vel hoc esset quasi in diversitate nature vel substantie, vel quia est possibilis non esse et que possibilitas tolleretur si esset ab eterno, vel quia est ex nichilo. Sed nullum istorum impedit. Ergo, et cetera. Probatio minoris: non enim impedit primum, quia secundum Augustinum X *De civitate dei* capitulo 31, "si pes ex eternitate fuisset in pulvere, semper subesset vestigium, quod tamen a calcante nemo dubitaret esse factum,"^j et tamen vestigium est diversum in substantia a pede. Ad idem est auctoritas Ricardi preallegata. Iterum, secundum non impedit ut quia esse possibile non esse, ut patet ex dictis in III° preambulo. Item nec tertium, quia ex nichilo, ut patet ex dictis in V preambulo.

Secunda ratio est quia ei quod non determinat sibi principium durationis essendi non repugnat quandocumque esse, quia si sibi repugnaret quandocumque esse, hoc esse non posset nisi quia determinaret sibi principium durationis essendi. Sed creatura non determinat sibi principium durationis essendi quia non minus creatura determinat sibi esse quam principium durationis essendi, cum magis initiante respiciat esse quam durationem. Sed creatura non determinat sibi esse. Sed quantum ad hoc subiacet voluntati dei dantis esse. Quare, et cetera.

Preterea, sicut creatura non habet repugnantiam ad esse, sic nec ad semper esse. Secundo probatur de creatura in speciali, et primo de eviternis, que a solo deo possunt produci immediate per creationem. Et hoc probo primo ex parte durationis eorum, quia illud cuius duratio non requirit de necessitate quod habeat aliquod primum nunc in quo primum sit vel aliquod ultimum nunc in quo ultimo sit, potest semper esse a parte ante et a parte post, quia si non posset semper esse a parte ante, oportet

ⁱ Cf. Guillelmus de Nottingham, *Utrum possibile sit vel unquam fuit quod aliquid aliud a deo habuissest ab aeterno aliquam entitatem realem positivam extra intellectum divinum*, ed. Michael Schmaus, "Guillelmi de Nottingham O.F.M. doctrina de aeternitate mundi," *Antonianum* 7 (1932), 139-166.

^j Augustinus, *De civitate Dei* 10, 31, CCL 47, p. 309.

ret dare aliquod nunc initians eius durationem in quo primo esset ita quod non ante; et similiter dicitur de ultimo nunc, si non possit semper esse a parte post. [45rb] Sed duratio eviternorum est huiusmodi, quia evum, quod facit nunc stans, mensurans eviterna, est mensura indivisibilis. Ergo, et cetera. Licet enim angelus possit creari in aliquo nunc temporis coexistente, non habet tamen aliquod nunc¹⁵ initians vel terminans intrante.¹⁶

Secunda ratio sumitur ex hiis que communiter concurrunt ad aliquod fieri, et est talis: Illud quo non est necessarium dare aliquid prius duratiōne potest esse semper et ab eterno. Sed illud quod fit per solam creationem est huiusmodi. Ergo, et cetera. Vide alibi declarationem rationis. Vide hoc super [*verbum illeg.*].¹⁷ Secundo probatur specialiter de motu celi, quia si motus celi non potuit esse ab eterno, aut hoc fuit propter defectum motoris aut mobilis, aut quia oportet in spatio in quo est motus celi uti aliquo signo in actu, in quo necessarium fit inchoare vel terminare motum. Non propter primum vel secundum, quia motor eternus et celum, sive mobile, potuit esse ab eterno. Vel propter tertium, quia cum ille motus sit circularis et corporis sperici, non oportet uti tali signo in quo inchoatur motus sic<ut> accidit in motu recto.

[3] Tertio: hoc probatur specialiter de generabilibus et corruptibilibus, quia sicut deus ab eterno potuit subicere celum motui, sic materiam transmutatam et motui, ita tamen quod sicut nulla revolutio signata potest esse eterna, sic nec aliqua transmutatio, ut prius fuit dictum. Augustinus XI *De civitate dei* capitulo <III>, qui mundum, inquit, "a deo factum fateatur,¹⁸ non tamen eum temporis volunt habere, sed creationis initium, ut modo quodam vix intelligibili semper sit factum,¹⁹ dicunt quidem²⁰ aliquid."^k Quod non esset verum, si contradictionem implicaret.

[III - Responsiones ad difficultates]

Tunc²¹ tertio restat respondere difficultatibus, et eas tangere. Prima sumitur ex comparatione et ordine actuum essendi et non essendi potentiarum ad eosdem actus. Et formatur ad hoc due rationes.

Prima ratio ex natura receptionis et acceptationis, et est talis: quia nichil potest de se recipere actum aliquem quam non habet nisi ab alio nisi secundum se. Sic non habens actum illum, quia oportet esse recipiens denudatum ab eo quod recipit. Sed a creatura non esset non habens actum essendi si esset ab eterno. Quare, et cetera.

^k Augustinus, *De civitate Dei* 11, 4, CCL 48, p. 324.

Secunda ratio sumitur ex actuum essendi et non essendi contrarietate, quia si creatura esset ab eterno a deo, ipsa de se est possibile esse ab eterno, et non habens de se esse ab eterno. Tunc queritur utrum aut simul habet utrumque ab eterno, aut prius a deo habet esse quam ex se non-esse, aut econtrario. Non primo modo, quia nichil in eodem essent actus contrarii, scilicet esse et non-esse. Nec secundo modo, quia, secundum Avicennam VI *Metaphysice* capitulo 1, quod convenit rei ex se ipsa prius convenit ei eo quod convenit ei ab alio.¹ Ergo sequitur tertium, quod prius habeat non-esse quam esse. Sed cum "prius" dicatur dupliciter, natura vel duratione, probatur quod non solum natura, sed et duratione. Et hoc ex contrarietate potentiarum, quia aut in essentia creature simul est potentia ad istos duos actus, aut prius est in potentia ad unum quam ad alterum. Non primo modo, quia contrarie potentie non possunt simul esse in eodem, sicut nec actus contrarii, secundum Philosophum primo *Celi et mundi*.^m Unde Commentator ibidem: "sicut est impossibile ut due potentie inveniantur insimul ad duo contraria,"ⁿ scilicet immediata, sed potentie succedunt in subiecto sicut contraria. Ergo posse unum precedit aliud, scilicet posse [45va] non esse, et non solum natura, sed duratione, quia diversa et contraria actu in essendo eidem semper quod convenit ei prius natura, prius etiam convenit duratione.

[2] Secunda difficultas sumitur ex fieri creature et eius mensura, quia esse quod fit, vel fit per motum vel per simplicem emanationem. Creatura autem non solum dependet a deo quantum ad suam formam et suum factum esse, sed etiam quantum ad suum fieri. Sed quod fit per motum non potest esse ab eterno, quia tale est terminus motus. Similiter nec quod fit per simplicem emanationem, quia tale fit in instanti, et sic est dare primum instans in quo sit. Quare, et cetera. Et confirmatur ratio, quia si mundus fuisset ab eterno, aliqua mensura mensuraretur eius actio, quia Sapientia XI: *Omnia in mensura, numero, et pondere dispositi*.^o Sed <non> posset mensurari eternitate dei, quia est inproportionata; nec tempus, quia creatio fuit facta indivisibili; nec evum, quia creatio non est quid eviternum. Ergo relinquitur quod instanti ante quod nichil fuit de mundo. Et sic erit dare primum instans. Secunda ratio, quia deus non potuisset prius facere mundum ex nichilo quam ex materia, si fuisset eterna. Sed non potuisset fecisse mundum de materia ab eterno. Ergo, et cetera. Probatio assumpta: quia si de materia fecisset mundum, vel per motum vel per mutationem. Non per motum, quia tunc non fecisset

¹ Cf. Avicenna, *Metaphysica* 6, 1, ed. van Riet, p. 294.

^m Cf. Aristoteles, *De caelo* 1, 6 (273a).

ⁿ Averroes, *Comm. in Phys.* 8, comm. 8, ed. Iuntina IV, 343H.

^o Sap. 11:21.

quam cito potuisset. Fecisset ergo per mutationem, non per motum; quod est facere velocissimum. Sed omnis mutatio mensuratur instanti. Ergo idem quod prius.

[3] III^a difficultas²² sumitur ex eo quod creatura habet esse acquisitum ab alio habet initium sui esse. Secunda ratio, quia de necessitate esse, quia non haberet aliquam potentiam precedentem suum actum essendi per quam positam in preterito ille actus posset impediri.

[4] IIII^a difficultas²³ sumitur ex parte infinitatis. Et sunt ad hoc multe rationes.^p

Prima ratio, quia infinito fieret additio. Et si dicatur quod fiat additio non secundum id quod acceptum est, sed secundum id quod accipiendum est, non valet, nam secundum id quod acceptum est, adhuc infinitum esset maius infinito, quia plures sunt revolutiones lune quam solis.

Secunda ratio, quia in infinitis non est ordo. Et sic revolutiones non fuerunt ordinate, nec una ante aliam. Nec valet si dicatur de "per se" et "per accidens," quia ex ipsis revolutionibus celi causantur animalia, quorum unum est per se causa alterius, et per consequens revolutio revolutionis.

III^a ratio est quia impossibile est infinita pertransire.

IIII^a ratio, quia angelus, qui nullius obliviscitur et habet virtutem finitam, comprehenderet revolutiones infinitas; quod est inconveniens.

V^a ratio, quia impossibile est esse infinita in actu. Sed essent infinite anime; quare, et cetera.

VI^a ratio, quia omne preteritio aliquando fuit futurum.^q Si ergo possunt esse infinite revolutiones future, est ergo dare instans in quo fuit verum dicere infinite revolutiones precesserunt. Et sic in triduo signata instantia erunt infinite revolutiones; [45vb] quod est inconveniens. Et si dicatur ad hoc quod quelibet dies signata fuit futura, non tamen tota infinitas temporis, non valet, quia illud est dicere quamlibet diem et omnem diem, sive totum tempus.

VII^a ratio, quia cum deus ab eterno potuisset eadem ratione fecisset asinum et asinum in debita dispositione ad generandum, nec oportuisset quod expectasset tempus infinitum ad esse essendum actum generationis, sequeretur quod inter illum asinum primo creatum et hunc ultimo generatum fuissent asini infiniti; quod est inconveniens, quod extremis essentiibus finitis, sint media infinita.

VIII^a ratio, quia cum idem posset dici de homine, sequeretur quod inter primum hominem et eius animam et ultimum hominem et eius animam

^p Cf. Bonaventura, *Comm. in Sent.* 2, d. 1, art. 1, q. 2.

^q Cf. Cicero, *De inventione* 1, 26, 39.

fuissent homines infiniti et actu inter duas animas signatas essent anime infinite actu remanentes a corporibus separate.

IX^a ratio est quia sequeretur quod ex duabus partibus temporis finitis resultaret tempus infinitum, quia constat quod homo vel asinus a deo vel ab eterno creatos²⁴ non generasset filium sibi coevum naturaliter, quia mediante motu et alteratione, nec oportuisset illam alterationem precedentem generationem durasse tempore infinito; ergo finito. Sed constat cum ille genitus non fuerit ab eterno, ex quo habet aliquid prius se duratione ab hoc ultimo generato, et per consequens finitum erit infinitum, quia duo finito non faciunt nisi finitum. Et tamen supponitur tempus finitum, et hoc implicat contradictionem. Nec valet dicere quod non potest signari primum, quia ex hoc sequeretur quod fecisset res in universali, non²⁵ in particulari.

Decima ratio, quia quolibet die potuisset fecisse unum lapidem et illum conservare.

XI^a ratio, quia ex hoc videretur quod totum equetur parti,^r nam cum additur aliquid alicui, tunc precedens cum addito est totum ad aliud precedens. Ergo revolutiones cum hodierna die sunt totum ad revolutiones precedentes. Sed non est maius infinito, et tam ille, sive hodierna, quam cum hodierna sunt infinite. Quare, et cetera. Et solvitur, quia non sunt plures ex parte priorum.

XII^a ratio, quia si totiens sumantur maiores partes, quociens parve, totum resultans ex maioribus est maius quam resultans ex plus. Et ex hoc sequitur quod si mundus duravit ab eterno quod sit maior et minor se ipso, quia precesserunt infiniti dies, infiniti anni, et infinita mille milia. Sed ibi accipiuntur maiores et minores partes. Quare, et cetera.

XIII^a ratio sumitur ex parte multiplicitis et submultiplicitis, quia tempus per quod durasset esset multiplex et submultiplex adseipsum, quia fuissent infinite²⁶ revolutiones solis et lune et saturni. Sed luna revolvitur duodecies quando sol semel. Quare, et cetera. Et VIII^a spera semper in XXXVI milibus annis.

XIII^a ratio,²⁷ quia tunc essent infinita pertransita.

[5] V^a difficultas sumitur ex parte factionis creature, primo quia in ipsa non differret fieri et factum esse. Secundo quia semper vera esset dicere quod fieret vel esset in fieri. Tertio, quia non potuisset fecisse deus quod non esset creatura. [46ra] IIII^a quia creatura haberet necessitatem essendi, nec differret productio eius a productione filii, nisi quia in aliena substantia.^s Quinto, quia in ipsa non differret creatio et conservatio. VI°

^r Cf. Ioannes Pecham, *Utrum mundus potuit fieri ab aeterno*, supra, pp. 78-79.

^s Cf. Henricus de Gandavo, *Quodlibet I*, ed. R. Macken, O.F.M. (Louvain, 1979), qq. 7 et 8.

quia implicaret contradictionem, nam materiam non posset deus de uno esse ad aliud esse sine innovatione. Ergo multo magis non potest dare totum esse sine innovatione. Item, Ambrosius in principio *Exameron*: "Quid tam inconveniens ut eternitas operis cum dei omnipotentis coniungitur eternitate?"^t Item, Augustinus in libro *Contra Felicianum*, diffiniens creaturam, dicit quod "creatura est ex eo quod adhuc non est, aut aliquando non fuit, rei cuiuslibet corruptibilis, quantum in se est, omnipotentis dei voluntate facta substantia."^u Item, Damascenus libro primo, c. VII^v dicit quod "creatio in dei voluntate existens non coeterna est cum deo, quia non aptum natum est quod ex non-ente ad esse deducitur coeternum esse ei qui sine principio est et semper."^w

^t Ambrosius, *Hexameron* 1, 1, 2, CSEL 31.1, p. 3.

^u Augustinus, *Contra Felicianum* 7, PL 42, 1162.

^v Damascenus, *De fide orthodoxa* 1, 8, 4, ed. Buytaert, p. 32.

Adnotationes ad Textum

¹ Questio nona in *mg. rect.* ² est *scripsimus*; et *cod.* ³ in *scripsimus*; et *cod.*
⁴ esse corr. ex tunc ⁵ si *rep.* ⁶ sicut *rep.* ⁷ causa deus *lec. inc.* ⁸ ideo *lec. inc.*
⁹ subiecta *lec. inc.* ¹⁰ libertatem *scripsimus*; *cod. illeg.* ¹¹ "Quarto," i.e., quia
creatura est possibilis non esse, deest ¹² conservatione corr. ex consummatione
¹³ esse corr. ex esset ¹⁴ remotio obiectionis in *mg. sin.* ¹⁵ nunc corr. ex tunc
¹⁶ intrante *lec. inc.* ¹⁷ Vide hoc super [verbum *illeg.*] *rep.* in *mg. dext.* ¹⁸ fateatur]
fatentur *Augustinus* ¹⁹ factum] *factus Augustinus* ²⁰ quidem] *quidam cod.*
²¹ Responsio difficultatibus in *mg. dext.* ²² III^a difficultas in *mg. sin.* ²³ IIII^a
difficultas in *mg. sin.* ²⁴ creatos corr. ex *creatias* ²⁵ non *scripsimus*; sed *cod.*
²⁶ infinite *lec. inc.* ²⁷ ratio *scripsimus*; difficultas *cod.*

ANONYMUS,
*WHETHER THE WORLD WAS ABLE TO BE PRODUCED
FROM ETERNITY*

From the same milieu as James of Thérines's work is the brief *quaestio* contained in Assisi codex Biblioteca comunale 172, folios 136r-v. It is fragmentary, apparently written up from a poor *reportatio*. The text is written in long lines in an early fourteenth-century Italian Gothic book-hand by a scribe who was generally quite careful and accurate in the other *quaestiones* he copied. Our question begins about halfway down folio 136v. There are additions three lines long in the upper margins of both pages (although the second of these belongs to the following question: *Utrum deus possit aliquid creare*), and two others in the margins of both pages, as well as one in the bottom margin of folio 136r, which at first glance seems to be a continuation of the text of that leaf. The only one of these which can be placed with confidence is the one in the lefthand margin of folio 136v. The words at the ends of lines of the additions on folio 136r have been obliterated by wear, and we have had to guess what they were. There are also two places where the writing of the text has either been erased or the ink has flaked off the page.

To locate the correct positions of the insertions in the text, we must have recourse to the context. The treatise begins by distinguishing three kinds of beings: *permanentia*, which can exist from eternity; *successiva*, which cannot; and *raptim permanentia*, which probably cannot. It is difficult to see what *raptim permanentia* can mean, and we suspect that it is a mistake for *raptim transeuntia*, which appears later in the text. Immediately after the opening sentence is a double slash, which in this section of the codex indicates an omission rather than a full stop. There is a long addition in the righthand margin opposite the beginning of the *quaestio*, another in the upper margin of this page, and a third at the bottom, so that the last three lines on folio 136r do not belong at that place in the text. None of these three additions seems appropriate here after the first sentence of the *quaestio*. The first category of beings is not mentioned again. The omission marks at this point probably refer to some material on *permanentia* which was never added. The second section of the *quaestio* discusses largely whether *successiva* can exist from eternity, and then goes on to the third category. After its opening remarks, another omission sign occurs. Since the first two of these additions are both concerned with the impossibility of an infinite distance

between two termini, a problem which is related to the first two sentences in the discussion of the third category, and since there is an omission mark here, we have included them both at this point, leaving the earlier mark of omission unanswered. Since it is not at all clear where the third addition belongs, we have arbitrarily placed it immediately after these two.

The structure of the *quaestio* is also defective. There is no indication of where the Response begins; many of the responses are to arguments which were not presented in the earlier portion; and many of the arguments of the earlier portion are ignored.

Although none of these arguments is developed to any extent, many are related to those of other contemporary masters. The concept of motion as the aptitude for taking on various degrees of the same form was much discussed in the arts faculty in the early fourteenth century. The author also seems aware of Bonaventure's statement that the essence of time is contained in an instant and Matthew of Aquasparta's argument that if time did involve a movement from potency to act, it would not be time.

Bonaventure's argument that there cannot be an infinite medium between two termini is also taken up in a slightly different form; this was used in one form or another by most Franciscans who treated this question. Another frequently employed argument concerned the eternal generation of the Son by the Father. In his response to this argument, our author used a notion which came ultimately from Robert Grosseteste's *De finitate motus et temporis*, that the eternal and the temporal do not fall under the same measure.

The sources used by our author are few and commonplace: Thomas of Aquino, Henry of Ghent, Anselm, Averroes, and Aristotle; and Robert Grosseteste is cited as Lincolniensis. The penultimate paragraph also has some interest. In itself it is dialectically primitive: "There are infinite eights in infinite twos; otherwise, if there were not, there would be a finite number; but a finite number of eights cannot also be infinite; therefore, an infinite number of twos can only be designated as infinite; it follows therefore that infinites are not more or fewer." Henry of Harclay uses the same numbers, two and eight, in his much more penetrating investigation of the properties of infinite sets in his own *quaestio* contained on folios 149r-152r of this same codex.

The final sentence of the *quaestio*, responding to an argument which was not given, denies that the infinite is traversed properly speaking because its parts were not designated. This problem is derived ultimately from Bonaventure, and it was much more ably treated by Henry of Harclay. The answer given in brief form by our anonymous master is

essentially the same as that developed at great length by William of Ockham.

Anonymus,
Quaestio Utrum Mundus Potuerit Producere ab Eterno

Assisi, Biblioteca comunale MS 172

[136r] *Utrum mundus potuerit produci ab eterno.*

Dicitur quod quedam sunt entia permanentia, et ita potuerunt esse ab eterno; quedam successiva, et ita non; quedam raptim transeuntia,¹ et de talibus probabile est quod non.²

2^m istorum probatur, quia quod essentialiter includit³ posterioritatem non potest esse ab eterno. Sed omne successivum est huiusmodi; ergo. Maior patet, quia posterius duratione non est eternum. Si dicas: verum est illa pars, sed pars prior est eterna; contra: illa pars prior est divisibilis. Igitur, aut permanens, et tunc non est successivum; aut successivum, et tunc sicut prius.

Similiter de motu est arguendum. Si motus sit necessario successivus, tamen disputare de hoc est disputare de significato nominis; quia si motus sit solum divisibilis adeptio diversorum graduum eiusdem forme, tunc deus posset facere motum sine successione. Si autem non sit precise illa adeptio, sed necessario includit abacionem "termini a quo," tunc necessario est successivus, quia opposita non possunt esse simul.

Tertium probatur probabiliter, et primo de mutatione. Nichil quod necessario requirit terminos oppositos circa idem potest esse ab eterno, quia, cum sint opposita, non sunt simul duratione. Confirmatur, quia mutatio est aliter se habere nunc quam prius; igitur aliquid prius. Per idem, patet quod nec motus, quia termini eius, ut⁴ sunt termini, sunt incompossibiles, nam privatio necessario prefuit.

Preterea, contra rationem eterni est non distare in infinitum a⁵ non eterno, sed nullus motus puta⁶ nulla revolutio⁷ distat in infinitum a non-eterno. Probatio: quia principium⁸ revolutionis non distat in infinitum a fine, hoc⁹ est contra rationem eius qui tamen finis est posterior duratione,¹⁰ et per consequens non eternus; ergo.^{11, a}

Preterea,* contra rationem illius est quod sit ab eterno, contra cuius rationem est quod distet in infinitum ab alico non eterno; sed contra rationem cuiuslibet revolutionis est distare in infinitum a sub sequente que

^a Cf. Bonaventura, *Comm. in Sent.* 2, d. 1, q. 1, art. 2.

non est eterna, et contra rationem cuiuslibet motus ad formam est quod distet in infinitum a termino qui non est eternus; ergo.

Preterea, contra rationem illius est quod sit ab eterno, de cuius ratione est quod postponatur alteri in duratione. Sed de ratione generationis et corruptionis est quod postponatur alteri in duratione, scilicet generanti vel previe alterationi; ergo.¹²

Preterea, sicut in productione intrinseca, non obstante quod filius, qui producitur per actum intellectus, preintelligitur productioni spiritus sancti, qui producitur per actum voluntatis, filius et spiritus sanctus mensurantur eadem mensura, scilicet eternitate; ita cum creatura producatur in esse intellecto per actum intellectus divini et in esse in effectum per actum voluntatis divine, non obstante ordine istorum actuum, poterit produci creatura in utroque esse simul duratione. Sed in esse intellecto fuit ab eterno; igitur et in esse in effectum potuit esse ab eterno.¹³

De raptim transeunte quocumque [verbum illeg.] probo, quia tempus potest¹⁴ continuari circum instans¹⁵ et motus mutato esse, quia indivisible non potest sequi. Sed nichil necessario novum potest continuari eterno, quia inter illa est distantia infinita. Primum probatur, quia quando extrema alicuius compossibilis sunt incompossibilia esse simul in eodem, et convenientiunt alicui 3° indifferenter et contingenter eque, sicut extrema alterius oppositionis, sicut utrumque unius oppositionis potest, ita et alterius. Sed esse et non-esse sunt extrema opposita contingenter convenientia essentie create equaliter,¹⁶ sicut esse volitum a deo et non volitum a deo. Sed lapis potest esse volitus a deo ab eterno; ergo similiter potest esse ab eterno. Unde eque contingenter contingit lapidi quod sit, sicut quod sit volitus. Similiter, si quia lapis est de se non-ens, ideo est necessario de novo; igitur cum non sit volitus a deo ex se, sequitur quod sit noviter volitus. Si dicas quod per idem argumentum successivum potest, dico quod non, quia successivum ex ratione sua requirit novitatem et posterioritatem, et per consequens quod sit novum. Sic non est de permanentibus; ideo, et cetera.

Preterea, sicut creatura se habet ad esse in effectum, ita ad esse extraneum, quia ab alio habet utrumque esse, sed ab eterno habet esse extracatum. Igitur, potest habere esse extraneum, si sibi non repugnat. Similiter, omnia que sunt contra illud, sunt contra essentias.

Ad illud quod dicit Thomas de medio extrinseco et intrinseco, ^b si esset bonum argumentum, non posset demonstrari potentia de subiecto, quia subiectum abstrahit ab illa. Similiter, licet mundus abstrahat ab esse extraneum, aliqua tamen conditio extraneum potest probari repugnare sibi, et ideo eius oppositum potest sibi competere.

^b Cf. fortasse Thomas de Aquino, *Summa theologiae* I, q. 46, art. 2.

Ad illud quod arguitur pro alia parte de materia, si esset ab eterno, posset dici quod aliquid posset produci sine motu et mutatione; et esset productio et non mutatio, et haberet "terminum ad quem" et non "a quo," nisi tantum efficiens.

Pro alia parte arguitur sic: quando aliqua indifferenter respiciunt unum, si illud non repugnat uni, nec alteri. Sed prioritas et posterioritas equaliter respiciunt infinitatem; sed infinitas non repugnat posterioritati; ergo.

Similiter, [136'] quod est extra rationem effectus et cause non necessario contingit sibi. Sed ordo ad prius et posterius est huiusmodi, quia causa precedit illum ordinem, et ille ordo precedit effectum. Similiter, quia indifferenter et equaliter se habet ad plura, nullum sibi determinat. Sed duratio creature indifferenter respicit quocumque tempus; ergo.

Ad primum istorum, dicitur quod plus repugnat prioritati, quia prioritas esset in actu, sed posterioritas in potentia. Non est autem inconveniens infinitum esse in potentia, sed in actu sic.

Ad aliud, dicitur quod potentia est extra rationem subiecti, et tamen necessario consequitur, et ideo non est sine illa ad aliud. Non sequitur in quocumque instanti, igitur ab eterno, vel secundum quamcumque intentionem.

Ad quoddam argumentum quod consuevit fieri de filio dei, dicendum quod non est simile, quia essentia est tota res filii, et ita non est ab alio simpliciter. Ideo, filius potest esse eternus.

Pro alia parte, arguitur sic: si creatura est producta, aut aliquando, et tunc non fuit ante; aut semper, et tunc semper est in fieri, quia producitur per fieri. Confirmatur, quia filius in divinis semper generatur. Dicendum quod si aliquod "quando" posset esse eternum, sicut evum permanens idem, non tamen de novo; sed si nullum potest esse eternum, tunc in nullo determinato "quando" potest dici etiam quod semper fieret, et idem esse continue in fieri ab agente et non sic, quod primo una pars et postea alia, et ideo non esset successivum. Nec ex hoc sequitur quod conservatio et creatio sint idem, quia conservatio importat respectum ad esse prehibitum, cum hoc quod capit esse. Unde non fit, id est nunc primo habet et¹⁷ esse, sed fit, id est capit esse.

Ad argumentum Gandavensis: "omne quod est, quando est,"^c dicitur quod contingenter et libere, sicut de predestinatione, et quando fuit, potuit non fuisse. Unde ista est necessitas conditionalis, "omne quod est, quando est, necesse est esse,"^d in sensu compositionis vera, in sensu divisionis falsa. Primo modo non sequitur necessitas¹⁸ consequentis.

^c Cf. Henricus de Gandavo, *Quodlibet I*, ed. R. Macken, OFM (Louvain/Leiden, 1979), pp. 40-41.

^d Aristoteles, *De interpretatione* 9, (19a).

Unde quando est, habet suam contingentiam et non alias, et contingentia cui est conditio entis ideo habetur quando habetur entitas.

Contra: Sic diceret ad Philosophum, quia de futuris contingentibus est illa necessitas consequentie: "si erit, erit," et ita non haberet intentum suum,^e dico quod de futuris contingentibus est determinata veritas intellectui divino, non nostro, licet post determinationem voluntatis sue, unde scientia sua est determinativa omnium.

Ad quoddam argumentum de materia, dico quod ab eterno potuisset magis fecisse formam de materia quam de nichilo. Contra: adhuc stat argumentum, quia adhuc materia ex se non esset formata, et ab agente formata, et ita erit transitus. Ideo, dico quod de potentia materie, que non est ante actum nisi natura solum, et ita creatio est simplex, et non est motus nec mutatio que requirit terminos oppositos. Contra: est processus de potentia sicut a "termino a quo" positive.

Ad argumentum de pluralitate et maioritate, concedit Lincolniensis quod aliquod infinitum potest esse maius alio infinito, et aliqua infinita plura aliis, sicut in pede quam in linea.^f Contra hoc est Anselmus^g et Commentator.^h Tamen quocumque sit de hoc, dico aliter quod sunt alia, non tamen plura, sicut deus et creatura sunt alia bona, non tamen magis bona, ita cum ista sint sine numero, quibuslibet¹⁹ additis, non erunt plura, licet alia.

Aliter, quod inequalitas et equalitas, maioritas, et huiusmodi sunt passiones quantitatis finite. Unde neganda est illa minor, que dicit quod ista convenient quanto ut quantum est, quia hoc est falsum, sed quanto ut quantum finitum est. Hoc patet per Commentatorem 3 *Phisicorum* commento 49.ⁱ

Preterea, dico quod infiniti octonarii²⁰ sunt in infinitis binariis; alias, si non, igitur finiti.^j Sed finiti 8²¹ non sunt et infiniti; igitur infiniti binarii non esset quin²⁴ infinitum. Sequitur ergo quod infinita non sunt plura nec pauciora.

^e Aristoteles, *De interpretatione* 9, (18b).

^f Robertus Grosseteste, *Commentarius in Physica*, ed. R. C. Dales (Boulder, Colo., 1963), pp. 40-43, 56-57.

^g Cf. Anselmus, *De processione spiritus sancti* 16, ed. Schmitt, II, 218.

^h Averroes, *In Physica* comm. 3, comm. 49, *Aristotelis Opera cum Averrois Commentariis* (Venetiis, apud Iunctas, 1562-74, re-impr. Frankfurt am Main, 1962), IV, 107-108.

ⁱ Loc. cit.

^j Cf. Henricus de Harclay, *Quaestio utrum mundus potuit fieri ab aeterno*, ed. Dales, pp. 247 et 251.

Ad argumentum de pertransitione, dicitur quod quia non sunt signata,
ideo non sunt proprie pertransita.^k

^k Cf. Bonaventura, *Comm. in Sent.* 2, d. 1. art. 1. q. 2; Henricus de Harclay, *Utrum mundus potuit fieri ab aeterno*, ed. Dales, 254; et Guilelmus de Ockham, *Quaestiones variae* III, 1, *Opera theologica* 8, pp. 59-97. Vide Norman Kretzmann, "Ockham and the Creation of the Beginningless World," *Franciscan Studies* 45 (1985), 1-31.

Adnotationes ad Textum

¹ transeuntia *scripsimus*; permanentia *cod.* ² non] seq. *signum omissionis*
³ includit *scripsimus*; includitur *cod.* ⁴ ut in *mg.* ⁵ a *coni.* ⁶ puta *lec. inc.*
⁷ revolutio *coni.*; ...utio *cod.* ⁸ principium *coni.*; ...cipium *cod.* ⁹ hoc *coni.*
¹⁰ duratione *coni.*; ...uratione *cod.* ¹¹ Preterea ... ergo in *mg. dextra* ¹² Preterea*
... ergo in *mg. superiori* ¹³ Preterea ... eterno in *mg. inferiori* ¹⁴ potest *lec. inc.*
¹⁵ instans *lec. inc.* ¹⁶ equaliter *ras.* ¹⁷ et] cap add. et del. *cod.* ¹⁸ omne ...
necessitas in *mg. sin.* ¹⁹ quibuslibet *lec. inc.* ²⁰ octonarii] octonorarii *cod.* ²¹ 8 *lec.*
inc. ²² quin *lec. inc.*

NICOLAS TRIVET, WHETHER IT WAS NECESSARY THAT GOD
PRECEDED THE PRODUCTION OF THE WORLD BY DURATION,
OR BY NATURE ONLY

In the fifth question of his first Oxford Quodlibet (1302),¹ Nicolas Trivet somewhat timidly re-asserted Aquinas's doctrine on the possibility of a beginningless world, investigating specifically whether it was necessary that God precede the world by duration, or only by nature. The extreme conservatives at Paris had insisted on the patently un-Augustinian position that He had preceded the world by duration, and Aquinas had taken pains in his *De aeternitate mundi* to show that it was not necessary that, even in the case of something made from nothing, the cause preceded the effect by duration. This is one of the weakest positions of the conservatives, and one might expect that Trivet would attack it vigorously. But he does no such thing. After mentioning that Aquinas had treated this question in several places, but especially in his *De aeternitate mundi*, and that he is reciting Aquinas's opinion, albeit more briefly and worse, Trivet goes on to present a badly organized and sloppily reasoned case, timidly and ambiguously maintaining the view of Aquinas. But although his is a weak argument, it does show that the Dominicans had at last got up the courage to defend Thomas on one of his most controversial positions.

Ehrle ("Nicolaus Trivet," p. 22) lists Worcester Cathedral MS F 3 as containing this question, but in fact it does not appear in that codex. Consequently, we have had to rely exclusively on the very corrupt and badly-written Basel, Universitätsbibliotek MS IV 4 for our text.

¹ The Basel MS numbers this the fifth Quodlibet, and it is so numbered by Franz Ehrle, "Nicolaus Trivet, sein Leben, seine Quodlibet und Quaestiones ordinariae," *Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters*, Supplementband 2 (Münster i. W., 1923), p. 43. However, Glorieux, *La littérature quodlibétique* 2, p. 247, argues convincingly that this is Trivet's first Quodlibet.

Nicolas Trivet, *Utrum necesse sit deum precessisse produccionem mundi duracione vel natura tantum.*

Basel, Universitätsbibliotek IV 4

[54rb] Post hoc, querebatur de deo in ordine ad duracionem creaturarum, et erat utrum necesse sit deum precessisse produccionem mundi duracione vel natura tantum. Et probatur distinctione, quia non precessisset duracione. Ergo non potuisset produxisse mundum. Consequens est falsum; ergo et antecedens. Consequens patet quod respectu preteriti non est potentia; nec solum privatur deus ingenerata¹ facere que utique sunt facta, ut racione dixit Agathon, sicut recitat Philosophus in 6 Ethicorum,^a quod si deus produxit mundum ab eterno in quolibet instanti, comparabantur mundus ad deum ut actu existens et prius positus in esse. Ergo in nulla mensura potuit non produxisse mundum.

Secundo ad idem sic: Quando opposita competit eidem in ordine nature, quod prius eidem ordine nature competit prius duracione, quia opposita non possunt simul competere eidem duracione. Sed creature prius competit natura non-esse quam esse, quia sibi comparatum non habet esse, sed tantum comparata ad dantem esse, et prius competit ei quod competit sibi in comparacione ad se, quoniam in comparacione ad extrinsecum extra prius duracione competit ei non est quoniam est.

Ad oppositum: Causa sufficiens non agens per motum potest habere effectum coevum, ut patet de igne et splendore per Augustinum, libro *De trinitate*, capitulo primo.^b Sed deus est causa sufficiens non agens per motum. Ergo potest habere effectum coevum, et ita non est necesse ut precedat mundum duracione.

[Responsio]

Istam questionem, licet sufficienter pertractet in multis locis venerabilis doctor frater Thomas de Aquino, tamen magis ex intencione videtur quod declarat eam in quodam tractatu qui sic incipit: "Supposito quod secun-

^a Cf. Aristoteles, *Ethica Nichom.* 6, 4 (1140a).

^b Cf. Augustinus, *De trinitate* 6, 1, CCL 50, p. 228.

dum fidem catholicam,"^c cuius dicta ibidem hic recito, etsi² brevius et peius. Ponere enim necessarium quod deus precedat creaturam ex duracione, non potest ex alia causa pervenire nisi quia impossibile est aliquid fieri, quod tamen semper habuit esse. Si enim impossibile esset hoc fieri, nullum dubium est quin deus posset hoc facere, et per consequens non esset necessarium quod deus effectum suum precederet duracione. Sed quod impossibile sit aliquid fieri quod tamen semper fuerit potest habere duplarem causam verificandi proposicio: aut si quia non est potentia passiva de qua fiat aliquid quod semper fuerit -- et hoc est verum -- non tamen per hoc excluditur quin posset facere aliquid quod semper fuerit; verbi gratia, antequam angelus fieret, non esset potentia passiva de qua angelus fieret, quia non est factus de materia preiacenti. Unde propter remotionem potencie passive potuit dici impossibile est angelum fieri, tamen hoc non excludit quin deus posset facere angelum. Et similiter est de toto et universo. Unde, licet verum fuerit in hoc sensu, quod impossibile sit fieri aliquid quod semper fuerit, non tamen per hoc excluditur quin deus posset facere aliquod tale ens quod semper fuerit.

Alia causa verificandi: Propositum³ est quod sit repugnanciam intellectui inter ista duo, scilicet quod aliquod sit creatum a deo et tamen semper fuerit. Hec autem repugnancia intellectui non potest convenire nisi vel quia necesse est creantem precedere effectum suum. Sed istud sufficienter excludit argumentum factum questionis, nisi forte quis velit dicere quod [54va] est effectum eius habere esse duracione post non-esse, sicut supponitur in hiis, que procedunt per creationem isto modo acceptam. Alio modo potest accipere "creacio" pro eo quod est accipere esse post non-esse, ita quod esse solum precedat non-esse natura, non tempore.

Sed sic distinguendum est de eo quod est producere de necessitate nature secundum quod natura potest dupliciter accipi: uno modo secundum quod natura distinguitur contra intellectum et voluntatem, et sic non est possibile ponere quod deus producat res de necessitate nature, quia cum natura agat propter finem, esse autem agens propter finem vel cognoscit finem vel dirigitur ab aliquo cognoscente finem. Natura autem secundum quod distinguitur contra intellectum et voluntatem non cognoscit finem. Sequitur necessario quod accio procedens de necessitate nature isto modo accepto, si ab alio directa -- quod nephias est dicere vel sentire de accione dei. Unde non potest poni quod isto modo agat de necessitate nature. Quod bene concludit argumentum in oppositum.

Alio modo accipitur natura secundum quod extenditur ad intellectum et voluntatem, qui in aliquod agens tendunt per modum nature et non de necessitate. Et isto modo posset videri dubium utrum deus posset produ-

^c I. e., *De aeternitate mundi.*

cere res de necessitate nature. Aristotiles et alii sequaces sui posuerunt quod deus isto modo produxit mundum de necessitate nature, Unde Rabmosse, qui diligentissime perscrutavit opinionem Aristotilis de producione mundi capitulo 21º secundi libri sui dicit sic: "Aristotiles non opinatur cum hoc quod necessitas mundum essendi a deo, sicut est necessitas essendi umbram a corpore aut essendi calorem ab igne aut claritatem a sole, sicut credunt illi qui non intelligunt Aristotilem. Ymmo opinatur quod hec necessitas sit sicut est necessitas rei intellecte ab intellectu, quoniam intellectus operatur intellectum secundum viam qua est intellectum, et hoc quoniam prima causa secundum Aristotilem est intelligencia in superiori gradu essendi et compleciori a deo. Eciā quod dicit quod prima vult illud quod de necessitate est ab illo et gaudet in illo et voluptuosat in illo, et impossibile est quod aliter velit."^d Sed istam rationem, non solum reputo erroneum, <sed eciā> repugnantem fidei, eo quod ex hoc sequeretur quod deus de necessitate nature produxisset mundum, et per consequens impossibile esset quod mundus incepisset.

Sed eciā repugnat recte racioni. Unde tenendum est in hoc philosophos simpliciter errare, quod sic declaro questionem.⁴ Est enim quid voluntas solum de necessitate nature fertur in illud obiectum quod habet rationem finis, et in illud sine quo finis haberri non potest. Unde siquid tale sit quid non comparetur ad voluntatem sub ratione ultimi finis vel sub ratione illius finis quo velimus⁵ finis haberri non potest, voluntas non fertur in idem de necessitate nature, sed solum libere et ex eleccione. Sed voluntas⁶ nichil habet extra essenciam divinam in quod feratur tamquam in finem, quia cum finis sit melior eo quod est ad finem, sequeretur quod aliquid esset melius divina voluntate. Et cum divina voluntas sit idem quod divina essencia, sequeretur aliquid quod esset melius divina essencia; quod est omnino erroneum.

Similiter non potest in aliquid ferri extra divinam essenciam tamquam modo⁷ sine quo finis haberri non potest, quia tunc sequeretur quod equaret aliquo extrinseco ad suam beatitudinem, et per consequens quod non esset sibi sufficiens. Quod repugnat summe bonitate, sicut evidenter demonstrat Boecius 3^a *De consolatione philosophie*, prosa 9: "Unde si voluntas divina velit creaturas vult eas non ex necessitate nature, sed magis ex eleccione nature."^e Unde simpliciter dicendum [54vb] est quod non est possibile quod deus produxit res ex necessitate nature.

Ad argumentum in oppositum, dicendum quod, quamvis in deo nichil sit quod non sit necessarium, tamen potest habere habitudinem contingentem respectu alicuius extrinseci, quia ipsum de natura sua tale est

^d Maimonides, *Dux dubitantium* 2, 21, ed. Justinianus, ff. 52v-53r.

^e Boethius, *De consolatione philosophiae* 3, pr. 9, 5-8, CCL 94, p. 49.

quod deus, vel voluntas divina, non potest ad ipsam habere habitudinem necessariam cum illud extrinsecum non possit comparari ad voluntatem neque ut⁸ finis neque ut ad illud sine quo finis haberri non potest.

Adnotationes ad Textum

- ¹ ingenerata *scripsimus*; ingenita *cod.* ² etsi *lec. inc.* ³ Propositum in *mg. dextra.*
⁴ questionem *lec. inc.* ⁵ velimus *lec. inc.* ⁶ voluntas] terminus *add. et del. cod.*
⁷ modo *lec. inc.* ⁸ ut *rep. cod.*

JOHN OF JANDUN, WHETHER MOTION IS ETERNAL

By far the most notorious of the Parisian artists during the early fourteenth century was John of Jandun. He began his regency in the arts faculty in 1310, and most of his commentaries on Aristotle were written during the next decade. In 1315 he composed his *Quaestiones in libros Physicorum*,¹ and near the beginning of Book 8 he chose to discuss the question *Whether motion is eternal*. The philosophical content of the question is disappointing. John does nothing but cite the opinions of Aristotle and Averroes on each point that arises. He fails to take seriously the very able arguments of the theological faculty, either of the thirteenth century or of his own day. In fact he often seems ignorant of them, and the views he chooses to refute all date from the mid-thirteenth century and are those to which he can find ready-made rebuttals in Aristotle and Averroes. He spends considerable time refuting, by citation of Aristotle and Averroes, Grosseteste's argument that there could have been a first instant of time just as there can be a first point on a line, and in fact he returns to this point at the end of the question and tries to construct an argument which would make it possible. Although several of Bonaventure's paradoxes of the infinite are presented among the *quod non* arguments, they are not replied to. The most significant aspect of this question is the disclaimer at the end of the Response. It is similar in much of its phraseology to that of Bartholomew of Bruges,² which in many ways reproduced the positions of Boethius of Dacia³ and Siger of Brabant.⁴ This was the contention, drawn from Maimonides⁵ and popularized among the Latins by Philip the Chancellor and Alexander of Hales,

¹ The date is convincingly established by Stuart MacClintock, *Perversity and Error: Studies on the "Averroist" John of Jandun* (Bloomington, Ind., 1956), pp. 110-111.

² See MacClintock, *Perversity and Error*, pp. 167-168.

³ See Boetii de Dacia *Tractatus de aeternitate mundi*, ed. Géza Sajó (Berlin, 1964), 47-50.

⁴ See the texts cited by Omar Argerami, "La cuestión 'De aeternitate mundi'; posiciones doctrinales," 4. "El 'De aeternitate mundi' de Boecio de Dacia," *Sapientia* 28 (1973), 99-124.

⁵ See Rabbi Mossei Aegyptii *Dux seu director dubitantium aut perplexorum* 2, 18 (Paris, 1520), fol. 49r-v.

that Aristotle spoke only as a natural philosopher and did not consider supernatural events such as creation.⁶

But John's remarks at the end betray a considerable difference in attitude. After having made the distinction between creation and temporal making, he nevertheless attempted a rational accommodation, however inept, between faith and reason on the problem of the first and last instants of time. And after citing Averroes to the effect that it is impossible for time to have a first or last instant, he adopted a stance which would not have been acceptable in the thirteenth century, namely that omnipotent God can do that which is impossible, without the qualifying distinction between the natural and supernatural.

We do not discern in this disclaimer the "sneering incredulity" of which Gilson accuses John.⁷ John's position was not new; it had been fully developed during the 1260s and 1270s. It had survived the 1277 condemnation and had been used during the late thirteenth century. The formulation of the distinction between the methods and subject matters of philosophy and theology which we find in Bartholomew of Bruges would become the "standard form" in the fourteenth century. It recognized, as did the theologians, that the laws of nature were not pertinent to the understanding of supernatural events, that God's will was inscrutable, and that God's power was not exhausted by the world which he had actually created. But still, it was the philosophical way which had the greater appeal for the artists, and according to this way the world, time, and motion must have been eternal.

Of the two manuscripts upon which our edition is based, V is immeasurably superior. Still, O supplies one section omitted by V (see below, n. 309) and on several occasions provides the correct reading when V has gone astray. In the following edition, we have given an almost complete collation of the manuscripts. But in order to keep an already lengthy apparatus from becoming longer to no purpose, we have not noted inversions of word order if they did not affect the meaning, or substitutions of "et" and "etiam," "enim" and "autem," or "ergo" and "igitur," when the terms were used synonymously.

⁶ See Richard C. Dales, "The Origins of the Doctrine of the Double Truth," *Viator* 15 (1984), 169-179.

⁷ E. Gilson, *A History of Christian Philosophy in the Middle Ages* (New York, 1955), p. 523.

John of Jandun, *Utrum motus sit eternus*

Vat. Reg. lat. 1342 (=V)

Oxford, Bodl. Canon Misc. 404 (=O)

[O 103va, V 122ra] Consequenter queritur¹ utrum motus sit eternus. Arguitur primo quod non, quia omnis transmutatio que est² inter terminos finitos est³ finita et non eterna. Hec est manifesta. Sed omnis transmutatio est⁴ inter terminos finitos, quia omnis transmutatio est inter contraria, ut patet primo huius, et contraria⁵ sunt finita; quare, et cetera.

Et confirmatur, [O 103vb] quia omnis transmutatio que habet terminum est terminata, et per consequens finita et non perpetua. Sed omnis motus habet terminos, nam omne quod movetur, movetur ex quodam in quoddam, id est, ex aliquo termino in aliquem⁶ terminum. Ergo, et cetera.

Item, sicut est in minori mundo, sic debet esse in maiori mundo, per similitudinem convenientem. Sed in minori mundo, scilicet in animali perfecto, incipit motus postquam non erat, ut patet cum animal surgat⁷ a sompno, incipit enim moveri cum prius non moveretur, ut videtur ad sensum. Ergo et in maiori mundo, scilicet in toto universo,⁸ sic est quod motus incipere potuit postquam non erat.

Item, si motus fuisse ab eterno, tunc infinita essent pertransita, quia ante illam revolutionem fuissest alia revolutio et ante illam alia,⁹ et sic in infinitum. Et sic unaquaque earum fuit¹⁰ [V 122rb] pertransita; quare, et cetera.

Item, si motus esset eternus, tunc esset aliquid¹¹ maius infinito; quod est impossibile, ut patet in 3° huius.^a Et probatur consequentia, quia revolutiones lune sunt plures quam revolutiones solis, cum luna revolvatur quolibet mense in suo circulo, et sol¹² semel in anno.^b

Item, si sic, tunc essent actu infinita entia simul, quod videtur esse impossibile ex 3° huius.^c Et probatur consequentia, quia si motus fuit ab

^a Cf. Aristoteles, *Physica* 3, 6 (206b).

^b Cf. Bonaventura, *Comm. in Sent.* 2, d. 1, art. 1, q. 2.

^c Cf. Aristoteles, *Physica* 3, 6 (206b-207a).

eterno, et mundus, secundum Aristotilem hic,^d et si mundus fuit ab eterno, semper fuit species¹³ humana in aliquo suorum suppositorum, vel¹⁴ aliquibus, quia totum non est perfectum sine suis¹⁵ partibus essentialibus, et sic¹⁶ oportuit infinitos homines precedere, quia nullus eorum potuit esse ab eterno, cum omnes sint corruptibles. Et sic ulterius, cum quilibet homo habuit suum intellectum, et intellectus quilibet remanet post mortem cum separatur ab aliis, sicut perpetuum a corruptibili, 2º *De anima*,^e et sic sequitur quod nunc presentialiter sunt infiniti intellectus. Ergo, et cetera.

Item, quod est¹⁷ productum ab alio non est eternum. Sed motus est productus ab alio. Ergo, et cetera. Maior probatur, quia quod est¹⁸ productum ab alio accipit esse post non-esse, quia non potest simul esse et non esse, et nullum tale est eternum, quia eternum semper est. Et confirmatur, quia quod ab alio recipit esse, de se non potest¹⁹ esse, aliter enim non reciperet esse ab alio. Quod autem de se non potest²⁰ esse est corruptibile, et nullum corruptibile potest perpetuari, ut habetur in primo *Celi et mundi*.^f Et sic patet maior. Et minor patet, nam motus est productus a motore.

Item, non diceretur motus esse eternus nisi quia est productus a voluntate impermutabili. Hoc conceditur secundum Aristotilem. Sed propter istam causam non potest dici eternus, quia quod reperitur in voluntate permutable potest reperiri in voluntate impermutable. Sed voluntas permutable potest incipere motum nulla permutatione facta in ipsa. Possum enim velle ire²¹ ad scolas post triduum, et ire in 3ª die, me non mutato in voluntate. Ergo similiter voluntas eterna potuit velle ab eterno nunc incipere motum,* et ipsum motum nunc incipere, ipsa²² non mutata. Quare, et cetera.

Oppositum arguitur auctoritate Aristotilis hic et Commentatoris, qui probant²³ motum esse eternum. Et arguitur ratione,²⁴ quia causa eterna, sufficiens ad suum effectum et ad ipsum determinata et nichil expectans in futurum, agit suum effectum ab eterno. Sed primus motor est huiusmodi, est enim causa eterna et sufficiens, cum nulla sit diminutio in ipso; et causa determinata, quia si ipsa esset²⁵ indeterminata, ipsa²⁶ esset in potentia et non in actu puro, vel purus actus. Quod est absurdum, et nichil expectat in futurum, cum sit omnipotens. Quare, et cetera.

Ad istam questionem dixit Aristotiles et Commentator quod motus est²⁷ [O 104ra] eternus. Ad cuius probationem supponit Aristotiles quod motus

^d Cf. Aristoteles, *Physica* 8, 6 (259b).

^e Cf. Aristoteles, *De anima* 2, 1 (412b).

^f Cf. Aristoteles, *De caelo* 1, 12 (283a).

est actus mobilis.^g Hoc autem est per se notum et concessum ab omnibus. Et istam diffinitionem motus, ut dicit Commentator,^h non induxit ad probandum potentiam esse ante actum, quia hoc non est proprium motui secundum quod est motus. Sed facto novo secundum quod est novum, scilicet ut²⁸ potentia et posse moveri precedat²⁹ ipsum secundum tempus. Sed induxit istam diffinitionem motus ad declarandum quod motus [V 122va] est in moto, quoniam omnis perfectio necesse est ut sit in re que perficitur, et motus est endelicia mobilis. Ex hoc³⁰ tamen quod motus est³¹ in moto, consequitur quod³² ipsum motum sive mobile sit prius motu, nam illud in quo aliquid est³³ prius est eo quod in eo alico modo. Unde et Aristotiles primo huius dicit³⁴ quod subiectum prius est predicato,ⁱ id est accidente existente in ipso. Mobile ergo prius est ipso motu.

Sed dicit ulterius Commentator^j multum subtiliter quod mobile precedere motum secundum tempus contingit duobus modis. Quorum unus est ut³⁵ illud in quo est potentia³⁶ tempore precedens motum idem numero sit post modum actu, ut cum contingit³⁷ cum animal³⁸ ambulat quod³⁹ prius non ambulabat. Potentia enim tempore precedens motum⁴⁰ ambulationis prefuit in illo animali eodem numero quod postea ambulat.⁴¹ Alio modo contingit quod mobile tempore⁴² precedit motum sic, quod potentia tempore prior motu⁴³ non est in illo eodem ente actu quod postea movetur secundum actum, sed in materia ex qua generabatur est ipsum motum, sicut contingit cum ignis generatus est, statim enim incipit moveri postquam non movebatur, et potentia ad hunc motum precessit hunc motum secundum tempus, sed non in illo eodem numero igne qui⁴⁴ nunc movetur.⁴⁵ Non enim fuit tempus aliquod⁴⁶ in quo iste ignis existens actu ignis non moveretur sursum, remoto⁴⁷ impedimento. Sed potentia ad hunc motum tempore prior eo precessit in materia ex qua generabatur⁴⁸ ille ignis puta aqua vel oleum vel lignum aut aliquid huius talium.

Propter quid autem hoc contingat⁴⁹ quod in ipso igne secundum actum, remoto impedimento, potentia ad motum non precedit tempore ipsum motum sed statim cum generatum⁵⁰ est incipit moveri nisi aliquid prohibeat alibi⁵¹ perscrutandum est, scilicet in 4° *Celi et mundi*.^k Et forte dicetur⁵² post. Tantum autem ad presens sufficit⁵³ quod naturaliter⁵⁴ mobile prius est ipso motu, vel secundum tempus vel secundum naturam.

^g Aristoteles, *Physica* 8, 1 (251a); cf. Averroes, *Comm. in Physica* 8, comm. 4, ed. Iuntina IV, 340 I-341 L.

^h Cf. Averroes, *Comm. in Physica* 8, comm. 4, ed. Iuntina IV, 340M.

ⁱ Cf. Aristoteles, *Physica* 1, 6 (189a).

^j Cf. Averroes, *Comm. in Physica* 8, comm. 4, ed. Iuntina IV, 340K-341B.

^k Cf. Aristoteles, *De caelo* 4, 4 (311a).

Et hoc etiam Aristotiles⁵⁵ concludit in fine huius particule: "Quare⁵⁶ prius oportet esse combustibile quam comburatur et combustivum quam comburat."⁵⁷ Ex hoc procedit Aristotiles quod⁵⁷ sic, si motus incepit esse postquam nullus erat motus, hoc⁵⁸ oportet esse altero istorum modorum, aut quod mobilia sunt facta aut quod sunt eterna per divisionem sufficientem. Si⁵⁹ dicatur quod mobilia sunt facta, tunc cum mobile sit prius ipso⁶⁰ suo motu, ut dicebatur, necesse est factionem⁶¹ ipsius mobilis precedere istum motum. Sed constat quod factio mobilis vel est quidam motus vel consequitur motum.⁶² Et sic ante motum primum erit⁶³ alias motus prior; quod est impossibile per se.

Si quis autem diceret quod factio primi mobilis fuit primus motus ante quem⁶⁴ non precessit aliquis⁶⁵ alias motus, contra hoc est, quia⁶⁶ factio sive generatio substantie non potest esse primus motus, quia necessario precedit motus localis, ut patet in sequentibus⁶⁷ huius libri precipue, quia ipsa generatio proprie⁶⁸ dicta non est motus sed terminus motus alterationis, ut satis⁶⁹ habetur ex primo huius. Alteratio autem non potest esse primus [O 104rb] motus, ut omnis concedit.

Et⁷⁰ si quis⁷¹ dicat quod factio ipsius mobilis non fuit motus nec terminus motus, quia non fuit generatio⁷² nec factio univoce dicta [V 122vb] cum generationibus et factionibus que nunc apparent, sed solum factio equivoce dicta, que est creatio ex nichilo.

Contra illud⁷³ non arguo aliter,⁷⁴ nisi quod non potest talis productio probari nec manifestari per aliquam apparentiam sensui, nec mediate nec immediate, nec huius productio rerum contingit frequenter⁷⁵ nec ut in pluribus, et ideo philosophi naturales et universaliter philosophi⁷⁶ precedentes secundum humanum modum non viderunt talem productionem. Unde, sicut Aristotiles dicit in primo huius,^m omnes qui de natura locuti fuerunt, convenerunt in hoc quod ex nichilo nichil fit.

Habent autem tenentes istam positionem⁷⁷ a philosophis ignotam concedere quod factiones aut productiones sunt equivoce, termino existente univoce.⁷⁸ Terra enim creata et terra⁷⁹ generata sunt eiusdem speciei specialissime. Similiter autem et in aliis rebus generabilibus et corruptibilibus si fuerunt create ex nichilo, nesciverunt ergo Aristotiles⁸⁰ et Commentator. Si vis videre quod motus primus incepit⁸¹ esse⁸² de novo, et cum hoc ipsum mobile fuerit factum. Si vero dicatur quod et motus incepit et movens et mobile vel moventia et mobilia sunt ab eterno;⁸³ contra hoc primo loquitur Aristotilesⁿ quod⁸⁴ hoc est irrationale et ab inscientibus dictum. Sed quia illud⁸⁵ non sufficit, ideo procedit⁸⁶ ulterius

¹ Aristoteles, *Physica* 8, 1 (251a).

^m Cf. Aristoteles, *Physica* 1, 4 (187a).

ⁿ Cf. Aristoteles, *Physica* 8, 1 (251a).

ratione.⁸⁷ Si enim fuerit movens et mobile, motu non existente, et postea incepit motus, oportuit ipsum mobile quiescere prius, quies enim est privatio motus in subiecto apto nato moveri.⁸⁸ Privatio autem alicuius habitus non potest⁸⁹ esse in⁹⁰ subiecto apto nato ad illum habitum, nisi ab aliqua causa. Oportuit igitur preexistere aliquam⁹¹ causam illius quietis in ipso mobili, et illa causa manente, maneret quies in ipso. Et sic oportuit illam causam quietis removeri antequam inciperet motus. Remotio autem⁹² illius cause quietis de novo vel fuit quidam motus vel sequebatur motum aliquem, et sic iterum redit idem quod prius, scilicet quod ante primum motum sit aliquis motus. Quod est impossibile, quia sic primus motus non esset primus motus,⁹³ cum primum sit ante quod nichil est.

Sed aliquis cavillaret hoc, dicendo quod movens est duplex: quoddam est movens per naturam et aliud per intellectum et voluntatem, et dicerent ita, quia movens secundum naturam solum non movet per cognitionem nec appetitum animalem, sicut ignis calefacit⁹⁴ sine cognitione et appetitu animali;⁹⁵ movens autem per intellectum et voluntatem movet per cognitionem et appetitum alicuius finis, scilicet aut sui ipsius, ut in⁹⁶ separatis a materia, ut dicit Commentator in 12° *Metaphysice*,⁹⁷ aut alicuius alterius, ut in generabilibus et corruptibilibus.

Iterum, movens per naturam proprie et per se non facit nisi unum, precipue in subiecto eodem modo disposito. Movens vero per intellectum et voluntatem potest facere⁹⁸ contraria,⁹⁹ ut medicus per suam medicinam potest facere sanitatem et egritudinem.¹⁰⁰ Tunc diceret cavillator [V 123ra] quod movens secundum naturam unum et idem existens non movet nec¹⁰¹ cum prius non moveret nisi moveatur¹⁰² prius causa quietis preexistens¹⁰³ in mobili. Sed movens per rationem et intellectum unum et idem potest esse causa motus et quietis successive absque remotione alicuius cause quietis.

Istam cavillationem removet Aristotiles in litera, quia aut huius movens et mobile que ponuntur¹⁰⁴ eterna semper fuerunt sibi invicem appropinquata et sufficienter¹⁰⁵ disposita ad movere et moveri¹⁰⁶ aut non. Si quidem dicatur quod¹⁰⁷ ambo semper fuerunt sibi invicem sufficienter propinqua, et hoc quidem in dispositione in qua natum est movere, alterum autem in dispositione [O 104va] in qua natum est moveri, tunc qua ratione nunc hoc movet et illud¹⁰⁸ movetur, eadem ratione ab eterno. Si vero dicatur secundo modo, scilicet quod non semper erant¹⁰⁹ propinqua sufficienter aut¹¹⁰ quod movens non habuit dispositionem qua natum est¹¹¹ movere, aut mobile non habuit dispositionem qua natum est moveri, tunc oportuit illa appropinquari¹¹² vel dispositionem acquiri in altero

⁹⁷ Cf. Averroes, *Comm. in Metaph.* 12, comm. 36, ed. Iuntina VIII, 318va-319rb.

eorum, vel in ambobus. Et hoc impossibile fuit sine motu. Et sic idem quod prius.

Et confirmat Aristotiles valde subtiliter quod¹¹² relatio non potest de novo esse in aliquo nisi¹¹³ aliqua transmutatione facta in ipso vel in altero, ut si aliquid nunc est duplum quod prius non erat duplum, oportet quod aliqua transmutatio facta sit in ipso aut in alio, vel in utroque.¹¹⁴ Si igitur hoc quidem¹¹⁵ est movens secundum actum, et prius non erat motum, cum movens actu¹¹⁶ et motum sint in comparatione¹¹⁷ ad aliiquid,¹¹⁸ ut dicit Commentator,^p necesse est¹¹⁹ aliquam mutationem¹²⁰ precedere illam que ponebatur prima;¹²¹ quod est impossibile. Et hec quidem¹²² est prima ratio Aristotiles tota et perfecta.

Sed ulterius Commentator confirmat illam rationem contra Loquentes sue legis,^q movens enim quod¹²³ per virtutem rationalem et voluntatem non incipit movere¹²⁴ post quietem nisi quia nunc¹²⁵ appetit actu aliquid quod prius non appetebat modo quo nunc appetit. Et hoc est manifestum cuiilibet intelligenti.¹²⁶ Si igitur primus¹²⁷ motor per virtutem rationalem incepit motum post quiescere,¹²⁸ necesse fuit¹²⁹ quod appeteret movere cum prius non appetebat. Et hoc non potest contingere sine aliqua transmutatione¹³⁰ facta in ipso vel in alio. Et sic idem quod prius.

Preterea, si primus motor nunc incipit¹³¹ movere et prius non movebat, aut eternaliter voluit movere aut non voluit movere. Si non voluit movere eternaliter et nunc vult movere, tunc aliqua innovatio facta est in ipso. Quod est impossibile, quia sic non esset primus motor.¹³² Si autem ab eterno¹³³ voluit movere, tunc cum ipse cum sua voluntate movendi sit per se et immediata¹³⁴ causa motus, oportet quod ab eterno fuerit¹³⁵ motus. Si quidem¹³⁶ causa per se et immediata simul est cum suo causato vel existente ea¹³⁷ est¹³⁸ suum causatum.

Sed¹³⁹ dices quod ipse primus motor ab eterno habuit illam voluntatem quod nunc inciperet motum et non prius, et¹⁴⁰ sic [V 123rb] nulla innovatio facta est in eo, quia sicut¹⁴¹ nunc vult incipere motum, sic ab eterno voluit nunc¹⁴² incipere motum. Sed¹⁴³ hoc non est ad propositum, quia non¹⁴⁴ quero utrum primus motor ab eterno voluit movere nunc, sed absolute utrum ab eterno voluit movere¹⁴⁵ vel non. Oportet enim alterum istorum concedere,¹⁴⁶ cum sit divisio per contradictionem, et si dicas absolute quod ab eterno voluit movere, tunc ab eterno movet¹⁴⁷ ut prius. Et si non ab eterno voluit movere et nunc¹⁴⁸ vult movere tunc est diversificatus et innovatus. Quod est impossibile. Quare, et cetera.

Alia quidem ratio Aristotilis principaliter sumitur ex parte temporis. Et supponit ibi¹⁴⁹ duo: primum est¹⁵⁰ quod prius et posterius non sunt,

^p Cf. Averroes, *Comm. in Physica* 8, comm. 4, ed. Iuntina IV, 341G-H.

^q Cf. Averroes, *Comm. in Physica* 8, comm. 4, ed. Iuntina IV, 341H-K.

tempore non existente. Aliud est quod¹⁵¹ quodlibet nunc est medium inter 2° tempora, et simul est¹⁵² principium unius temporis, scilicet futuri, et finis seu terminus alterius, scilicet preteriti. Tunc arguitur: si tempus est eternum, motus est eternus. Hec consequentia statim appareat, quia tempus aut est¹⁵³ motus aut accidens¹⁵⁴ per se ipsius,¹⁵⁵ scilicet numerus eius, ut inquisitum est in 4° huius.^r Et quocumque horum sit, manifestum est quod si tempus est eternum, et motus est eternus, nam per se accidens non est sine suo¹⁵⁶ subiecto. Sed tempus est eternum, hoc¹⁵⁷ probatur dupliciter: Primo quia generatum est¹⁵⁸ quod¹⁵⁹ nunc est et prius non fuit. Si ergo tempus est generatum, tunc verum est dicere quod tempus ipsum est et prius [O 104vb] non fuit.¹⁶⁰ Prius autem et posterius non sunt sine¹⁶¹ tempore, ut manifestum est per se. Ergo¹⁶² tempus fuit antequam fuit generatum et omnino antequam fuerit;¹⁶³ quod est impossibile.

Sed aliqui cavillant contra Aristotilem. Conceditur quod non-esse temporis prius fuit quam esse ipsius.¹⁶⁴ Ibi li "prius" dicit differentiam temporis ymaginati et non differentiam temporis¹⁶⁵ veri, ut¹⁶⁶ cum dicitur¹⁶⁷ extra celum nichil est, ibi li "extra" dicit differentiam loci ymaginata non veram. Hoc non valet, quia illa conclusio¹⁶⁸ est falsa ad cuius intellectum necessarium est intelligi falsum et¹⁶⁹ impossibile; hanc habeo pro manifesta. Sed tempus esse¹⁷⁰ generatum de novo non potest intelligi nisi ymaginetur aut intelligatur falsum et¹⁷¹ impossibile, scilicet tempus fuisse ante primum tempus, quia omnis generati non-esse prius est tempore¹⁷² suo esse. Nec est simile de eo quod dicitur: extra celum nichil est, quia non est sensus quod non-esse alicuius sit extra celum, sed quod nullum est corpus quod non includatur¹⁷³ in celo. Unde Aristotiles dicit quod omnia alia sunt in celo, celum autem non amplius est in alio.^s

Ad hoc ergo quod¹⁷⁴ intelligatur magnitudo mundi esse finita, non est necessarium¹⁷⁵ intelligere aliquam differentiam loci esse extra celum, sed ad intelligendum tempus esse¹⁷⁶ finitum et factum, necessarium est intelligere aut ymaginari tempus fuisse ante primum tempus. Quare, et cetera.

Item, si tempus est finitum, oportet quod hoc sit per instans sive nunc, nichil enim est ipsius temporis nisi nunc. Modo ex hoc arguitur: si tempus est finitum et incepit esse omnino, sequitur quod fuit aliquod nunc quod¹⁷⁷ fuit principium temporis futuri et non terminus¹⁷⁸ preteriti, scilicet illud primum nunc a quo ponitur tempus incipere. Hoc autem est impossibile per secundam suppositionem. Ergo et¹⁷⁹ primam.

^r Cf. Aristoteles, *Physica* 4, 12 (221a).

^s Cf. Aristoteles, *Physica* 4, 5 (212b).

Sed aliqui sophisticant hoc¹⁸⁰ quod instans similiter comparatur¹⁸¹ ad tempus sicut punctus [V 123va] ad lineam.^t Constat autem quod in linea aliquis punctus potest esse principium ita quod non terminus, et econtrario, ut manifestum est in linea¹⁸² recta in qua unus punctus sic est¹⁸³ terminus linee quod non¹⁸⁴ initium alicuius alterius partis illius linee, aliter enim non esset linea recta finita. Quare, et cetera.

Hoc non¹⁸⁵ valet, quia tempus primo et¹⁸⁶ principaliter consequitur motum primum, ut patet ex 4º huius et omnes concedunt. Primus autem motus est motus circularis, ut determinatum est in isto. Ergo et motus circularis est in magnitudine circulare, ut notum est. Ergo instans in tempore assimilatur puncto in linea circulari.¹⁸⁷ Nunc autem in linea circulari quilibet punctus est principium et finis diversarum partium eiusdem linee, ut manifestum est per se. Ergo similiter instans. Et ex hoc confirmatur ratio, nam sicut se habet punctus in linea circulari ad partes linee circularis, sic se habet¹⁸⁸ mutatum esse in motu circulari ad partes motus circularis, et ipsum nunc in primo¹⁸⁹ tempore ad partes eius per convenientem similitudinem; et tu cape¹⁹⁰ sub hac minorem convenientem.

Sed sophisticabis quod non est simile quia punctus¹⁹¹ in linea circulari est aliquid permanens, et instans non est permanens nec fixum. Hoc nichil est, quia ex hoc quod punctus in linea est permanens, bene¹⁹² habetur quod ipse¹⁹³ potest bis sumi vel accipi manens¹⁹⁴ idem numero sub utraque acceptione. Et ex hoc quod ipsum instans non est stans¹⁹⁵ sed fluens, bene sequitur quod non potest bis accipi, ita scilicet quod sit unum et¹⁹⁶ idem numero penitus¹⁹⁷ sub utraque acceptione. Sed ex hoc non habetur quin¹⁹⁸ ipsum instans universaliter sit¹⁹⁹ principium et terminus temporis²⁰⁰ quemadmodum punctus in linea circulari est terminus et initium universaliter. Quare, et cetera.

Item, Commentator arguit sic: Aut ipsum instans est²⁰¹ aliquid determinatum, scilicet quod habet²⁰² existere sine motu, aut non est²⁰³ determinatum, ita scilicet quod non potest existere sine motu.^u Si diceretur quod ipsum instans est aliquid determinatum et permanens, ita quod possit esse²⁰⁴ sine motu, hoc sine dubio est destruere²⁰⁵ [O 105ra] naturam temporis et motus, nam²⁰⁶ instans dicitur quasi "non stans."²⁰⁷ Unde si ponitur instans permanens et quiescens,²⁰⁸ removetur²⁰⁹ natura instantis, et per consequens natura temporis et motus. Si vero instans non potest esse sine motu,²¹⁰ tunc necessario ante ipsum erat²¹¹ motus et post ipsum erit motus. Et sic habetur propositum, et ipse non declarat istam conse-

^t Cf. Grosseteste, *De finitate motus et temporis*, ed. R. C. Dales, *Traditio* 19 (1963) 245-265, pp. 261-262.

^u Cf. Averroes, *Comm. in Physica* 8, comm. 11, ed. Iuntina IV, 347A.

quentiam, quamvis sit occulta multis. Sed forte sic intelligenda est, quia²¹² postquam instans non potest esse in aliquo sine motu, necesse est²¹³ in quocumque subiecto est instans quod illud moveatur,²¹⁴ omne enim in quo est motus movetur, et omne quod movetur, prius movebatur, ut patet in 6²¹⁵ huius.^v Ergo omne in quo est instans, prius movebatur. Quare, et cetera.

Iterum, aliquis²¹⁶ potest sic inquirere de instanti: Cum instans sit principium temporis et terminus, utrum hoc inest instanti per se, aut pure per accidens. Si per se, ergo²¹⁷ competit omni instanti, et sic idem quod prius. Si pure per accidens, hoc videtur omnino irrationale, quia esse principium et terminum²¹⁸ temporis competit omnibus instantibus exceptis 2, si aliqua excipiuntur.²¹⁹ Ridiculum autem videtur quod dispositio que inest²²⁰ alicui enti pure per accidens et nullo modo per se, insit²²¹ omnibus suppositis illius speciei preter quam duobus. Hoc enim non²²² videtur in aliis rebus, nec potest demonstrari sic esse²²³ in²²⁴ instantibus. Quare videtur [V 123vb] fictium²²⁵ hoc ponere.

Istis quidem rationibus fuit Aristotiles coactus, et suus Commentator, ad ponendum²²⁶ motum²²⁷ incepisse postquam omnino non fuerit.²²⁸ Et consimiliter²²⁹ probatur quia non deficiet²³⁰ sic quod moveri nichil sit, id est quod contingat nichil moveri in posterum. Si enim motus omnino defficeret, sequeretur²³¹ quod post ultimum motum esset aliquis²³² motus. Quod est impossibile.

Et probatur consequentia, quia si motus deficit aut mobile remanet eternum aut corruptitur, etsi remanet,²³³ et similiter movens, hoc est irrationale,²³⁴ sicut prius dicebatur. Et probatur, nam si²³⁵ movens et mobile manent eterna, et tamen cessat²³⁶ motus, necesse est fieri aliquam causam quietis in mobili, privatio enim non est de novo in subiecto habitus, nisi²³⁷ ex aliqua causa nova. Illa ergo causa, cum sit²³⁸ generata, est²³⁹ corruptibilis, et omne corruptibile corruptetur,²⁴⁰ ut habetur ex primo *Celi et mundi*.^w Ergo illa²⁴¹ causa iterum corruptetur, et eius²⁴² corruptio non est sine motu. Ergo post motum postremum erit²⁴³ motus.

Item, si movens primum est eternum, et similiter primum²⁴⁴ mobile, et tamen motus defficeret, aut²⁴⁵ ipsum primum movens est omnino²⁴⁶ eiusdem dispositionis ad movendum²⁴⁷ sicut et²⁴⁸ prius, et similiter ipsum mobile²⁴⁹ eiusdem dispositionis ad moveri, aut non. Si sic, non est ratio quare prius movebat²⁵⁰ et non posterius; ymmo necessario movebit, quia posita causa per se propinqua et immediata dum est huiusmodi,²⁵¹ oportet esse huiusmodi causatum. Si vero dicatur quod non sint eiusdem dispositionis, hoc quidem ad movere,²⁵² illud autem ad moveri, tunc oportet

^v Cf. Aristoteles, *Physica* 6, 6 (237a).

^w Cf. Aristoteles, *De caelo* 1, 12 (283a).

quod vel primum movens sit innovatum, quod est impossibile;²⁵³ vel quod primum mobile sit alteratum aliqua alteratione corruptiva.²⁵⁴ Numquam enim contingit quod aliquod²⁵⁵ mobile quod prius erat aptum et ydoneum moveri ab aliquo motore, postea sit²⁵⁶ ineptum et indispositum ad²⁵⁷ moveri nisi per aliquam dispositionem factam in²⁵⁸ ipso, ut manifestum est cuilibet intelligenti, et sic primum²⁵⁹ mobile erit alteratum aliqua alteratione corruptiva, scilicet per quam corrupta,²⁶⁰ est²⁶¹ dispositio eius quam habuit ad recipientum motum. Quod est omnino impossibile, quia celum non est²⁶² alterabile alteratione corruptiva, ut patet ex primo *Celi et mundi*.^x

Si quis autem diceret quod ipsum primum²⁶³ mobile corrumpetur, sequitur sicut prius, quod²⁶⁴ post ultimum motum erit²⁶⁵ alias motus, nam in rebus corruptibilibus, corruptio mobilis non necessario est simul cum defectu motus. Potest enim manere calefactibile postquam non amplius calefit, et animal postquam non movetur motu processivo. Sic igitur post ultimum motum erit alias motus; quod est impossibile.

Item,²⁶⁶ si primum mobile poneretur²⁶⁷ corrumpi, hoc esset²⁶⁸ impossibile manifestum, quia [O 105rb] corpus non corrumpitur immediate nisi a corpore. Quid igitur esset corpus illud²⁶⁹ quod corrumperet immediate speram ultimam, que est primum mobile, non esset²⁷⁰ assignare rationaliter; quare, et cetera.

Et confirmat Commentator quod primum mobile non est corruptibile, quia si esset corruptibile, haberet corrumpens, et oporteret illud esse corpus,^y ut videtur supponere Commentator.²⁷¹ Tunc²⁷² ergo illud corrumpens [V 124ra] vel est corruptibile vel²⁷³ incorruptibile. Si incorruptibile, tunc est prius illo corpore quod ponebatur primum mobile, quia semper perpetuum prius est corruptibili. Si²⁷⁴ est corruptibile, tunc est aliquid²⁷⁵ corrumpens²⁷⁶ ipsum, et queritur²⁷⁷ de illo corrumpente ut prius. Et revertitur questio in infinitum, aut²⁷⁸ oportet concedere quod primum mobile est incorruptibile. Et constat multo fortius de primo movente.²⁷⁹ Et²⁸⁰ sic arguetur quod semper movebit, ut prius deducebatur,²⁸¹ movens primum²⁸² et primum mobile²⁸³ semper movebitur, ut prius deducebatur.²⁸⁴ Quare, et cetera.

Et est advertendum quod omnes iste rationes specialiter et principaliter probant eternitatem primi motus, quia si²⁸⁵ ante primum motum sit aliquis motus, hoc specialiter est inconveniens pro primo motu primi mobilis. Et ideo ratio probans²⁸⁶ motum non incepisse deducendo ad illud inconveniens quod ante²⁸⁷ primum motum²⁸⁸ esset alias motus specialiter et principaliter convincit²⁸⁹ eternitatem motus primi. Quia²⁹⁰ etiam²⁹¹ dicitur

^x Cf. Aristoteles, *De caelo* 1, 9 (279a).

^y Cf. Averroes, *Comm. in Physica* 8, comm. 6, ed. Iuntina IV, 342C-E.

quod si²⁹² movens et mobile sunt ab eterno, motus non potuit incipere omnino principaliter et specialiter, habet veritatem²⁹³ de primo motore et primo mobili, et in illis²⁹⁴ maxime locum²⁹⁵ habet deductio²⁹⁶ Aristotilis et remotio cavillationis, quam ipse ponit in littera de moventibus per naturam et per intellectum.

Secunda etiam ratio principalis specialiter et principaliter probat motum primum esse eternum, quia sustentatur super eternitatem temporis. Et constat²⁹⁷ quod tempus primo et principaliter consequitur motum primum, ut patuit in 4º huius. Quare, et cetera. Et ideo²⁹⁸ voluit Commentator quod Aristotiles hic intendit probare eternitatem motus primi (suple: principaliter) et non²⁹⁹ eternitatem motus³⁰⁰ secundum genus, nisi forte ex consequenti.³⁰¹

Item, ad principale: omnis effectus novus est posterior causa eterna, ita scilicet quod aliquod tempus precedit in quo novus effectus non fuit. Hoc patet inducendo, et probatur quod ad novitatem effectus non sufficit quod causa eterna precedat ipsum³⁰² secundum naturam vel perfectionem, nam si celum semper esset eternum, adhuc³⁰³ deus precederet ipsum secundum naturam sive perfectionem, ut manifestum est per se, cum causa eterni non esset nova.³⁰⁴ Et sic patet maior. Sed motus celi non est posterius tempore ipso motore, ut manifestum est, non secundum tempus aliquod quo existente motus non erat. Quare, et cetera.³⁰⁵ Est notandum maiorem per instantiam proposito.³⁰⁶

Similiter posset dici quod motus celi secundum se totum non est inter contraria. Sed³⁰⁷ partes, ut motus ab oriente et occidens est quodammodo inter contraria. Sed non est ratio circuli³⁰⁸ inter duo contraria solum.³⁰⁹

Est etiam considerandum quod, licet Aristotiles et Commentator sic dicerent³¹⁰ motum semper fuisse et fore,³¹¹ ut ostensum est, tamen dico³¹² secundum fidem et veritatem, et hoc similiter determino, et indubitanter confiteor, quod motus incepit³¹³ et terminabitur, et non solum motus habuit³¹⁴ initium essendi, sed etiam omnia alia entia a primo principio, quod est deus, fuerunt facta postquam non³¹⁵ erant, non quidem factione proprie dicta et univoca cum factionibus que nunc contingunt,³¹⁶ scilicet per transmutationem et motum, sed factione omnino equivoce dicta sine motu et transmutatione et sine subiecto. Et sic ante primum motum non fuit aliquis³¹⁷ motus, quia productio ipsius mobilis non fuit motus nec sequens motum,³¹⁸ nec habuit³¹⁹ subiectum prius, nec illi [O 105va] potentie productive presupponitur aliqua³²⁰ potentia receptiva. Et ideo ratio Aristotilis non procedit.³²¹ Motus etiam terminabitur et remanebit motor et³²² mobile in eternum per³²³ hoc, quod³²⁴ ipsum movens primum movet per voluntatem, et ideo potest desinere motum sine omni innovatione sui et³²⁵ mobilis.

Istam autem conclusionem non probo³²⁶ ratione demonstrativa sicut³²⁷ nec alias quas fide tenemus et quas credendo meremur, nec puto quod sit³²⁸ possibile³²⁹ homini demonstrare eam ex principiis sensibilibus vel assumptis ex³³⁰ sensibilibus.^z

Ratio etiam de tempore solvitur, quia fuit³³¹ instans quod ita fuit³³² principium temporis quod non finis,³³³ et erit instans quod non erit initium alterius temporis subsequentis. Et continuatur contra hoc³³⁴ quod instans comparatur ad tempus sicut punctus ad lineam circularem,³³⁵ verum est imperfectam, sicut est semicirculus aut aliqua³³⁶ huiusmodi, [V 124rb] sed non sicut punctus ad lineam circularem perfectam.

Et quod dicit Commentator quod instans non potest esse in aliquo fine motus,³³⁷ ^{aa} verum est instans medium inter 2 instantia prima, scilicet 2 prima, aliud habent.³³⁸ Et continuatur quod dispositio que inest pure per accidens insit³³⁹ omnibus individuis³⁴⁰ illius speciei preter 2, hoc est impossible, dico quod nichil est impossible³⁴¹ apud deum omnipotentem, et multa apparent hominibus impossibilia que sunt possibilia secundum deum supremum et benedictum. Quare, et cetera.

^z Vide R. C. Dales, "The Origin of the Doctrine of the Double Truth, *Viator* 15 (1984) 169-179.

^{aa} Cf. Averroes, *Comm. in Physica* 4, comm. 90, ed. Iuntina IV, 174K-175D.

Adnotationes ad Textum

¹ Consequenter queritur om. O ² est] fit O ³ est] et O ⁴ est s. v. V
⁵ contraria] in contrarium O ⁶ aliquem] aliam O ⁷ surgat] surgit O ⁸ universo] mundo O ⁹ alia] aliqua O ¹⁰ fuit] fuisse O ¹¹ aliquid] aliquod O ¹² sol] nisi add. O ¹³ species] sic O ¹⁴ vel] in O ¹⁵ suis om. O ¹⁶ sic] non O
¹⁷ quod est] quodcumque O ¹⁸ quod est] quodcumque O ¹⁹ non potest] tr. O
²⁰ non potest tr. O ²¹ ire] ira O ²² motum* ... ipsa om. O ²³ qui probant] hic quoniam probatum est O ²⁴ ratione] idem O ²⁵ esset om. O ²⁶ ipsa om. O
²⁷ est scripsimus; esset codd. ²⁸ scilicet ut om. O ²⁹ precedat] parte dat O
³⁰ hoc om. V ³¹ est om. O ³² quod] per O ³³ aliquid est] adest O ³⁴ est eo ... dicit om. O ³⁵ duobus ... ut] dupliciter uno modo O ³⁶ potentia] prius O
³⁷ ut cum contingit om. O ³⁸ animal] alias O ³⁹ quod] et O ⁴⁰ motum] motus O ⁴¹ quod postea ambulat] que prius ambulant O ⁴² tempore om. O ⁴³ tempore ... motu] essentia prior tempore motu O ⁴⁴ qui] que O ⁴⁵ movetur] movet O
⁴⁶ aliquid] aliquid O ⁴⁷ moveretur ... remoto] movetur sensum saltem remoto O
⁴⁸ generabatur] generabitur O ⁴⁹ contingat] contingit O ⁵⁰ cum generatum] in generatum O ⁵¹ alibi] aliter O ⁵² dicetur] diceretur quod O ⁵³ sufficit] nobis add. O ⁵⁴ naturaliter om. O ⁵⁵ Et ... Aristotiles] Unde secundum Aristotilem O
⁵⁶ Quare] quod O ⁵⁷ procedit Aristotiles quod] procedit ratio Aristotilis O ⁵⁸ hoc] non O ⁵⁹ Si] Siquid O ⁶⁰ ipso] tempore O ⁶¹ factionem] factio O ⁶² Sed ... motum om. V ⁶³ erit] erat O ⁶⁴ ante quem] antequam O ⁶⁵ aliquis om. O
⁶⁶ quia] quod O ⁶⁷ sequentibus] consequentibus O ⁶⁸ proprie] propria O
⁶⁹ satis] patet in principio huius, alteratio autem non potest ergo primus motus quia necessario precedit motus localis, ut satis patet in consequentibus huius libri, precipue quod ipsa generatio non est motus proprie dictus, sed alteratio[nis], ut satis add. O
⁷⁰ Et] Sed O ⁷¹ quis] aliquis O ⁷² generatio lec. inc. O ⁷³ illud] istud O
⁷⁴ aliter om. O ⁷⁵ frequenter] frequentius O ⁷⁶ philosophi] scilicet add. O
⁷⁷ positionem] viam O ⁷⁸ univoce] univoco O ⁷⁹ Terra ... terra] Certa terminata et certa O ⁸⁰ Aristotiles] Philosophus O ⁸¹ incepit] incipit O ⁸² esse om. O
⁸³ ab eterno] eterna O ⁸⁴ quod om. O ⁸⁵ illud om. O ⁸⁶ procedit] procedit O
⁸⁷ ulterius ratione lec. inc. O ⁸⁸ moveri om. O ⁸⁹ potest om. O ⁹⁰ in] aliquo add. O ⁹¹ aliquam] ante O ⁹² autem om. O ⁹³ Quod ... motus om. O ⁹⁴ per intellectum ... calefacit om. O ⁹⁵ animali] animalis O ⁹⁶ aut ... in] autem subiectum ipsius istis O ⁹⁷ potest facere] facit O ⁹⁸ contraria] si vult add. O
⁹⁹ egreditinem] firmitatem O ¹⁰⁰ nec] tunc O ¹⁰¹ nisi moveatur] non removeatur O ¹⁰² preexistent] existens O ¹⁰³ ponuntur] fuerunt O ¹⁰⁴ appropinquata et sufficienter] sufficienter appropinquata et O ¹⁰⁵ movere et moveri] motum O
¹⁰⁶ quod] illa add. O ¹⁰⁷ illud om. O ¹⁰⁸ erant] fuerunt O ¹⁰⁹ aut om. O
¹¹⁰ movens ... est om. O ¹¹¹ appropinquari] actu propinquari O ¹¹² quod] quia O
¹¹³ nisi] nec O ¹¹⁴ vel in utroque] vel in aliquo vel in quo O ¹¹⁵ quidem] quod O ¹¹⁶ actu om. O ¹¹⁷ comparatione scripsimus; lec. inc. V ¹¹⁸ sint ... aliquid] ibi ad aliquid sunt O ¹¹⁹ est] ad O ¹²⁰ mutationem] transmutationem O ¹²¹ prima] prius O ¹²² hec quidem] oportet quod O ¹²³ quod om. O ¹²⁴ movere] moveri O ¹²⁵ nunc] tunc O ¹²⁶ modo ... intelligenti om. O ¹²⁷ primus] prius O
¹²⁸ quiescere] quietem O ¹²⁹ fuit] est O ¹³⁰ transmutatione om. O ¹³¹ incipit] inciperet O ¹³² motor] motus O ¹³³ ab eterno om. O ¹³⁴ immediata] immediate V ¹³⁵ fuerit] fuit O ¹³⁶ quidem] aliter O ¹³⁷ per se ... ea om. O ¹³⁸ est] et add. O ¹³⁹ Sed] si add. O ¹⁴⁰ et] ut O ¹⁴¹ sicut om. O ¹⁴² nunc om. O
¹⁴³ Sed] quod O ¹⁴⁴ non om. O ¹⁴⁵ nunc ... movere om. O ¹⁴⁶ concedere] procedere O ¹⁴⁷ mover] voluit O ¹⁴⁸ nunc om. O ¹⁴⁹ ibi om. O ¹⁵⁰ est om. O

151 quod om. O 152 est om. O 153 est] vel est ipse O 154 accidentis] actus O
 155 ipsius] motus add. O 156 suo om. O 157 hoc] quod O 158 generatum est]
 generatur O 159 quod om. O 160 fuit] fuerit O 161 sine] existente add. O
 162 Ergo om. O 163 fuerit] fuit V 164 esse ipsius] cum tempus O 165 temporis]
 differentia add. O 166 ut om. O 167 cum dicitur lec. inc. V 168 conclusio] questio
 O 169 et] est O 170 esse] est O 171 et om. V 172 tempore] quam add. V
 173 includatur] includetur O 174 quod] sit O 175 necessarium] peccatum O
 176 esse] est O 177 quod] non add. O 178 non terminus] temporis O 179 et] per
 O 180 hoc] per O 181 comparatur] comparatum O 182 linea rep. O 183 sic est]
 sicut O 184 non] est add. O 185 non] autem O 186 primo et om. O 187 ut ...
 circulari om. O 188 punctus ... habet om. O 189 primo om. O 190 tu cape] incapse
 O 191 punctus] est add. O 192 bene] unde O 193 ipse om. O 194 manens]
 permanens O 195 stans] permanens O 196 sit unum et om. O 197 penitus]
 maneat O 198 quin] secundum O 199 sit] sive O 200 temporis] instantis O
 201 est] sit O 202 habet] potest O 203 est om. O 204 possit esse] potest existere
 O 205 destruere] desinere O 206 nam] motus add. O 207 stans] instans O
 208 si ... quiescens om. O 209 removetur] movetur O 210 et ... motu om. O
 211 erat] esset O 212 quia] quod O 213 est] ut add. O 214 illud moveatur] ipsum
 movetur O 215 6°] 8° O 216 aliquis om. O 217 ergo] hoc O 218 et terminus]
 necessarium O 219 excipiantur] accipiantur O 220 inest] est in O 221 insit] et
 sine O 222 non om. O 223 esse] est O 224 in om. O 225 ficticum] vicium O
 226 ponendum] exponentandum O 227 motum] non add. O 228 fuerit] fuerunt V
 229 consimiliter] similiter O 230 deficit] deficit O 231 sequeretur] sequitur O
 232 aliquis] aliquod O 233 remanet] eternum add. O 234 irrationali] impossibile O
 235 si] motus add. O 236 cessat] cesseret O 237 nisi] enim O 238 illa ... sit] cum
 ergo illa causa sit O 239 est] et O 240 corrumpetur] et eius corruptione add. et
 del. V 241 illa] ista O 242 eius] ista O 243 erit] est O 244 primum] ipsum O
 245 aut] sic O 246 omnino om. O 247 movendum] motum omnino O 248 et] est
 O 249 mobile] est omnino add. O 250 aut ... movebat om. O 251 huiusmodi]
 causa add. O 252 movere] moveri O 253 quod ... impossibile om. O 254 corrup-
 tiva om. O 255 aliquod] quodlibet O 256 sit] sic O 257 ad] aliud O 258 in s. v.
 V 259 primum] ipsum O 260 quam corrupta] quod corrumpitur O 261 est] et V
 262 est om. O 263 primum om. O 264 quod om. O 265 erit] est O 266 Item
 om. O 267 poneretur] ponetur O 268 esset] est O 269 Quid igitur esset corpus
 illud] Quod esset ergo illud corpus O 270 esset] est O 271 Commentator om. O
 272 Tunc] cum O 273 vel om. O 274 Si] autem add. O 275 aliquid om. O
 276 corrumpens] primum add. O 277 queritur] tunc O 278 aut] an O
 279 movente] motore O 280 Et om. O 281 movebit ... deducebatur om. O
 282 primum] mobilium O 283 mobile] et add. O 284 deducebatur] dicebatur O
 285 si] enim O 286 probans] probat O 287 ante] autem O 288 motum] autem
 add. O 289 convincit] continuat O 290 Quia] quod O 291 etiam om. O 292 si
 om. O 293 et ... veritatem] et sic apparet hoc usque O 294 illis] nullum O
 295 locum] locus O 296 deductio] inductio O 297 constat] patet O 298 Et ideo]
 Non O 299 non om. O 300 motus om. O 301 nisi ... consequenti om. O
 302 ipsum scripsimus; ipsis O 303 adhuc scripsimus; ad hoc O 304 nova scripsimus;
 novum O 305 cetera] Solvendum add. et del. O 306 Est ... proposito corruptum est.
 307 Sed] non est ratio add. et del. O 308 circuli scripsimus; circulo O 309 Item, ad
 principale ... solum om. V 310 dicent] dicunt O 311 fore] forte O 312 ostensum
 ... dico] tenendo O 313 incepit] incipit O 314 habuit] habent O 315 non s. v. V
 316 contingunt] intingunt O 317 non fuit aliquis] cum stat terminus O 318 nec ...
 motum] vel frequenter sumitur O 319 habuit] habet O 320 productive ... aliqua]

productione supponatur alia O^{321} procedit] precedit O^{322} et om. O^{323} per]
propter O^{324} hoc, quod tr. O^{325} et om. O^{326} probo] videt(?) O^{327} sicut lec.
inc. V³²⁸ sit] sint O^{329} possibile] est add. O^{330} ex] et V³³¹ fuit] sicut O^{332}
fuit] fuerit O^{333} finis] spatium vacuum O^{334} Et ... hoc] Tunc contra hoc
dicitur O^{335} circularem om. O^{336} aliqua] aliquid O^{337} fine motus] sine motu
 O^{338} scilicet ... habent] sed non prima O^{339} insit] non in O^{340} individuis]
suppositis add. O^{341} impossibile] et add. O^{342}

SELECT BIBLIOGRAPHY

Abbreviations:

AHDILMA = *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du moyen âge*

AFH = *Archivum Franciscanum Historicum*

BGP(T)M = *Beiträge zur Geschichte der Philosophie (und Theologie) des Mittelalters*, ed. Clemens Baeumker (Münster i. W., 1891 ff.)

CCL = *Corpus Christianorum*, series latina (Turnhout, 1953 ff.)

CSEL = *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum* (Vienna and other cities, 1866 ff.)

PL = *Patrologiae cursus completus ... Series latina*, ed. J.P. Migne (221 vols., Paris, 1844-1864).

RSPT = *Revue des sciences philosophiques et théologiques*

RTAM = *Recherches de théologie ancienne et médiévale*

SOURCES

A. Manuscript

Assisi, Biblioteca comunale 158

Assisi, Biblioteca comunale 172

Basel, Universitätsbibliotek IV 4

Bologna, University 2554

Bruges, Stadsbibliotheek 208

- Douai, Bibliothèque municipale 434
- Florence, Biblioteca Laurenziana XVII sin. 8
- Florence, Biblioteca Laurenziana MS Plut. XVII, sin. 7
- Florence, Biblioteca nazionale Conv. soppr. A. IV. 42
- Florence, Biblioteca nazionale II II 182
- Florence, Biblioteca nazionale J. 1. 3
- Oxford, Bodl. Canon Misc. 404
- Paris, Bibliothèque nationale lat. 14562
- Paris, Bibliothèque nationale lat. 14565
- Paris, Bibliothèque nationale lat. 14726
- Paris, Bibliothèque nationale lat. 17485
- Todi, Biblioteca comunale 121
- Vatican, Borgh. lat. 39
- Vatican, Ottobon. lat. 185
- Vatican, Reg. lat. 1342

B. Printed

Albert the Great, *Commentarii in IV Libros Sententiarum, B. Alberti Magni, Ratisbonensis Episcopi, Ordinis Praedicatorum, Opera Omnia*, 26-29, ed. S.C.A. Borgnet (Paris, 1894).

Albert the Great. *Alberti Magni De XV problematibus*, ed. B. Geyer (Münster i. W., 1975).

Alexander of Hales, *Quaestiones 'De aeternitate, aevo, et tempore' et 'De duratione mundi'*, ed. Donald M. Nathanson, unpublished Ph.D. thesis, University of Southern California, 1986.

Ambrose, *Hexameron*. CSEL 31.1.

_____, *De spiritu sancto*. PL 16.

Algazel, *Metaphysica*. *Algazel's Metaphysics: A Medieval Translation*, ed. J. T. Muckle (Toronto, 1933).

Álvaro de Toledo, *Comentario al "De substantia orbis" de Averroes*, ed. Manuel Alonso (Madrid, 1941). Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto Filosófico "Luis Vives," Serie A, Num. 11.

Anonymous (Baldner). *Four Hitherto Unedited 'Quaestiones' on Creation Attributed to St. Bonaventure*, ed. Steven E. Baldner, unpublished Ph.D. thesis, University at Toronto, 1981.

Aristotle and Averroes. *Aristotelis Opera cum Averois Commentariis* (Venice, apud Junctas, 1562-74, repr. Frankfurt a. M., 1962).

Ps.-Aristotle, *De plantis*. *Nicolai Damasceni De Plantis Libri Duo Aristoteli Vulgo Adscripti*, ed. E. H. F. Meyer (Leipzig, 1841).

Liber de causis, ed. Adriaan Pattin (Louvain, 1967).

Arlotto of Prato, "Friar Arlotto of Prato on the Eternity of the World," ed. Richard C. Dales, *Collectanea Franciscana* 56 (1986) 37-51.

"Arlotti de Prato, *Quaestio de aeternitate mundi* (Ms. BN lat. 14726)," ed. Omar Argerami, *Patristica et Medievalia* 3 (1982), 163-181.

Augustine, *Confessiones*. CCL 27.

_____, *Contra adversarium legis et prophetarum*. CCL 49.

_____, *Contra Felicianum*. PL 42.

_____, *De bono perseverantiae*. CSEL 25.2.

_____, *De civitate Dei*. CSEL 40, CCL 47-48.

_____, *De Genesi ad litteram*. CSEL 28.

_____, *De Genesi contra Manichaeos*. PL 34.

_____, *De immortalitate animae.* PL 42.

_____, *De natura boni.* CSEL 25.2.

_____, *De quantitate animae.* PL 32.

_____, *De trinitate.* CCL 50-50A.

_____, *Epistola 137: Ad Volusianum.* CSEL 44.

_____, *Liber de 83 quaestionibus.* CCL 44A.

_____, *Tractatus in Ioannem.* CCL 36.

Ps.-Augustine, *De spiritu et anima.* PL 40.

Avicenna, *Metaphysica. Liber de philosophia prima sive scientia divina*, ed. S. van Riet (2 vols., Louvain/Leiden, 1977-1980).

Averroes, *Commentarium magnum in Aristotelis De anima libros*, ed. F. S. Crawford (Cambridge, Mass., 1953).

_____, *De substantia orbis*, ed. Arthur Hyman (Cambridge, Mass./Jerusalem, 1986).

Bede, *Hexameron.* PL 91.

Bernard of Clairvaux, *Sancti Bernardi Opera*, edd. J. Leclercq, C. H. Talbot, and H. M. Rochais (9 vols., Rome 1957).

Boethius, *De consolatione philosophiae.* CSEL 67.

_____, *Philosophiae consolationis libri quinque*, ed. Karl Buchner (Heidelberg, 1960).

_____, *De hebdomadibus.* PL 64.

_____, *De trinitate*, edd. H. F. Stewart and E. K. Rand, in *Boethius, The Theological Tractates* (London/New York, 1918).

Boethius of Dacia. *Un traité récemment découvert de Boèce de Dacie De mundi aeternitate*, ed. Géza Sajó (Budapest, 1956).

_____. *Boetii de Dacia Tractatus de aeternitate mundi*, ed. Géza Sajó (Berlin, 1964). *Quellen und Studien zur Geschichte der Philosophie* 4.

Bonaventure. *Doctoris Seraphici S. Bonaventurae, S.R.E. Episc. Card., Commentaria in Quattuor Libros Sententiarum Magistri Petri Lombardi* (4 vols., Quaracchi, 1932).

_____. *Quaestio est, Utrum mundus productus fuerit ab aeterno: toegescheven aan Bonaventura*, ed. Toone van de Sande (Tilburg, 1983).

Calcidius. *Timaeus a Calcidio translatus commentarioque instructus*, ed. J. H. Waszink (London, 1962) Plato Latinus 4.

Clarenbaldus of Arras, *Tractatus de hexaemeron*, ed. Nicolaus Häring in "The Creation and Creator of the World according to Thierry of Chartres and Clarenbaldus of Arras," *AHDLMA* 22 (1955) 137-216.

Dionysius the Areopagite (pseudo). *Dionysiaca: Recueil donnant l'ensemble des traductions latines des ouvrages attribués au Denys de Aréopage*, ed. Ph. Le Chevallier (2 vols., Paris, 1937).

Eustace of Arras. "Fratis Eustachii Atrebensis Quaestiones septem de aeternitate," edd. Richard C. Dales and Omar Argerami, *AHDLMA* 55 (1986) 111-139 and 56 (1987) 59-102.

Gennadius of Marseilles, *De ecclesiasticis dogmatibus*. *PL* 58.

Giles of Rome, *Errores philosophorum*, ed. Joseph Koch, tr. John Riedl (Milwaukee, Wisc., 1944).

Godfrey of Fontaines. *Les quatre premiers Quodlibets de Godefroid de Fontaines*, edd. M. de Wulf and A. Pelzer (Louvain, 1904). *Les Philosophes Belges. Texts et Études* 2.

Gregory the Great, *Homiliae in Evangelia*. *PL* 76.

_____, *Moralia in Job*. *CCL* 143A.

Harvey Nedellec. *Quolibet Hervei. Subtilissima Hervei Natalis Britonis ... in Tractatus VIII videlicet: De beatitudine; De verbo; De eternitate mundi; De materia celi; De relationibus; De pluralitate formarum; De virtutibus; De motu angeli* (Venice, 1513, repr. Ridgewood, N.J., 1966).

Haymo of Halberstadt, *Expositio in epistolam ad Ephesios*. *PL* 117.

Henry of Ghent. *Henrici de Gandavo Quodlibet I*, ed. R. Macken, O.F.M. (Louvain, 1979).

Henry of Harclay, "Henricus de Harclay. *Quaestio Utrum Mundus Potuit Fieri ab Aeterno*," ed. Richard C. Dales, *AHDLMA* 51 (1983) 223-55.

Hilary of Poitiers, *De trinitate*. *PL* 10.

Hugh of St. Victor, *De sacramentis*. *PL* 176.

_____, *Didascalicon de studio legendi*, ed. Charles Henry Buttmer (Washington, D.C., 1939).

_____, *The Didascalicon of Hugh at St. Victor*, ed. and tr. Jerome Taylor (New York, 1961).

Isaac Isreali, *Liber de definitionibus*, ed. J. T. Muckle, *AHDLMA* 12-13 (1937-38), 299-340.

Isidore of Seville, *De ordine creaturarum*. *PL* 83.

_____, *Etymologiae*, ed. W. M. Lindsay (Oxford, 1911, repr. 1966).

John of Damascus, *De fide orthodoxa*. *St. John Damascene De Fide Orthodoxa. Versions of Burgundio and Cerbanus*, ed. Eligius M. Buytaert (St. Bonaventure, N.Y., 1955). Franciscan Institute Publications, Text Series 8.

John Pecham. "John Pecham and the Background of Aquinas's *De aeternitate mundi*," ed. Ignatius Brady, *St. Thomas Aquinas, 1274-1974. Commemorative Studies* (Toronto, 1974) 141-78.

_____. "Ioannis Pechkam Quaestio Disputata 'De aeternitate mundi,'" ed. Omar Argerami, *Patristica et Medievalia* 1 (1975), 82-100.

Matthew of Aquasparta. *Fr. Mattaei ab Aquasparta, O.F.M., S.R.E. Cardinalis Quaestiones Disputatae De Productione Rerum et De Providentia*, ed. Gedeon Gál, O.F.M. (Quaracchi, 1956).

Moses Maimonides, *Dux dubitantium. Rabbi Mossei Aegyptii Dux seu director dubitantium aut perplexorum*, ed. Augustinus Justinianus (Paris, 1520, repr. Frankfurt a. M., 1964).

Peter Lombard, *Sententiarum Libri. Magistri Petri Lombardi Sententiae in IV libris distinctae*, ed. Collegii S. Bonaventurae (Grottaferrata, 1971 [books I and II], 1981 [books III and IV]). Specilegium Bonaventurianum 4-5.

Peter of Tarantaise, "Circa Petri de Tarantasia Quaestionem 'De Aeternitate Mundi,'" ed. Omar Argerami, *Patristica et Medievalia* 4 (1983) 74-84.

Philip the Chancellor. *Philippi Cancellarii Parisiensis Summa de Bono*, ed. Nicolas Wicki. *Corpus Philosophorum Medii Aevi. Opera Philosophiae Mediae Aetatis Selecta* (2 vols., Bern, Switzerland, 1985).

_____, *Ex Summa Philippi Cancellarii Quaestiones De Anima*, ed. Leo W. Keeler, S.J. (Münster i. W., 1937).

Plato. *Timaeus a Calcidio translatus commentarioque instructus*, ed. J. H. Waszink (London, 1962) *Plato Latinus* 4.

Richard of St. Victor, *De trinitate*, ed. J. Ribaillier (Paris, 1958).

Robert Grosseteste. "Robert Grosseteste's Treatise *De finitate motus et temporis*," ed. Richard C. Dales, *Traditio* 19 (1963) 245-66.

_____. *Robert Grosseteste Hexaëmeron*, edd. Richard C. Dales and Servus Gieben, O.F.M. Cap. (London, 1983) *Auctores Britannici Medii Aevi* 6.

_____, *Commentarius in VIII libros Physicorum Aristotelis*, ed. Richard C. Dales (Boulder, Colo., 1963).

Roger Marston, *Quodlibet I*, edd. G. J. Etzkorn and Ignatius Brady (Quaracchi, 1968).

Thomas Aquinas. *Sancti Thome Aquinatis Doctoris Angelici Ordinis Praedicatorum Opera Omnia*, ed. P. Fiaccadori (Parma, 1852-73, repr. New York, 1949).

Thomas of York. "Thomas d'York et Matthieu d'Aquasparta," ed. Ephrem Longpré, *AHDLMA* 1 (1926) 269-308.

William of Baglione. "The Questions of Master William of Baglione, O.F.M., *De Aeternitate Mundi* (Paris, 1266-1267)," ed. Ignatius Brady, *Antonianum* 47 (1972) 362-71, 576-616.

William of Conches, *Glosae super Platonem*, ed. Edouard Jeauneau (Paris, 1965).

William of Nottingham. "Guillelmi de Nottingham O.F.M. doctrina de aeternitate mundi," ed. Michael Schmaus, *Antonianum* 7 (1932) 139-66.

William of Ockham. *Venerabilis Inceptoris Guillelmi de Ockham Quaestiones Variae*, edd. G.I. Etzkorn, F.E. Kelley, and J.C. Wey, C.S.B. (St. Bonaventure, N.Y., 1984). *Guillelmi de Ockham Opera Philosophica et Theologica* 8.

MODERN WORKS

Acta capitularum generalium ordinis praedicatorum, ed. B. M. Reichert (2 vols., Rome, 1896).

Argerami, Omar, "La Cuestión 'De aeternitate mundi': Posiciones Doc-trinariales," *Sapientia* 27 (1972) 313-34; *Ibid.* 28 (1973) 99-124, 179-208.

Beatus Innocentius PP. V (Petrus de Tarantasia O.P.) (Rome, 1943).

Bianchi, Luca, *L'errore di Aristotele. La polemica contro l'eternità del mondo nel XIII secolo* (Florence, 1984).

_____, *L'inizio dei tempi: antichità e novità del mondo de Bonaventura a Newton* (Florence, 1987).

Bonansea, Bernardino M., O.F.M., "The Impossibility of Creation from Eternity According to St. Bonaventure," *Proceedings of the American Catholic Philosophical Association* 48 (1974) 121-35.

_____, "The Question of an Eternal World in the Teaching of St. Bona-venture," *Franciscan Studies* 34 (1974) 7-33.

Bougerol, Guy, "Saint Bonaventure et le Pseudo-Denys l'Aréopagite," *Etudes franciscaines* 19 (1969), suppl. annuel.

Brady, Ignatius, O.F.M., "Questions at Paris c. 1260-1270 (cod. Flor. Bibl. Naz. Conv. soppr. B. 6. 912)," *Archivum Franciscanum Historicum* 61 (1968) 434-61; continued in *AFH* 62 (1969) 357-76.

Chartularium Universitatis Parisiensis, edd. H. Denifle and E. Chatelain (2 vols., Paris, 1889).

Chenu, M.-D., "Aux origines de la 'science moderne,'" *RSPT* 29 (1940) 210-17.

Dales, Richard C., "The Influence of Grosseteste's 'Hexaemeron' on the 'Sentences' Commentaries of Richard Fishacre, O.P. and Richard Rufus of Cornwall, O.F.M.," *Viator* 2 (1971) 271-300.

_____, "The De-animation of the Heavens in the Middle Ages," *Journal of the History of Ideas* 41 (1980) 531-50.

_____, "The Use of Thierry of Chartres' *Hexameron* by Anonymi *De elementis* and Robert Grosseteste," *Journal of the Rocky Mountain Medieval and Renaissance Association* 1 (1980) 11-20.

_____, "Discussions of the Eternity of the World During the First Half of the Twelfth Century," *Speculum* 57 (1982) 495-508.

_____, "The Origins of the Doctrine of the Double Truth," *Viator* 15 (1984) 169-79.

_____, "Robert Grosseteste's Place in Medieval Discussions of the Eternity of the World," *Speculum* 61 (1986) 544-63.

_____, *Medieval Discussions of the Eternity of the World* (Lieden, 1990).

Doucet, Victorin, "Quaestiones centum ad Scholam Franciscanum saec. xiii ut plurimum spectantes in codice Florentino Bibl. Laurenziana, Plut. 17 sin. 7." *Archivum Franciscanum Historicum* 26 (1033) 183-202 and 474-87.

_____, "A travers le manuscrit 434 de Douai," *Antonianum* 27 (1952) 531-80.

_____, "Notulae bibliographicae de quibusdam operibus F. Ioannis Pecham, O. F. M.," *Antonianum* 8 (1933), 309-328.

Douie, Decima, *The Conflict Between the Seculars and the Mendicants at the University of Paris in the Thirteenth Century* (New York, 1954).

Emden, A. B., *A Bibliographical Dictionary of the University of Oxford to A. D. 1500* (3 vols., Oxford, 1959).

Ehrle, Franz, *Nikolaus Trivet, sein Leben, seine Quodlibet, und Quaestiones ordinariae. BGPM. Texte und Untersuchungen. Supplementband II* (Münster i. W., 1923).

Gauthier, R. A., "Notes sur les débuts (1225-1240) du premier 'Averroïsme,'" *RSPT* 66 (1982) 322-74.

Gierens, M., *Controversia de aeternitate mundi: Textus antiquorum et scholasticorum* (Rome, 1933).

Gilson, Etienne, *History of Christian Philosophy in the Middle Ages* (New York, 1955).

Glorieux, Palémon, "Un recueil scolaire de Godefroid de Fontaines (Paris, Nat. Lat. 16297)," *RTAM* 11 (1931) 37-53.

_____, *Répertoire des maîtres en théologie de Paris au XIIIe siècle* (2 vols., Paris, 1934) Études de philosophie Médiévale 18.

_____, *La littérature quodlibétique de 1260 à 1320* (2 vols., Paris, 1925, 1935). Bibliothèque Thomiste 21.

_____, "Les 572 questions du manuscrit de Douai 434," *RTAM* 10 (1938) 123-52; 225-67.

Hamesse, J., *Les auctoritates Aristotelis* (Louvain, 1974).

Henquinet, F. M., "Descriptio codicis 158 Assisii in Bibliotheca communalis," *AFH* 24 (1939), 91-108; 215-54.

Hissette, Roland, *Enquête sur les 219 articles condamnés à Paris le 7 mars 1277* (Louvain/Paris, 1977). Philosophes Médiévaux 22.

Kelly, Henry A., S.J., *Peter of Tarantaise*, unpublished licentiate thesis, St. Louis University, 1960.

Kluxen, Wolfgang, "Literargeschichtliche zum lateinischen Moses Maimonides," *RTAM* 21 (1954) 23-50.

Kretzmann, Norman, Anthony Kenny, and Jan Pinborg, edd., *The Cambridge History of Later Medieval Philosophy* (Cambridge, 1982).

Kretzmann, Norman, ed., *Infinity and Continuity in Ancient and Medieval Thought* (Ithaca, N.Y./London, 1982).

Kretzmann, Norman, "Ockham and the Creation of the Beginningless World," *Franciscan Studies* 45 (1985) 1-31.

Laurent, Marie-Hyacinthe, "Godefroy de Fontaines et la Condamnation de 1277," *Revue Thomiste* 35 (1930) 273-81.

Lottin, O., "L'influence littéraire du Chancelier Philippe sur les théologiens préthomistes," *RTAM* 2 (1930) 311-26.

MacClintock, Stuart, *Perversity and Error: Studies on the "Averroist" John of Jandun* (Bloomington, Ind., 1956).

Smeraldo, Benedetto, *Intorno all'opusculo IX di S. Tomaso d'Aquino: Pietro da Tarantasia, ha errato in theologia?* (Rome, 1945).

Sorabji, Richard, *Time, Creation, & the Continuum* (Ithaca, N.Y., 1983).

Spettmann, H., *Johannis Pechami Quaestiones tractantes de anima.* *BGPTM* 19.

Stegmüller, Fridericus, *Repertorium Commentariorum in Sententias Petri Lombardi* (2 vols., Würzburg, 1947).

Stump, Eleanore and Normann Kretzmann, "Eternity," *Journal of Philosophy* 78 (1981) 429-58.

Tocco, F., "Fratris Johannis Pecham Tractatus tres de paupertate," *British Society of Franciscan Studies* 2 (1910).

van de Sande, Toon, *Een kernkwestie van Bonaventura: "Had de wereld een begin?" een aktuele vraag in middeleeuwse vorm* (Tilburg, 1983).

Weisheipl, James, O.P., *Friar Thomas of Aquino* (Garden City, N.Y., 1974).

_____, "The Date and Context of Aquinas' *De aeternitate mundi*," *Graceful Reason: Essays in Ancient and Medieval Philosophy Presented to Joseph Owens, CSSB*, ed. Lloyd P. Gerson, *Papers in Mediaeval Studies* 4 (Toronto, 1983).

Wippel, John F., "The Condemnations of 1270 and 1277 at Paris," *Journal of Medieval and Renaissance Studies* 7 (1977) 169-201.

_____, *The Metaphysical Thought of Godfrey of Fontaines: A Study in Late Thirteenth-Century Philosophy* (Washington, D.C., 1981).

_____, "Did Thomas Aquinas Defend the Possibility of an Eternally Created World? (The *De aeternitate mundi* Revisited)," *Journal of the History of Philosophy* 19 (1981) 21-37.

Zimmermann, Albert, "Dante hatte doch Recht," *Philosophisches Jahrbuch* 75 (1967-68) 206-17.

INDEX OF SCRIPTURAL CITATIONS

GENESIS

- 1.1:** 39, 41, 77, 103, 128
- 1.2:** 56
- 1.14:** 16
- 2.2:** 22
- 3.22:** 84, 102
- 17.8:** 102

EXODUS

- 3.14:** 23

NUMERI

- 28.3:** 18
- 28.25:** 18

IOB

- 3.3:** 18
- 13.1:** 10
- 31.35:** 10
- 33.26:** 10
- 40.28:** 15

PSALMI

- 80.16:** 18
- 83.5:** 10
- 84.9:** 39

ECCLESIASTES

9.10: 18, 19

ECCLESIASTICUS

18.1: 52

SAPIENTIA

6.13: 50

11.21: 160

ISAIAS

6.6: 18

DANIEL

12.3: 19

ZACCARIAS

14.7: 9

MATTHAEUS

13.21: 9

18.10: 9

25.41: 102

LUCAS

1.37: 77

IOANNES**14.6:** 24**AD ROMANOS****1.20:** 11**3.30:** 41**16.25:** 12, 26, 27**AD EPHESIOS****2.7:** 12**AD TIMOTHEUM II****1.9:** 13, 84**AD HEBRAEOS****1.3:** 25**1.14:** 9**11.1:** 104**AD TITUM****1.2:** 13**APOCALYPYSIS****10.6:** 18**12.12:** 14**21.23-25:** 9

INDEX OF AUTHORITIES

ALGAZEL

Metaphysica

- 1, 3: 95
- 1, 6: 65, 79, 111, 121, 147

AMBROSE

De spiritu sancto

- 1, 7: 44

Hexaëmeron

- 1, 1, 2: 163
- 1, 3, 11: 106

ANSELM OF CANTERBURY

De casu diaboli

- 2-3: 28

De concordia praescientiae et praedestinationis et gratia dei cum libero arbitrio

- 1, 4: 48

De fide trinitatis et de incarnatione Verbi

- 9: 84
- 10: 144

De processione spiritus sancti

- 16: 171

Monologion

- 8: 137
- 17: 49
- 24: 14, 83, 93, 101

Proslogion

- 20: 11
21: 16

ARISTOTLE*Analytica priora*

- 1, 3: 151
1, 44: 144

De anima

- 1, 3: 79, 122
2, 1: 183

De caelo

- 1, 3: 63, 95
1, 6: 160
1, 9: 191
1, 10: 151
1, 12: 183, 190
2, 1: 95
4, 4: 184

De generatione et corruptione

- 1, 3: 64
2, 4: 95
2, 10: 56

De interpretatione

- 9: 99, 105, 124, 170, 171

Ethica

- 3, 3: 124
6, 4: 175

Metaphysica

- 2, 2: 65, 80
3, 4, 29-30: 126
4, 4, 29: 119
5, 5: 93
9, 4: 144
9, 5: 99
12, 6, 2: 117

Meteorologica

1, 8: 119, 123

Physica

1, 4: 185
1, 6: 184
1, 9: 63
3, 4: 127, 129, 136
3, 6: 34, 80, 121, 182
4, 5: 188
4, 10: 76, 120
4, 12: 98, 125, 188
4, 14: 15, 125
6, 6: 190
8, 1: 63, 82, 184, 185
8, 6: 64, 183
8, 9: 95
8, 10: 11, 51, 98

Topica

1, 11: 103, 118

PSEUDO-ARISTOTLE

De causis

Prop. 2, 19: 24
Prop. 2, 24: 52

De plantis

1, 2: 45, 121, 125

AUGUSTINE

Ad Volusianum (Epist. 137)

2, 8: 73, 126

Confessiones

11, 12, 14-11, 14, 17: 12
11, 18: 15, 139
11, 20: 15
11, 26: 15
12, 7: 39

- 12, 15: 41
12, 19-20: 106
12, 29: 25, 30, 33, 34, 51, 76, 97, 100, 104

Contra adversarium legis et prophetarum

- 1, 7: 73, 84

Contra Faustum

- 26, 5: 135

Contra Felicianum

- 7: 163

De bono perseverantiae

- 6, 10: 9

De civitate dei

- 10, 30: 111
10, 30-31: 48
10, 31: 117, 118, 138, 146, 198
11, 4: 77, 83, 107, 121, 138, 159
11, 5: 82, 106, 110, 138
11, 6: 14, 17, 102, 139
12, 16: 83, 96, 102, 104, 124
12, 18: 97
16, 21: 9

De Genesi ad litteram

- 8, 20: 130
8, 23: 84, 139
9, 14: 17
11, 14: 15

De Genesi contra Manichaeos

- 1, 2, 4: 81, 82, 84

De immortalitate animae

- 5, 9: 127

De libero arbitrio

- 2, 8, 21: 126

De natura boni

- 3: 8
- 38-9: 102
- 39: 101

De ordine

- 2, 19: 126

De quantitate animae

- 3: 8

De trinitate

- 4, 18: 6, 7
- 6, 1: 56, 73, 96, 117, 118, 175
- 6, 7: 15, 78
- 7, 6: 8
- 8, 1: 8

Liber de 83 quaestionibus

- 28: 103
- 35, 2: 95
- 44: 76
- 46: 19
- 50: 28, 33
- 72: 26

Soliloquia

- 2, 2: 126
- 7: 48

Tractatus in Ioannem

- 40, 9: 104

PSUEDO-AUGUSTINE

De spiritu et anima

- 24: 17, 18

AVERROES

Commentum in Physica

- 3, comm. 49: 171
- 4, comm. 90: 193

- 8, comm. 2: 80
- 8, comm. 4: 184, 187
- 8, comm. 6: 191
- 8, comm. 8: 160
- 8, comm. 11: 189

Commentum magnum in De anima

- 3, 5: 111, 122, 146

De substantia orbis

- 3: 152

Commentum in Metaphysica

- 4, comm. 41: 151
- 12, comm. 36: 186

AVICENNA

Metaphysica

- 4, 2: 127
- 6, 1: 64, 77, 160
- 6, 2: 151
- 8, 3: 63
- 9, 1: 152
- 9, 6: 128

BEDE

Hexaëmeron

- 1: 52

BERNARD OF CLAIRVAUX

Sermones super Canticum canticorum

- 9, 5: 8, 9, 14

BOETHIUS

De consolatione philosophiae

- 3, pr. 9: 177
- 3, m. 9: 13, 26, 117
- 5, pr. 6: 6, 23, 42, 58, 75, 79, 101, 120, 126, 139

De trinitate

4: 26

CALCIDIUS

Commentum in Timaeum

123 and 268: 56

CICERO

De inventione

1, 26, 39: 13, 58, 98, 161

PSEUDO-DIONYSIUS THE AREOPAGITE

De divinis nominibus

10: 7, 95

4, 16: 48, 73, 98, 119

De mystica theologia

1: 12

GENNADIUS OF MARSEILLES

De ecclesiasticis dogmatibus

10: 77

GLOSSA INTERLINEARIS

ad Romanos 16.15: 12

ad Ephesios 2.7: 12

GLOSSA ORDINARIA

ad Numeros 28.3: 18

ad Numeros 28.25: 18

ad Iob 3.3: 18

GREGORY THE GREAT

Homiliae in Evangelia

II, hom. 26, 1: 104

II, hom. 26, 8: 104

Moralia in Iob

22, 43: 10

HAYMO OF HALBERSTADT

Expositio in epistolam ad Ephesios

2: 13, 16

HENRY OF GHENT

Quodlibet I

qq. 7-8: 162

HILARY OF POITIERS

De trinitate

12, 37: 29

HUGH OF ST. VICTOR

De sacramentis

1, 1, 5: 83, 138

1, 1, 5-1, 1, 8: 106

ISAAC ISRAELI

Liber de definitionibus

: 6

ISIDORE OF SEVILLE

De ordine creaturarum

8, 7: 29

Etymologiae

5, 38, 4: 25

JEROME

Commentarius in Esaiam prophetam

3, 6, 6.7: 18

JOHN DAMASCENE

De fide orthodoxa

- 1, 2, 2: 108
- 1, 8: 119
- 1, 8, 4: 108, 109, 138, 163
- 3, 13, 57: 110
- 8, 4: 83
- 13, 2: 7, 94
- 15, 2-3: 13
- 15, 4: 6
- 17, 8: 16

MOSES MAIMONIDES

Dux dubitantium

- 2, 15: 118
- 2, 17: 66
- 2, 21: 177

PETER DAMIAN

De divina omnipotentia

- 17: 135

PETER LOMBARD

Liber sententiarum

- 1, d. 37, cap. 7: 14
- 2, d. 1: 65
- 2, d. 25, cap. 1: 100, 105

PLATO

Timaeus

- 29E: 128
- 33A: 29
- 37C-D: 25

PTOLEMY

Almagestum

- 7, 3: 123

RICHARD OF ST. VICTOR

De trinitate

- 1, 6: 157
- 1, 7: 79
- 1, 9: 146
- 2, 1: 105
- 2, 4: 93
- 2, 6: 106
- 2, 8: 106
- 2, 9: 107, 124
- 2, 10: 101

ROBERT GROSSETESTE (LINCOLNIENSIS)

De finitate motus et temporis

- : 189

Hexaëmeron

- 1, 8, 5: 117
- 1, 8, 7: 43, 79

ROGER MARSTON

Quodlibet I

- q. 1: 81, 83

WILLIAM OF CONCHES

Glossa in Timaeum

- 95: 102

INDEX OF NAMES

- Albert the Great (Saint), 58, 69, 89, 94
- Alexander of Hales, 3, 5, 17, 26, 29, 45, 46, 47, 48, 49, 56, 58, 69, 73, 76, 89, 94, 118, 119, 180
- Algazel, 37, 38, 61, 65, 79, 89, 95, 111, 121, 142, 147
- Alonso, Manuel, 152
- Álvaro of Toledo, 152
- Ambrose (Saint), 88, 94, 106, 163
- Anonymous of Assisi 172, 165-173
- Anonymous I of Douai 434, 3, 17, 22-31, 45, 48, 49, 56, 58, 76, 89, 94, 118
- Anonymous II of Douai 434, 32-34
- Anonymous of Flor. Laur. Plut. 17, sin. 7, 7, 58, 88-114
- Anonymous of Todi 121 (John of La Rochelle?), 17, 24, 26, 45, 48, 54-60, 76, 89, 94
- Anonymous of Vat. Ottob. lat. 185, 35-44
- Anselm of Canterbury (Saint), 5, 11, 12, 14, 16, 22, 28, 29, 46, 49, 83, 84, 89, 91, 93, 98, 101, 108, 114, 136, 137, 144, 166, 171
- Argerami, Omar, 1, 6, 7, 58, 62, 71, 89, 94, 116, 180
- Aristotle, 4, 11, 15, 20, 24, 25, 29, 32, 34, 35, 36, 38, 42, 45, 47, 51, 52, 54, 55, 56, 61, 63, 64, 65, 66, 68, 76, 79, 80, 81, 82, 88, 89, 90, 93, 95, 98, 99, 103, 105, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 136, 144, 151, 166, 170, 171, 175, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 187, 188, 190, 191, 192

Arlotto of Prato, 1, 29, 46, 49, 73, 115-131

Augustine (Saint), 5, 6, 7, 8, 9, 12, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 25, 26, 27, 28, 30, 32, 33, 34, 35, 39, 41, 45, 47, 48, 51, 54, 56, 58, 61, 73, 74, 76, 77, 78, 81, 82, 83, 84, 86, 88, 89, 90, 91, 95, 96, 97, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 107, 110, 111, 114, 117, 118, 121, 124, 125, 126, 127, 130, 135, 137, 138, 139, 146, 158, 159, 163, 164, 175

Averroes (Commentator), 38, 52, 80, 111, 122, 146, 151, 152, 160, 166, 171, 180, 181, 183, 184, 186, 187, 189, 190, 191, 192, 193

Avicenna, 38, 61, 63, 64, 77, 127, 128, 151, 152, 160

Bartholomew of Bologna, 72

Bartholomew of Bruges, 180, 181

Bascour, Hildebrand, 62

Battaillon, Louis J., 1

Bede the Venerable (Saint), 47, 52

Bernard of Clairvaux (Saint), 5, 8, 9, 10, 14

Boethius, 4, 5, 6, 7, 13, 22, 23, 26, 35, 42, 45, 54, 58, 61, 75, 79, 88, 89, 101, 117, 120, 126, 138, 139, 179

Boethius of Dacia, 69, 118, 180

Bonaventure (Saint), 3, 28, 29, 30, 32, 33, 35, 36, 37, 46, 48, 61, 65, 69, 72, 73, 79, 80, 88, 91, 92, 117, 118, 119, 121, 149, 161, 166, 168, 172, 180, 182

Bougerol, Jacques Guy, 46, 119

Brady, Ignatius, 29, 49, 70, 71, 81, 83, 86, 87, 118

Burgundio of Pisa, 5, 6

Buytaert, Eligius M., 6, 7, 13, 16, 83, 94, 108, 110, 119, 138, 163

Calcidius, 56

Cicero, 13, 58, 98, 161

Clarembald of Arras, 47

Crawford, F. S., 111, 122, 146

Dales, Richard C., 1, 2, 6, 7, 37, 45, 89, 94, 116, 133, 176, 172, 181, 189, 193

Dionysius the Areopagite (Pseudo-), 2, 5, 7, 12, 46, 48, 79, 95, 98, 119

Doucet, Victorin, 35, 71, 88

Ehrle, Franz, 174

Emden, A. B., 130

Erdman-Visser, Elisabeth, 1

Etzkorn, G. J., 81, 83

Eustace of Arras, 1, 6, 7, 26, 58, 89, 94

Gennadius of Marseilles, 77

Gerard of Bologna, 141

Gerson, Lloyd P., 71

Gieben, Servus, 35, 37, 43, 117

Gilbert of Stratton, 132-140

Gilson, Etienne, 181

Glorieux, Palémon, 62, 115, 141, 174

Godfrey of Fontaines, 133, 141

Gregory the Great (Saint), 9, 10, 11, 90, 104

Hamesse, J., 119

Häring, Nicolaus, 47

Harvey Nedellec (Hervaeus Natalis), 149, 156

Haymo of Halberstadt, 5, 12, 13, 16

Henquinet, F. M., 132

Henry of Ghent, 88, 124, 162, 166, 170

Henry of Harclay, 37, 166, 171, 172

Hilary of Poitiers (Saint), 22, 29

Hugh of St. Victor, 83, 88, 106, 138

Hyman, Arthur, 152

Isaac Israeli, 6

Isidore of Seville (Saint), 22, 25, 29

James of Thérines, 149-164, 165

James of Viterbo, 141

Jeauneau, Edouard, 102

Jerome (Saint), 18

John Damascene (Saint), 5, 6, 7, 13, 16, 82, 83, 88, 91, 94, 108, 109, 110, 119, 138, 163

John of Jandun, 180-196

John of Naples, 2

John Pecham, 1, 17, 28, 29, 35, 36, 48, 49, 60-87, 90, 91, 118, 119, 121, 122, 162

John Scotus Eriugena, 7, 48

John Sarrazenus, 48, 95

Justinianus, Augustinus, 66, 177

Kretzmann, Norman, 172

Laurent, M.-H., 141

Le Chevallier, Philippe, 7

Leclercq, J., 8

Longpré, Ephrem, 96

Lottin, D. O., 62

MacClintock, Stuart, 180

Macken, R., 124, 170

Matthew of Aquasparta, 36, 88, 166

Meyer, E. H. F., 95, 125

Moses Maimonides, 38, 66, 69, 118, 177, 180

Muckle, John T., 6, 37, 65, 95, 111, 121, 167

Nathanson, Donald, 17, 26, 29, 45, 48, 49, 56, 73, 76, 118, 119

Nicolas of Damascus, 95, 121, 125

Nicolas of Lyra, 12

Nicolas Trivet, 174-179

Odo Rigaldus, 17, 26, 45-53, 56, 73, 76, 118, 119

Owens, Joseph, 71

Pattin, Adriaan, 24

Peter of Auvergne, 141-148

Peter Damian (Saint), 135

Peter Lombard (Magister Sententiarum), 4, 14, 61, 65, 100, 105

Peter of Tarantaise, 1, 61-68

Philip the Chancellor, 17, 24, 26, 27, 45, 46, 47, 48, 54, 55, 56, 57, 60, 69, 73, 76, 89, 94, 119, 149, 180

Plato, 22, 25, 29, 36, 42, 54, 56, 65, 68, 88, 90, 103, 111, 121, 128, 138

Pseudo-Aristotle, 24, 52, 89, 94, 95, 121, 125

Ptolemy, 123

Pythagoras, Pythagoreans, 42, 79, 122

Ribaillier, J., 79, 93, 101, 105, 106, 107, 124, 146, 157

Richard of St. Victor, 3, 45, 76, 79, 88, 89, 90, 91, 93, 101, 105, 106, 107, 124, 146, 157

Robert Grosseteste (Lincolniensis), 35, 37, 43, 61, 79, 117, 121, 166, 171, 180, 189

Rochais, H. M., 8

Roger Marston, 81, 83

Sajó, Géza, 118, 180

Schmauss, Michael, 158

Schmitt, F. S., 11, 14, 16, 28, 49, 83, 93, 48, 101, 108, 137, 144, 171

Sibert of Beka, 1

Siger of Brabant, 69, 180

Spettman, H., 71

Stephen Tempier, 70, 92, 115, 116

Talbot, C. H., 8

Thierry of Chartres, 47

Thomas Aquinas (Saint), 3, 61, 69, 70, 71, 72, 77, 88, 90, 91, 116, 118, 119, 120, 122, 123, 132, 133, 140, 142, 149, 166, 174, 176

Thomas of York, 36

Tocco, F., 71

van de Sande, Toon, 28, 30, 73, 118

van Riet, S., 63, 64, 77, 127, 151, 160

Waszink, J. H., 25, 29, 56, 128

Weisheipl, James, 71

Wicki, Nicolas, 12, 24, 26, 27, 45, 47, 48, 55, 56, 58, 61, 73, 76, 89, 94, 119

William of Auvergne, 46

William of Auxerre, 46

William of Baglione, 37, 69, 72

William of Conches, 89, 102

William of Durham, 3, 4-21, 22, 26, 45, 48, 54, 56, 89

William of Nottingham, 158

William of Ockham, 35, 167, 172

William of Ware, 1, 2, 149

Wippel, John F., 140

BRILL'S STUDIES IN INTELLECTUAL HISTORY

1. RICHARD H. POPKIN, *Isaac la Peyrière, 1596-1676. His Life, Work and Influence.* 1987. ISBN 90 04 08157 7
2. ANN THOMSON, *Barbary and Enlightenment. European Attitudes towards the Maghreb in the 18th Century.* 1987. ISBN 90 04 08273 5
3. PIERRE DUHEM, *Prémices philosophiques.* With an introduction in English by Stanley L. Jaki. 1987. ISBN 90 04 08117 8
4. TH. C. W. OUDEMANS and A. P. M. H. LARDINOIS, *Tragic Ambiguity. Anthropology, Philosophy and Sophocles' Antigone.* 1987. ISBN 90 04 08417 7
5. JOHN B. FRIEDMAN (Ed.), *John de Foxton's Liber Cosmographiae (1408).* An Edition and Codicological Study. 1988. ISBN 90 04 08528 9
6. F. AKKERMANN and A. J. VANDERJAGT (Eds.), *Rodolphus Agricola Phrisius, 1444-1485.* Proceedings of the International Conference at the University of Groningen, 28-30 October 1985. 1988. ISBN 90 04 08599 8
7. WILLIAM LANE CRAIG, *The Problem of Divine Foreknowledge and Future Contingents from Aristotle to Suarez.* 1988. ISBN 90 04 08516 5
8. MARY STROLL, *The Jewish Pope. Ideology and Politics in the Papal Schism of 1130.* 1987. ISBN 90 04 08590 4
9. MICHEL STANESCO, *Jeux d'errance du chevalier médiéval. Aspects ludiques de la fonction guerrière dans la littérature du Moyen Age flamboyant.* 1988. ISBN 90 04 08684 6
10. DAVID S. KATZ, *Sabbath and Sectarianism in Seventeenth-Century England.* 1988. ISBN 90 04 08754 6
11. LUCIA LERMOND, *The Form of Man. Human Essence in Spinoza's Ethic.* 1988. ISBN 90 04 08829 6
13. LEWIS PYENSON, *Empire of Reason. Exact Sciences in Indonesia, 1840-1940.* 1989. ISBN 90 04 08984 5
14. E. CURLEY and P.-F. MOREAU (Eds.), Proceedings of the Spinoza Conference, Chicago 1986. 1990. ISBN 90 04 09334 6
15. YOSEF KAPLAN, HENRY MÉCHOULAN and RICHARD H. POPKIN (Eds.), *Menasseh ben Israel and his World.* 1989. ISBN 90 04 09114 9
16. A. P. BOS, *Cosmic and Meta-Cosmic Theology in Aristotle's Lost Dialogues.* 1989. ISBN 90 04 09155 6
17. JONATHAN I. ISRAEL and DAVID S. KATZ (Eds.), *Sceptics, Millenarians and Jews.* 1989. ISBN 90 04 09169 2
18. RICHARD C. DALES, *Medieval Discussions of the Eternity of the World.* 1990. ISBN 90 04 09215 3
19. WILLIAM LANE CRAIG, *Divine Foreknowledge and Human Freedom. The Coherence of Theism: Omnipotence.* 1991. ISBN 90 04 09250 1
20. WILLEMIEN OTTEN, *The Anthropology of Johannes Scottus Eriugena.* 1990. ISBN 90 04 09302 8
21. S. ÅKERMAN, *Queen Christina of Sweden and Her Circle. The Transformation of a Seventeenth Century Philosophical Libertine. In the press.* ISBN 90 04 09310 9
22. R. H. POPKIN, *The Third Force in Seventeenth Century Thought.* 1991. ISBN 90 04 09324 9
23. R. C. DALES and O. ARGERAMI (Eds.), *Medieval Latin Texts on the Eternity of the World.* 1991. ISBN 90 04 09376 1